

B 751²

Kooli Lugemise raamat.

Kirja pannud

C. K. Jakobson,
gümnaasi koolmeister.

Teine jagu.

(80 pildiga.)

Tartus, 1875.

Trükitud H. Laatmannikulu ja kirjadega.

4.-

ii 40.

B 751

Tartus, 1875.

Trükitud S. Laakmanni kulu ja kirjabega.

Zensuri poolest lubatud. — Vilgas, 4. Detsembril 1874.

Gesõna.

Ruumi puuduse pärast ei ole ma ka selle raamatu tõise ja kolmandama jauga veel oma plaani jõudnud täita, kelle järele kohe alustuses oma „Kooli lugemise raamatu“ äraseadisin ja kirjutama hakkasin. Koolmeistritel, kes teaduse teel õppetavad, saab sellepärast veel mõndagi soovimist olema, kunni kord neljas ja viies jagu välja tuleb, kellega kõige ülema lugemise õppetamise järjele saaksime jõudnud olema. Et meil aga veel ülemad Gesti koolid peaaegu täitsa puuduvad, kus seesugust raamatut võiks tarvitada, sellepärast võib ka mõnigi hea aasta mööda minna, kunni need viimased jaud ka tõeste välja tulevad. Täieliku õppetamise tarvis aga ka veel neid tarvis läheb, sest seesugune õppetamine ei pea õppijat mite üksi sinna saatma, et ta ilufaste ja mõistusega loeb, vaid ta peab teda ka sügavamale teaduse kirjade uurimistele juhutama ja teda nii kaugele avitama, et ta ka seal, kus mõne suure-kooli juhutamine puudub, siiski mõistaks, kuidas ja mis-sugust teed peab käima, kui oma waimu-harimises ika edasi tahab jõuda ja inimeseliku waimu-kõrguse piiril ühes kõndida. Sellepärast saab minu täieline „Kooli lugemise raamat“ seesuguste pikkema kirjadega lõppetama, kelle abiga lugeja mitmesuguste teaduste kõige sügavamale salauaste sisse astub, ja neid armastama ja kallimaks maailma päranduseks pidama õppib. Seal meie ei saa aga enam majast ja kodust peale hakkama,

waid nende teadustega, kellega meie omas pääwases elus kõige ennema koku puutume, ja neist saame samm sammult edasi astuma waimu-waldadesse, kus meeled enam ühtegi ei maksa, waid üksi mõistus. — Selle eesseiswa tõise ja ka pea wälja tulewa kolmandama jau oleme nimelt praeguse kihelkonna koolide kohta kirjutanud; tõist jagu mõib aga ka jo nende küla-koolide ülema klassides tarwitada, kus kõige vähemalt kaks koolmeistrit õppetawad ja kus need koolid seesuguse korra sees seisawad, nagu n'ad õiguse pärast igal pool peaksiwad seisma.

Sumal andgu, et ka see raamat õige palju kasu meie noore rahwale tooks!

Tallinnas, Õituse kuul 1873.

C. R. Jakobson.

Sislekord.

A. Eugemise tükkid.

I. Maja sees ja maja ees.

Num- mer.	Pehe- tülg.	Num- mer.	Pehe- tülg.
1.	Lapse ingel (laul; pildiga) 9	12.	Rass (pildiga) 19
2.	Lapse kiigutamise laul (laul) 10	13.	Rull 21
3.	Sa pead oma isa ja ema auustama 10	14.	Rana (pildiga) 23
4.	Auusta wanadust 11	15.	Rodu-elajate tulu (laul) 25
5.	Rotm maja riista 11	16.	Barblane ukse ees (laul) 27
6.	Baene laps (laul) 12	17.	Rõõwikute pesa 27
7.	Baefelapse kästivi 13	18.	Mõistatus 29
8.	Tulgu meile sinu riit 15	19.	Beikene koera = liblik (pildiga) 29
9.	Kerjaja 17	20.	Kärbes (6 pildiga) 31
10.	Truu koer (laul) 18	21.	Surnumatja mardik (pil- diga) 34
11.	Uhe koera hooletandmine 18	22.	Tütarlapse laul (laul) 36

II. Põllu peal.

23.	Kewadine ilu ja elu (laul) 37	30.	Taimede suur sigindus 43
24.	Rõõil maailm veel hingab (laul) 38	31.	Laps ja rullilill (laul) 46
25.	Palme (laul; pildiga) 39	32.	Seemmetera 47
26.	Bälja peal (laul; pildiga) 40	33.	Bihm (laul) 49
27.	Taimedest ja nende toit- misest 41	34.	Pilm 49
28.	Ruidas mullawäge kaswa- tatakse 42	35.	Rõõwik (pildiga) 50
29.	Mõistatus 43	36.	Tolm ja põrm (laul) 51
		37.	Ristitheim 52
		38.	Mõned lahjulitud ja tih- tised taimed (3 pildiga) 53

Num- mer.	Sehe- tülg.	Num- mer.	Sehe- tülg.
39.	Taimed ja walgus . . .	46.	Teeserilane ja kuldserilane (2 pildiga)
40.	Bana-sõnad (pildiga) . . .		65
41.	Wiltjapuu harimiseft rikkats saanud pääwaline	47.	Härma-lõng (pildiga) . . .
			68
42.	Tipphiir (pildiga)	48.	Hämblik ja sippelgas . . .
			69
43.	Siil	49.	Lihawõtte ja suwiste munad
			70
44.	Nahl-hiired (2 pildiga)	50.	Kewade hommiku (laul) . . .
			71
45.	Kurg (pildiga)	51.	Kewadise püha ilu (laul)
			72
		52.	Üürifene (laul)
			73

III. Metsa teel.

53.	Mul muru=toppel aia all (laul)	71.	Linnud on põllumehe kõige suuremad sõbrad (2 p.)
			93
54.	Rohiline linn (laul)	72.	Saarmas (pildiga)
			98
55.	Salgufese wilus (laul)	73.	Rästit ehk nõõlus=madu (pildiga)
			102
56.	Kannifene	74.	Madu ja laimajad
			104
57.	Kannifese leid (laul)	75.	Ära laima
			104
58.	Raafikas (laul)	76.	Mõistatus
			105
59.	Emasüda (laul)	77.	Rindel põhi (laul)
			105
60.	Leewifene (pildiga)	78.	Sippelgas
			106
61.	Hale meel (laul)	79.	Pähkle=mardik (pildiga) . . .
			108
62.	Buuri lind (laul)	80.	Lehetärpija (pildiga)
			109
63.	Beoleo	81.	Jaani=putukene (pildiga)
			110
64.	Mõistatus	82.	Kuusk (2 pildiga)
			111
65.	Metsis (pildiga)	83.	Rõõmu tundmine metsas (laul)
			114
66.	Teder	84.	Beike karjane (laul; pil- diga)
			115
67.	Neppiseltfi linnud	85.	Lahkumine metsast (laul)
			116
68.	Rust-rähn (pildiga)		
69.	Kotkad (pildiga)		
70.	Mõistatus		

IV. Walmid ja mõistujuttud.

86.	Kotkas, kass ja emmits (laul)	93.	Koer käib kohut
			121
87.	Rähn ja tuwikene	94.	Hiired ja konnad
			122
88.	Paadised ja wares	95.	Igamene koorm
			122
89.	Harakas ja rebane	96.	Suu järele rääkimine
			123
90.	Härg ja meflane	97.	Tuli ja wiha
			124
91.	Hunt ja lammas	98.	Udnit
			124
92.	Hunt surmawoodi peal	99.	Sippelgas koolmeister
			125
		100.	Reinuwader ja Westkäpp
			125

V. Eesti rahwas.

Num- mer.	Pehe- tülg.	Num- mer.	Pehe- tülg.
101.	130	116.	155
102.	134	117.	155
103.	136	118.	157
104.	137	119.	157
105.	139	120.	159
106.	139	121.	161
107.	140	122.	163
108.	143	123.	163
109.	146	124.	164
110.	148	125.	165
111.	149	126.	165
112.	150	127.	166
113.	152	128.	169
114.	153		
115.	154		

VI. Eesti kodumaa.

129.	170	137.	187
130.	170	138.	188
131.	171	139.	192
132.	173	140.	193
133.	176	141.	195
134.	177	142.	195
135.	178	143.	196
136.	178	144.	199
		145.	199
		146.	200

L i f a :

Lühikene Eesti Grammatika.

B. Pildid.

Num- mer.	Lehe- kõlg.	Num- mer.	Lehe- kõlg.
1. Kaane pilt	1	23. Kurg	64
2. Täht K	9	24. Kuld=erilane ja tee=erilane	66
3. Kaks	19	25. Kuld=erilane	67
4. Kana poegadega	23	26. Härma=õnuga hämblik	68
5. Tondilibleik, röövik ja tupp	31	27. Leewikene	78
6. Kärbsse muna	31	28. Mettis	85
7. Kärbsse tõug	31	29. Must=rähn	90
8. Kärbsse tupp	32	30. Kalju kotkas	92
9. Kärbsse film	33	31. Kudnokkad	96
10. Kärbsse jala ots	33	32. Kägu	97
11. Kärbes, 50 korda suurem datud	34	33. Saarmas	98
12. Surnumatja mardik ja tõug	35	34. Rästik=madu	102
13. Hommitu	39	35. Täht A	104
14. Laps välja peal	40	36. Pähkle mardik	108
15. Seemne terad	51	37. Lehekärpija	109
16. Surma=putk	53	38. Jaani puttukene	111
17. Koerapõõri rohi	53	39. Ruuse taimed	112
18. Otkas=dun	54	40. Ruus	113
19. Isa ja ema, oma lapsi õpe- tades	56	41. Karjane	115
20. Tipp=hiir oma pesaga	59	42. Tartu Doompää mägi	174
21. Nahk=hiir	62	43. Wiliandi linn	187
22. Wampiir	62	44. Narwa linn	189
		45. Täht O	195
		46. Tallinna linn	198

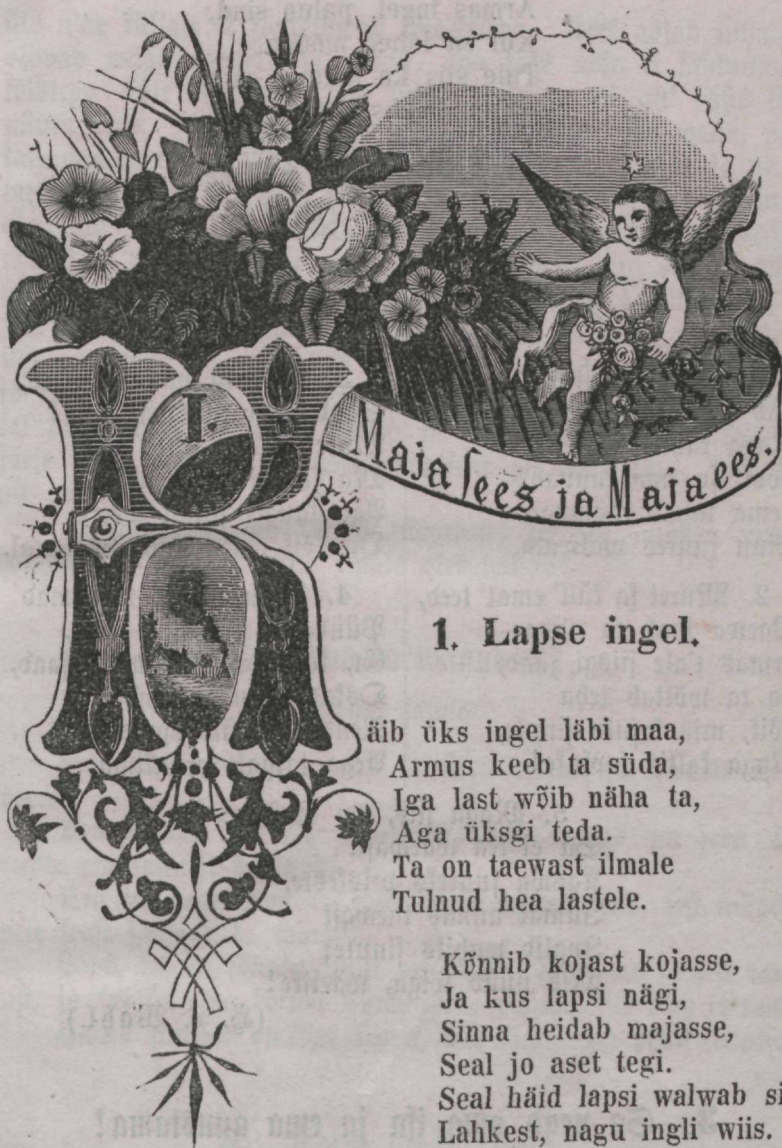
D. Laulud.

Abel, P., Nr. 24.
 Brandt, Jr., 83.
 Dr. Bertram, 127.
 Saffelblatt, Jr., 58.
 Holz, D. R., 18.
 Hurt, J., 113.
 Jannsen, J. W., 130, 133.
 Koidula, L., 25, 59, 77, 128,
 Krenzwald, Dr. F. R., 25, 29, 36,
 50, 64, 70, 76, 86, 123, 124, 145.
 Kuhlbars, Jr., 22, 85, 111,
 115, 142.

Sinnutaja, G. R., 1, 10, 16,
 23, 31, 33, 54, 57, 143.
 Nahwa laulud 6, 105, 116,
 118, 119, 125, 135.
 Reinwald, A., 53, 137, 146.
 Roth, J. P. v., 15.
 Ruffow, Jr., 61.
 Sooberg, W., 84, 29.
 Suwe Jaan 62.
 Wahl, G. v., 2.
 Willigerode, A. G., 26, 51, 55.

Kooli lugemise raamatu tõrwa täis ka veel wiisi-raamat:

„Rõõmus Laulja.“

1. Lapse ingel.

Äib üks ingel läbi maa,
 Armus keeb ta süda,
 Iga last wõib näha ta,
 Aga üksigi teda.
 Ta on taewast ilmale
 Tulnud hea lastele.

Kõnnib kojast kojasse,
 Ja kus lapsi nägi,
 Sinna heidab majasse,
 Seal jo aset tegi.
 Seal häid lapsi walwab siis
 Lahkest, nagu ingli wiis.

Pääwal kaitseb lapsukest,
 Õnnistab ta tööda.
 Shtu annab unekest,
 Päitsel walwab ööl ta;
 Hommiku käe sirutab,
 Jälle lahkest äratab.

Armas ingel, palun sind,
 Kui sa lähed mööda,
 Tule siis ka hoidma mind,
 Tahan heaks jääda;
 Õppida ma tahan ka,
 Auusaks meheks kaswada!

(C. R. Linnutaja.)

2. Lapse kiigutamise laul.

1. Maga, kallis lapsuke,
 Und sul Sumal annab!
 Maga rahul, wäetike,
 Hoolt so ema kannab!
 Tema tahab rõõmuga
 Sinu juures walmata.

2. Muret ja küll' emal' teed,
 Waewa saab ta näha;
 Armas t'ale siisgi jääb,
 Ja ta wõttab teha
 Kõik, mis kasuks sinule,
 Maga kallis lapsuke!

3. Küll' ja oma elu sees,
 Saad weel tundma häda!
 Mure aeg on alles ees,
 Ma jo kardan seda!
 Aga laugel sinust weel
 Du kõik waew siin ilma peal.

4. Sinu truud wanemad
 Püüdwad nõu sul anda,
 Et, kui üksford suureks saad,
 Oskad koormat kanda;
 Nendest ja siis õppid ka
 Aega targalt pruutima.

5. Maga siis, mo lapsuke!
 Sa ei tea waewast.
 Kaswa suureks priskeste,
 Sumal annab taewast
 Inglid wahiks sinule;
 Mis nüüd wiga, wäetike!

(G. v. Wahl.)

3. Sa pead oma isa ja ema auustama!

Üks waene talupoeg lasti oli oma poega sellega kaswatanud, mis ta näppu tööga teenis, ja oli teda, omast waesusest hoolimata, ka tubliste lastnud koolis käia. Poeg oli usin õppima olnud ja sellepärast wiimati omas elus suure auuseisuse sisse jõudnud. Kord tegi ta suure sõbma-aea. Kui wõõrad kõik koos oliwad, paniwad n'ad kaks asja tähele, kelle

üle n'ad küllalt ei jõudnuvad imestelebada. Kõik asjad tubades olivad väga toredad ja rikkad, aga kaks asja ei tahtnuvad tõistega ühte sündida. Ühe suure ilusa peegli all seisis üks näutu kepp, ja söögilaua ülemises otsas nähti üht wana, uue kalawiga kaetud järke kõrge korjuga. — Seal küsiti maja peremehelt, mis need asjad tähendada. Tema wastas: „Minul ei olnud ühtegi, kui see kepp, kui oma ema majast wälja läksin. See järg aga on minu armsa ema kedramise järg olnud, kelle peal istudes ta nii palju teenis, et mind wõis koolitada.“ — Kui nüüd kõik wõõrad koos olivad, palus ta neid, et ta weel ühe puuduwa wõõra wõiks ligi tuua. Waata, seal tuleb ta jo tagasi, ja oma öla najal toob ta ühe küüraka wana-emakese talupoca riides ühes ja paneb ta laua ülemise otsal seiswa järje peale istuma. — See wanakene oli tema ema, keda ta nii auustas.

Auusta oma isa kõigest südamest, ja ära unusta mite, kui palju waewa sa oma emale oled teinud!

4. Auusta wanadust!

(Piibli salmid.)

Ühe halli pää ees pead sa ülestõusma ja wanale auu tegema.

Ära tagane wanade õppetusest, sest nemad on seda ka eneste wanematest õppinud.

Ära tee mite inimesele häbi tema wanas eas, sest mõned meie seast saawad ka wanaks.

Laps, kui sa sõnakuulmist armastad, siis saad sa sest tar-
kust, ja kui sa oma kõrwa sinna poole pöörad, siis oled sa tark.
Hallid juuksed on ilus kroon, mis õiguse tee pealt leitakse.

5. Kolm maja=riista.

„Kuidas teie teete, armas naaber, et teie majatallitus nii väga korras on, ehk küll teie toimetamiste juures ommeti midagi iseäralist asja näha ei ole? Meie tõised inimesed oleme jo ka küllalt usinad, hoiame ka väga kogu ja waatame teraselt seepeale, mis meie kasuks on, aga siiski ei taha asi nii edeneda, nagu teil.“ — Naaber wastas: „Ma ei tea mite, kes minu

parema korra juures süüdlased võiksid olla, olgu siis ehk minu kolm maja-riista üksi, keda m'ul kõige selle eest tuleb tänada, mis m'ul on." — "Teie kolm maja-riista? Kes need siis on?" — "Need on maja-koer, maja-kukk ja maja-kass." — "Teie pillkate!" — "Ei ole seal pillkamist ühtegi; sest waadake, maja-koer haugub, kui mõni waenlane ligi katsub tulla ja sest märkan: „Silmad tööle!“ Maja-kukk laulab, kui pääw loitmas, ja see tähendab: „Hõlmad tööle!“ Maja-kass aga peseb filmi, kui armsad wõõrad tulewad, ja see on käst: „Waagnad tööle!“ — „Ma mõistan, naaber, mis teie sellega tahate üttelda. Teie arwate, et kolm asja tarwis olla, kui maja-tallitus edasi peab minema: Etewaatamine kõige juures, mis lahju wõiks saata, usindus igas asjas, kust kasu wõib tulla, ja lahke meel kõikide wasta, kes meie sõbrad on ja meile head soowiwad." — „Kui teie asja nõnda tahate seletada, siis ei ole m'ul ühtegi selle wasta; aga oma kolm maja-riista kiidan ma siiski see eest, et n'ad mind igal korral maenitsewad, mis minu kohus teha; ma wõiksin seda muudu unustusse jätta."

6. Waene laps.

Oh ma waene orjalapsi,

Mahajäänud marjakene,

Kell' ei isa kaitsemaies,

Ema armu audumaies,

Wennakest ei weere wainul,

Sõde õhtul teretamas,

Sugulast ei soowitamas,

Ligimest ei leppitamas!

Hauda läks m'ul eidekene,

Kalmu kallis taadikene,

Sõasurma suikus weli,

Sõsar katkula kolletas,

Tädi taudila lõppeti,

Onu õnnetuse käte,

Lelle süri leinadelle.

Mina aga üksi waenelapsi

Pidin pitki piinamisi

Orjapõlwes kannatama!

Oh mina halwa orjalapsi,

Oh ma wilets waenelapsi!

M'ul on kodu kurwad sängid,
 Ahju ees haletis' asemed,
 Taga nurgas nuttu sängid!
 Ema wiidi uksestagi,
 Armud läksid akkenasta;
 Ema wiidi teeda mööda,
 Armud käisid aida mööda,
 Sõnad soojad sooda mööda;
 Ema hauda kaewatakse,
 Armud kauwad kalda alla;
 Ema hauda lastanekse,
 Armud allana wauwad.

(Kalewipöeg, XII. 796—813 ja 869—882.)

6. Waeselapse käsikiwi.

(Ennemuistene jutt.)

Uks waene wanemateta tüttarlaps oli kui lamba tall järele jäänud ja õõla peresse kaswandikuks saanud, kus t'al muud sõpra ei olnud kui perekoer Krants, kes mõnikord leiwakoorkesi waeselapse käest sai. Tüttarlaps pidi hommikust õhtuni käsikiwil perenaisele jahwatama, ja kui wäsimust puhates kiwi mõnekorra seisma jäi, oli malk kohe kihutajaks lapse kannul. Õhtul oliwad waeselapse käed kui puunuttid tuimad, aga kes sest hoolis. Palukest, mis waestelastele armu pärast antakse, peab suurem osa enamist were ja higiga perewanematele äratasutama. Jumal üksi taewas kuuleb waestelaste ohkamisi ja loeb nende silmapisaraid, mis palgeid mööda weerewad!

Ühel pääwal, kus meie nõder tüttarlaps jälle rasket käsikiwi ümber ajas ja wäga nukral meelel oli, et perenaine teda hommiku söömata oli jätnud, tuli üks lonkur ühesilmaga sant sinna narakas riides. Aga tema ei olnud päris kerjaja, waid üks kuulus Soome tark, kes ennast sedapuhku sandiks oli moondanud, et rahwas teda ei tunneks. Sant istus ukse läwäle maha, waatas teraselt lapse rasket tööd, wõttis palukese leiba omast kaelkottist, pistis lapsele suhu ja ütles: „Lõuna on weel kaugel, wõtta pisut leiba kehale karastuseks.“ Waenelaps näris kuiwand palukest, mis magusam kui sai maitstes, ja tundis sedamaid jõudu kätes

kaswama. Sant ütles: „S'ul waesel wõiwad käed küll wäsind olla, ühtepuhku rasket kiwi ümber ajades?“ — Tüttarlaps waatas kahtlaselt wana taadi silmi, kui oleks tahtnud tunnistada, kas küsimine tõsi ehk pilkamine pidi olema, ja kui näu lahke ja tõsise leidis, siis kostis ta: „Kes waeselapse kätest lugu peab! weri on ala küünte all ja malk mõõdab selga, kui nii palju ei jõua teha, kui pere-naine tahab.“

Sant käskis lugu pitkemalt rääkida, et lapse elu põhjani tundma saaks. Kui waenelaps juttu oli lõpetanud, wõttis wanamees ühe rättiku-räbala kottist, andis lapsele ja ütles: „Seu õhtu magama heites see rättik oma pää ümber ja ohka südame põhjast: magus une-näuke, kanna mind sinna, kust käsikiwi leian, mis ise jahwatab, et minu nõdra abi pitkemalt tarwis ei oleks!“

Waenelaps pistis rättiku-räbala põue ja tänas wanameest ande eest, kes sedamaid oma teed läks. Õhtul magama heites tegi waenelaps nagu sant teda õppetanud, sidus rättiku pää ümber ja ohkas silmaweega soowimise sõnu, ehk t'al küll' enesel palju lootust ei olnud. Tema uinus kergema südamega magama kui muidu. Kattetud silma ete tuli kentsakas unenägu, mis tüttarlast pitkale teele rändama wiis, kus mittu imelist juhtumist sündis. Wiimaks jõudis ta sügawale maa alla, kus kõik kole ja wõõras wälja näitas. Õue wärawad seisiwad laiali, ja kedagit elawat looma ei nähtud liikumas. Edasi minnes tõusis mürin, kui oleks käsikiwi jahwatamas. Waenelaps kõndis mürina juhil argsel sammul edasi, kunni ta aida ulu alt ühe suure kirstu leidis, kus seest kiwi mürin tema kõrwa kostis. Lapse jõud ei wõinud kirstu liigutada, weel vähem paigast tõsta. Seal nägi ta tallis sõime külles ühe walge hobuse ja mõnus mõtte tuli t'al sedamaid pähä: hoost tallist wõtta, kõiega kirstu ete rakkendada ja sedawiisi kirstu ärawiia. Tema tegi mõtted tõeks, pani hobuse kõitega kirstu ete, istus ise kirstu kaane peale, wõttis pitka witsa käte ja hakkas tuhatnelja koju poole kihutama.

Tõisel hommikul unest ärgates tuli tähtjas unenägu t'al meele, mis nii elaw näitas, kui oleks ta tõeste kirstu kaane peal tükk maad sõitnud. Silmi laiali sirutades, nägi ta kirstu oma ees, aseme kõrwal. Asemelt karates, wõttis ta kehiku täie odre, mis eila õhtu jahwatamata jäänud,

puistas terad auku, mis kirstu kaanelt leidis, ja waata rõõmsat imet: kiwid hakkasiwad sedamaid mürisema! Nattukese aea pärast oli walmis jahu kottis. Nüüd oli waeselapsel hõlpus põli; salakiwi kirstus jahwatas, mis temale anti ja tüttarlapsel ei olnud suuremat waewa: kui wiljateri pealt sisse puistata ja jahu alt wälja wõtta. Kirstu kaant ei tohtind ta ial lahti teha, sant oli seda kindlaste ärakeelanud, ütteldes: see oleks sinule surmaks!

Perenaine sai mõne aea pärast märku, et kirst jahwatusel waeselapsel abimees oli; seal hakkas ta sala nõuu pidama, tüttarlast majast ära ajada ja jahwatamise kirstu tema asemele wõtta, kes süüa ei tahtnud. Esiteks tahtis ta jahwataja kirstuga ennast ligemalt tutwustada, et näha saaks, kus imelik jahwataja pidi seisma. Himu kihutas naist ööd ja päewad ja ei annud temale kusagil mahti, enne kui saladust tundma saaks. Ühel pühapäewa hommikul käskis ta waeselapse kirikule minna, lubas ise kodu-hoidjaks jääda. Seesugust lahket lubadust polnud waeselapse kõrw enne weel kuulnud; ta pani rõõmuga puhta särgi selga ja paremad hilbud ümber, siis ruttas ta kirikule. Perenaine wahtis niikaua ukse läwelt taga, kunni tüttarlaps tema silmist kadus, siis wõttis ta aidast kehiku täie wiljateri, puistas neid kirstu kaane peale, et kirst jahwatama hakkaks, aga kirst ei teinud seda. Wast kui pihutäis wilja kaane auku pandi, läksiwad kiwid tööle; siiski oli naisel palju waewa ja tööd, enne kui raske kirstu kaane pealt jõudis kangutada. Wiimaks läks kirstu kaas nii kaugelt praule, et eideke silma sisse usaldas pista, — aga oh õnnetust: elaw tuluke kargas kirstust wälja ja süttitas perenaise põlema, kui oleks ta takku koonal olnud; ega jäänud temast suuremat üle, kui kamalu täis tuhka. Waeselapse käsi aga käis pärast wäga hästi, ehk küll' imelik kirst weel imelikuma käsikiwiga ära oli kadunud.

(Fr. R. Kreutzwald.)

8. Tulgu meile sinu riit.

Ühel kärebal talisel peale-lõunal oli isa oma lastega wäljas käinud ja poisid oliwad õige tubliste külma näppistust tunnud. Nüüd oli õhtu lääes, tuli põles praginal ahjus ja

soe roog seisis jo laual. Kui wanem poeg söögi-palwe ära sai pidanud:

„Issand Jeesus tule
 Võõrsiks meile ole,
 Meie leiba sa
 Önnista!

ja isa kõige oma perega jo laual istus, seal küsis weikene poeg:
 „Ütle ommeti isa, kes on siis see Issand Jeesus, keda meie iga pääw nii hoolega võõrsiks palume? Kus ta elab? Sa mikspärast ta ei tule?“

Isa: Sina oled minu armas laps! Küll' meie võõras ka weel tuleb! Ära sa sugugi arwa, et ta meie kutsumist ärapõlgaks!

Laps: Siis tahame ühe tooli tema jaoks tühjaks jätta.

Isa: Tee seda!

Laps: Kuule, ukse taga kopputas keegi!

Isa: Waata, kes seal on!

Laps: Üks waene teekäija inimene.

Isa: Tule ligemale, sõber! Kust poolt nii hilja meie ükstu kohta saite ja pealegi seesugusel külmal ael?

Teekäija: Halastage mo peale, armas ristivend! Olen omad mõlemad jalad täna ära külmetanud! Öhtu on käes, raha otsas. Ka on mo liikmed rasked, nagu tunnesiwad haigust. Kolm pääwa ei ole sooja suu-täit mo keele peale saanud!

Laps: Istu maha, võõras mees! Külap sa wäsinud oled!

Isa: Sa pead sooja rooga saama!

Laps: Minu roa!

Isa: Soojas sängis magama!

Laps: Oh et minu säng liig weikene on!

Teekäija: Hea, armas ingel!

Laps: Mikspärast sa nuttad? Külmetawad sinul weel mõned liikmed? Ei ma enne rahule jää, kuni ema sinule paar kuwi sukki on kinkinud sinu külmetand jalgade kaitsemiseks.

Teekäija: Ma nuttan rõõmu pärast, et siin võõras kohas nii hea ja waga inimeste seka olen juhtunud.

Laps: Aga, isa, minul tuleb midagi meele. Et Jeesus ise ei tule, on ta ehk selle waese mehe meie juure läkitanud?

Isa: Sinul on õigus, armas laps! Jeesus Kristus, kui ta weel maa peal käis, oli armastus ja halastus oma ligimeste wasta igal pool. Waeseid ja hädalisi ta aga kõige pealt aitas. Kes sellepärast õige Kristlane tahab olla, teeb nõnda

Samuti. Ka õppetab Kristus neist tegudest ligimese wasta, et meie neid nagu Jumalale enesele teeme, sest Jumal saada kord meie wasta ütlemata: „Minul on nälg olnud, ja teie olete minule süüa annud; minul on janu olnud, ja teie olete mind jootnud; mina olen wõõras olnud, ja teie olete mind koristanud; mina olen alasti olnud, ja teie olete mind katnud; mina olen haige olnud, ja teie olete tulnud mind katsma; mina olen wangis olnud, ja teie olete mo juure tulnud. Sest tõeste, mina ütlen teile, mis teie ial olete teinud ühele nendefinaste mo wähema wendadele, seda olete teie minule teinud! Tulge sellespärast ja pärige seda kuning-riiki, mis teile on walmistatud maailma asutamisest saani!“

9. Kerjaja.

Suurel nälja-aeal käis kord ühel talisel pääwal tundmata naisterahwas külas kerjamas. Ta oli küll' waeses, aga siiski puhtamas riides, kui tõised tema sarnatsed kerjajad. Küla rahwas aga oliwad väga armetumad selle naise wasta, sest suurema hulga käest ei saanud ta muud ühtegi, kui ilusaid õnnistamise sõnu, ja tõised andsiwad temale andeid, keda waew oli näha, weel vähem sööma-acaks tarwitada. Üks väga waene talupoeg üksi oli armulisem, kui tema naabrid. Oma abikaasaga kutsus ta külma käes wärisewa naise sooja tupa, kus temale süüa andsiwad, mis neil oli. Nõnda soojendatud ja söödetud läks wõõras ära.

Tõisel pääwal oli suur kõla külas, sest mõisa proua oli kõik küla peremehed ja perenaised õhtuks oma juure wõõruspiule kutsunud. Seda ei olnud enne weel millasgi juhtunud. Õhtu läksiwad siis ka kõik omas pühapääwa riides mõisa, kus neid koha sööma-saali wiidi. Aga mis nägiwad nende silmad seal? Üks weikene laud oli kõikjugu kalli söökidega kaetud; tõise suure laua peal aga oliwad kausid, kelle sees muud ei nähtud, kui mõninaid kallitand leiwakoorigid.

tõised pidivad suure lauale istuma, kus n'ad muud ei leidnud, kui seda, mis n'ad eila ise kerajale oliwad annud. — Nõnda saab kord ka tõises maailmas tasumine olema.

10. Truu koer.

Üks sant käis oma radasi,
 Ei jõudnud enam edasi,
 Nälg oli kallal, haigus ka,
 Siis surres metsa heitis ta.
 Ja hulgudes ta koeruke
 Wiis talusse see teaduse,
 Sest ika oli armuga
 Mees toitu jagand temaga. —
 Kui wiimaks abi metsa sai,
 Jo külmaks haige keha löi,
 Jo oli elu lõppetand,
 Ei enam häda õppetand.
 Ta maeti ruttu maha siis,
 Rist seati haul', nagu wiis.
 Et aga wõõras waene mees,
 Ei nutnud keegi haua ees,
 Ei nähtud osawõtmist seal,
 Ei lilliehteid kalmu peal;
 Kuid koer, ta ainus sõbrake,
 Seal nuuksus, nuttis hädaste,
 Seal wingus tema pääwad, ööd,
 Ei maksnud enam elu-teed,
 Ei raatsind hauast lahkuda,
 Ei tunnud nälga, janu ta,
 Kuid seda tundis elawalt
 Et tema sõber kadund t'alt.
 Nii leinas, kunni wiimaks sealt
 Ta surnud leiti haua pealt.

(C. R. Linnutaja.)

11. Ühe koera hoolekandmine tõise eest.

Kuulus haawa-tochter Morand (üttele: Moraang) Pariisis wõttis kord koera, kes oma jalaluu katki oli murdnud, sõbruse pärast tema peremehe wasta enese juure ja tegi

ta terweks. Mõne aea pärast kuulis Morand ukse taga kraapimist ja kui ta ukse lahti tegi, tuli terweks tehtud koer tupa, aga mite üksi, waid ühe tõisega, kelle jalg ka katki oli murtud ja kes suure waewaga oma eestwedeja järele käis. Morand pani terweks tehtud koera tarkust imeks, kes selgeste tunda andis, et ta ka oma seltsimehele seesugust tohtri abi soowis, nagu ise oli saanud, ja wõttis haige koera hea meelega oma juure pöetamisele.

12. Kass.

1. Kass on üks ülemat jagu elajas. So tema kehameesd tunnistab üht ülemat järge. Ta on üks weikene löwi, üks pisendatud tiiger. Kõik on ühemõõduline tema külles: üksigi jagu ei ole liig suur, üksigi liig weikene. Kõige ilusam on tema pää kaju, mis palja pää-luu juures kõige paremine tähele wõib panna; ühelgi elaja pääl ei ole ilusam kaju. Terwe luu-teling on ilus ja tunnistab kassi liikumise wõimu ja osawust kergeis ehk laenetawais liikumistes. Sellepärast käib ka kass nii siledalt edasi, nagu ei oleks t'al luid olemasgi ja nagu oleks

tema kergest tainast tehtud. Ka tema meeled on teravad ja sünnivad kõige muu kehaga ühte. Ta armastab väga puhtust, ja „peseb“ ennast sellepärast ühtepuhku. Ja kui peenikeselt võttab ta seda tööd käsile! Esite laskub ta oma käppa puhtaks ja silkitab sellega siis oma pääd; ninast kummi saba otsani peavad kõik karwad siledad olema ja täielikus korras seisma.

Kasv tunneb inimest tema healest ja riidest ära. Kõik lambrid, koopad, lakkad, riida-wahed, seinad-alused augud n. n. e. on t'al termes majas tutwad. Sellepärast hoiab ta enam maja kui inimeste poole. Ta ei kõi inimestega ühest kohast kõise, waid jookseb wana maja juure jälle tagasi. Imelik on, et ta mitme wersta tagast ka weel siis, kui teda kotti sees ära-wiidi, oma wana majasse tagasi mõistab tulla.

2. Wäga suur on kassi wahwus, misga ta ka kõige suurema koera wasta paneb. On t'al pealegi poead, siis kargab ta filmapilk, kui mõni koer tema pesa ligidale juhtub, tema wasta ja haarab oma terawa küüntega ta pääst kinni. Wiis ehk rohkemgi koera wõiwad tema kallale minna, kui t'al selja taga warju on, tema ei tagane. Wahwusega seisab kassi südi-wus ja ehmatamata waim ühe järje peal. Teda ei ole wõimalik äraehmatada, nagu hobust ja koera, waid üksi ärahirmutada. Ka räägitakse palju tema kawalusest, ning seda õigusega. Kawalaste seisab ta hiire augu ees, kawalaste teeb ta ennast weifjeks, ootab kaua, jo põlewad tema filmad — hiir on alles pooleni wäljas — aga weel hoiab ta tagasi. Ta on ise enese üle meister, nagu kõik kawalad elukad, ja tunneb parajat filmapilku. Ka armastab ta oma peremehe kiitust. Toob ta mõne hiire koju ja teda kiidetakse selle eest, siis teeb ta seda pärast igaihe püügiga, et oma suurt kunsti näidata ja selle eest kiitust teenida.

Räägitakse ka tema libedusest ja salausest, nagu ka tema kätetarkusest tujust, aga liig palju. On keegi tema meele järele — sest ta wõib väga armastada ja väga wihata — siis katsub ta seda igapidi ülesnäidata, paneb oma pale tema pale külge, kargab hommiku tema sängi, heidab tema rinna najale ja annab temale suud. Mõnda kasti ei ole küll' palju uskuda. Nad hammustawad ja kriimustawad sagedaste, kus seda keegi ei oleks arwanud. Aga enamast tulewad need teud siis ila halwast kaswatamisest ja sest, et waest looma tagaselja ka palju waewatakse. Kust inimese salaus tuleb, sealt tuleb ka elajate salaus.

3. Oma poegi armastab kass väga. Nii pea, kui ta leiab, et n'ad ühes kohas enam julged ei wõi olla, kannab ta n'ad suus koha tõise kohta. Mõned kassid ei tea mite, kuidas oma esimeste poegadega ümber peawad käima, ja teadupärast on, et n'ad aegamööda enam ja enam õppiwad, kuidas oma lapsi kõige paremine wõiwad kaswatada. Smelik on sell' aeal nende halastus ja kaastundmine tõiste elajate kohta, mis neile suureks auuks on. On nähtud, et kassid weikseid koerakutsikaid, jänese poegi, noori orawaid, rottisi ja hiirigi imetasiwad ja suureks kaswatasiwad. Mõnda räägib kuulus loomade-tundja Brehm ühest kassist, keda ta ise üles oli kaswatanud: „Kui t'al esimesed poead oliwad sündinud, tõin ma ühe noore orawa tema juure, kes alles pime oli. Armatsedes wõttis ta selle wõõra lapse oma enese laste selga wasta, imetas ja soojendas teda ja käis temaga koha alustuses täie emaliku elluslega ümber. Orawatene kaswas ka oma pool-wendade seas õige tubliste, ja jäi, kui tõised jo emast lahku oliwad lõõnud, üksi weel tema juure. Kass näitas nüüd oma kasulast kahelordse armastusega armastawat. Ka mõistiwad n'ad üksteise healt väga hästi, kass kutsus kassi kombel ja oraw wastas nurinaga. Pea käisiwad n'ad, ema ja kasulaps, läbi terve maja ja läksiwad pärast ka üheskoos aida ja põllu peale.“

Üks tõine loomade-tundja, Siebel, oli oma kassi nii mõistlikuks kaswatanud, et ta ühegi linnu külge ei puutunud, kellega kõil õppetatud mehe tuad täis oliwad täidetud. Kord oli üks linawäärtrik tuast wälja jooksnud, aga kass tõi ta suus tagasi, muidugi nii etewaatlikult, et linnule ühtegi wiga ei saanud.

Sellest kõigest näeme, et kass küllalt inimese täieliku sõbrust ära on teeninud. Peale selle peame ka seepeale mõtlema, kui suurt tulu kass majale toob. Üks looduse-tundja on katsete teel wälja arwanud, et iga kass neil aastadel, mill' palju hiiri on, läbikaudu pääwas 20 hiirt ärasööb, see on peale 7000 hiirt aastas, ja keskliste aastadel peale 3000 hiirt.

13. K u l l i.

1. Üks õige ilus, tore ja wahwa kull paistab tõiste lindude seast iga väga tähtjalt wälja. Kõrgel kannab ta oma kroonitud päa, igale poole wälguwad tema tulised silmad, üksigi kimbatus ei tule kogemata ta kaela ja iga on ta wahwa wasta

hakkama. Häda iga wõõra kullele, kes julgeks tema kanade sika tulla ja häda ka iga inimesele, kes tema nähes mõninga tema kanadest tahaks kinni wõtta! Kõik omad mõtted mõistab ta seeläbi awalikuks teha, et mitmetesugu healesti ja teha moon-damisi tarwitab. Pea kuulda teha walju healega oma kanu kutsuwat, et neile mõne teratse on leidnud; sest kõik omad saagid jagab ta nendega ära; pea näha teha nurgas heinte sees istuwat, kus suure hoolega oma kõige armsama kanale pesa katsub walmistada. Nüüd rändab ta oma kana-karja ees kõndides, kellele ta päämehiks ja kaitsjaks on, hoowi pealt wälja põllule; aga weel ei ole ta sada sammu saanud tehtud, seal kuulab ta õlestikus ühe kana kaagutamist, kes walju healega kuulutab, et ta ühe muna loonud; jala pealt kääneb meie puna-lõppus päämees ümber, jookseb oma kiskendaja naese wasta, teretab teda tiiwasti rapputades, kaagutab tema rõõmu-laulu ühes, ja jookseb täiel jooksul oma karja juure tagasi, et seal jälle ete otja eeswedajaks heita. Kõige weiksemat ilma-muut-mist tunneb ta ära ja kuulutab teda oma lauluga ete. Oma lauluga kuulutab ta ka uut pääwa ja wirutab wirga põllu-mehe tööle. On ta mõne kattukse ehk aia otja lennanud, siis lööb ta oma tiiwasti tugewaste koku ja laulab, nagu tahaks ta ütelda: „Siin olen mina peremees; kes julgeb minule wasta panna?“ On teda mõni inimene taga ajanud, ehk jõudis ta mõne muu ahastuse seest peaseda, siis laulab ta jälle kõigest jõuust, nagu tahaks ta oma waenlast, kellele ta muud kahju ei wõi teha, kõige wähemalt äritada.

2. Kõige täielikumalt teeb kull omad iludused ja uhkused awalikuks, kui ta hommiku wara, piklast magamisest tüdind, lastast maha tuleb ja nüüd üht allalendawat kana kõige järele teretades wasta wõttab; aga weel ilusam ja uhkem näitab ta sell' filmapilgul, kus mõne tundmata kulle laul tema kõrwu puudub. Ta kuulab, lasab tiiwad rippakile, ajab kaela toredaste püsti, lastutab tiivadega ja kutsub walju healega lauldes taplusele. Puutub waenlane ta filma, siis tungib, olgu ta suur ehk weikene, wahwusega tema wasta, ehk ruttab täiel jooksul tema kallale. Nüüd lähewad n'ad koku; kaela-suled seisawad mõlematel püsti ja on nagu kilbiks ees, filmad kiirgawad tuld ja igauks katsub kõige seeläbi maha wisata, et kõigest wäest tema wasta kargab. Sgauks püüab kõrgema koha peale tõusta, et sealt suurema wõimusega wõiks wõidelda. Raua wältab sõda edasi, aga igaweste ei wõi ta kesta. Jõud hakkab

mõlemate juures otša lõppema; taplus jääb tükkiks aeaks seisma. Väljafirutatud kaelaga, uue taplusele iga filmapill valmis, maast mulla-ivafesi äranõtkides, nagu tahakšivad n'ad waenlast seega trotsida, et keel wõitlemisel jõggi lasewad mokka mööda olla — nõnda seisawad n'ad tõine tõise wasta. Nüüd hakkab üks nagu wõidu-kuulutamiseks laulma, aga filmapill langeb tõine jälle ta kallale. Uuendatud wihaga lähewad n'ad koku, n'ad taplewad nagu ennegi; aga lõppeks ei ole jalad ega tiiwad wästmuse pärast taplusele enam kõlblikud; seal wõttawad n'ad wiimase kõige hirmsama sõariista käsile. N'ad ei karga enam; aga oma nõtkadega lõhuwad n'ad üks tõise pähä, nõnda et pea mõlemate pääd werised on. Lõppeks lõppeb waenlase wahwus ommeti otša; ta waarub, ta langeb tagasi; nüüd saab ta weel ühe tugewa hoobi ja kange taplus on otšas. Ta põgeneb, ajab kaela-suled püsti, tõstab omad tiiwad üles, lasseb saba rippafile, katsub ennast mõnda nurka ärapeita, teeb ennast weikefeks ja kaagutab nagu kana; sest kanaks peetud, arwab ta seda armu leidwat, mis ta kui kull mite ei tohi loota. Aga wõitja ei lasse ennast ühestgi kaagutamisest petta; ta tõmbab enne nattukene hinge, lafsutab tiibasi, laulab heledaste ja hakkab siis jälle oma waenlast taga ajama, kes mite enam wasta ei pane, ja peaks ta ka oma wihase wõitja hoopide all' hinge heitma.

14. K a n a.

1. **K**ana ei ole ammugi nii tark ja ka mite nii kawal, nagu kukk, aga sellepeale, mis tema ema-kohus tarwitab,

on ta tark küllalt. Kõik tema mõistus on tema ema-armastus, ning ema-armastus on tema terve mõistuse oma sisse üleswõtnud. Ööd ja pääwad otsa ei tee ta palju healt, olgu siis, et ta muna on loonud; seesugusel loul annab ta seda suure kisaga terve maailmale teada, nagu tema mees lauldes oma wõitu teada andis. Wõttame tema munad pesast ika jälle ära, siis muneb ta ommeti pääw pääwalt edasi, lootes, et n'ad lõppeks siisgi temale pesa sisse jätta-me. Oleme seda teinud ja t'al on jo unik koos, siis hakkab ta hauduma. Poegadest ei hooli kukk ühtegi, waid jättab kaswatamise ja eestmuretsemise tööd kõik ema hooleks. Seda ta aga ka wõib; sest kana kannab nende eest truul meelel ja muretsewa südamega täitsa hoolt. Nagu kukke walwus rahwa suus kuulus on, nõnda kana ema-armastus. Kuidas ta siblib, kuidas ta kutsub, nii ellaste kutsub, kuidas ta oma poegadele kõik terakesed ja massakad katki nokkib ja nende nokkakeste ete seadab, kuidas ta suure hoolega nende üle walwab, nende keskel seisab, nende ümber jookseb, kuidas ta neid kohe kutsub, kui kusagilt poolt õnnestust ähwardab tulema ehk kui mõni kull kaugelt näha — see kõik näitab üles, kui suur ja wäsimata tema ema-armastus on. Poead tunnewad oma ema healt ka wäga hästi, n'ad jooksewad tema juure ja ta warjab neid oma tiibadega, ennast nende kilbiks tehes. Ka koerade ja inimeste wasta on ta walmis wõitlema. Kõik poead tunnewad teda, ja ta tunneb igaüht oma poegadest. Kui mittu kana oma poegadega kõrwu sööwad ja üks kutsub, siis jooksewad üksi tema omad poead tema juure; kutsuwad mõlemad emad ühtlasi, igaüks tõiselt poolt, siis jooksewad poead, kui n'ad koos oliwad, ruttu igaüks oma ema juure. Kord paniwad kaks kana, kes oma poegadega ühes tallis elasiwad, nii kangeste pealetungija tuhkru wasta, et mõlemad surnud maas leiti, tuhkrul aga silmad pääst wälja oliwad nokkitud ja ta nii raskest haawatud, et enam paigast ära ei saanud. See oli ema-armastus!

2. On kana pardi munad wälja haadunud, ja noored pardikesed patterdawad wee poole ja lähewad wahwusega wee sisse, siis ei saa ta sest aru ja ei tea ühtegi oma kasulaste lehtjalgadest, ehk ta neid küll' on näinud. Üksigi elajas ei mõista tõise loomust. Tema wihkab ja kardab wet. Kartlikult jookseb ta sellepärast kaldal edasi tagasi ja

kutsub oma lapsi wälja. Aga see kõik ei aita ühtegi. Poead on õnnelikud ja selle õnnekorra tundmine on suurem, kui nende kaswataja kasu-ema ähwardused. Aegamööda tunneb siis ka õnnetu kana ära, et tema lapsed midagi mõistawad, mis ta ise mite ei mõista, sest ta näeb neid ilma kahjuta wee seest jälle wälja tulewat. Kuidas see wõinud sündida, sest ta ka aru ei saa; siiski ei kisenda ta tõisel korral mite enam nii kartlikult, waid ootab kaldal nii kaua, kunni poead oma suplemist on lõpetanud.

15. Kodu-elajate tulu.

1. Kui Eewa oli eksinud

Ja keeldud wiljast annud,
Ka Aadam söönud õunapuust,
Seal kuulsid taewa ingli suust,
Et aia kinni pännud.

2. Siis oli Aadam murelik,

Läks ükskord wälja kõnd'ma,
Ei näinud rukkit, odre seal,
Waid üksi rohtu põllu peal;
Ta lustjaid õppis tundma.

3. Ta ohkas iseeneses:

„Kes nüüd mo põldu künnab?
Kes äästab teda pärast ka,
Et wiimati ma leiba saa’?
Kes kõrwalist m’ul annab?“

4. Seal hirnus priske hobune:

„Ma tahan, Aadam, täita
So tahtmist ilma keelmata,
So põldu künda äästada,
Sind ennast seljas sõita.“

5. „Mo auus Aadam, tere ka!“

Nii hüüdis härg tal wasta,
„Ma oma kõwa otsaga
So atra tahan wedada,
Siis saab s’ul leiba kasta.“

6. Lehm ammus omal kombel ka:

„Eks piima anna mina?“

Kui tahad rõõska, happut sa
 Las' perenaiselt walmista',
 Küll' siis saad süüa sina."

7. Seal tuli lamma määgides:

"Kui külm on, siis so naene
 „Mo willast lõnga kedragu
 Ja kuube s'ule kudugu,
 Siis oled warjul, waene."

8. Ka siga rõhkis, raswane:

"Kui tahad, wõid küll' näha,
 Et mina kõlban praeks s'ul,
 Sest tule ja tee otsa m'ul,
 Muud head ei wõi ma teha."

9. „Ehk wahest sina himustad

Ka ükskord kooki süüa,
 Waat', siis loon mina mune s'ul,"
 Nii kaagut' kana, „siis wõid küll'
 Seks tainast koku lüüa."

10. Koer niitsus, wehkles sabaga:

"Küll' ööse walwan mina,
 Et oma naese, lastega
 Wõid rahuliste hingata;
 Sest ole julge sina."

11. Kass tuli siis weel wiimati

Ja näugus: „Mina walwan,
 Et pahad hiired, rottid ka
 Ei saa so wara rikkuda;
 Kui tulewad, ma salwan."

12. Siis Aadam wäga kummardas

Kõik selle eest, mis t'ale
 Siin lubasiwad elajad,
 Ja tõutas, kui tegid n'ad,
 Kõik head neil' teha jälle.

13. Ta lubas, kui truu peremees,

Ka nende eest hoolt kanda,
 Ei luband lastel', perel' ka
 Neid ilmaaegu waewata,
 Waid rohkest toitu anda.

(J. P. v. Roth.)

16. Warblane ukse ees.

1. Tere ka, wirgad tütrikesed!

Tegite jo omad palwekesed?

Palun siis, halli-watti mees,

Osa ka leiwast, mis teie ees.

2. Tere weel hommikut, tütrikesed!

Wurawad hästi te' wökkikesed?

Mind ja mo weikest poeakest siin

Näppistab wäga nälja piin.

3. Tere ka lõunat, te' tütrikesed!

Oi mis wirgaste wärtnakesed

Wirinal wurinal käiwad te' ees!

Meil pole raasukest kõhu sees.

4. Tere ka õhtut, te' tütrikesed,

Kül' aga lendawad wardakesed

Sihinal sahinal sukka teel!

Palume terakest õhtuks weel.

5. Head ööd nüüd, te' tütrikesed!

Soowin, et kenad unekesed

Ööse teid wõttaksid rõõmusta!

Homme teid jälle siis teretan ma.

(C. R. Linnutaja.)

17. Rõõwifute pesa.

1. Kaarel nägi aia ääres nõgese põesa, see oli üleüldse rõõwifutega kaetud. N'ad oliwad kõik inetud mustad loomad, karwase selgadega ja rohiliste wiirudega karwade wahel. „Bean ma need rõõwifud ärasurmama?“ küsis Kaarel isa käest. „Ei“, ütles isa, „sest nagu sa näed, toidawad n'ad ennast nõgestest ja ei ole sellepärast kahjulikud. Kui n'ad aga õunapuu otsas ehk kapsaste peal oleksiwad, siis wõiksid sa neid tappa, sest siis oleksiwad n'ad kahjulikud. Wõtta n'ad koju kaasa ja sööda neid seal.“

Rõõmsa meelega kandis pois rõõwifud koju, pani n'ad nõgestega ühes suure klaasi sisse ja köitis paberi peale. Paberi sisse pistis ta weiksed augud, et rõõwifud ära ei lämmastaksiwad, ja oli nüüd wäga rõõmus, kui nägi, et loomad ühe lehe

tõise järele ära sõid. Tõisel päeval peale suuruse-wõtmist küsis isa: „Oled sa ka oma röövikutele suurust annud?“ — „Ei,“ ütles Kaarel, „neil on veel terve klaas täis nõgeseid!“ — „Aga waata ommeti järele, kas n'ad ehk jo ära ei ole kuiwanud. Kuiwi nõgeseid ei wõi need waesed loomad mite süüa. Sa oled n'ad kord omale wõõrsiks wõtnud, siis on sinu kohus, neid ka toita; sest n'ad ise ei wõi seda enam mite.“ — Seal ei unustanud Kaarel oma kasulapsti millasgi enam ära.

2. Kuuendamal päeval tahtis ta neile jälle toitu anda, aga waata imet! Kui paberit klaasi pealt ära hakkas wõtma, oliwad kõik röövikud ennast tema külge ripputanud. Osast paberi, osast klaasi külles seiswad n'ad oma tagumiste jalgadega nii kindlaste kinni, nagu oleksiwad n'ad sinna liimitud olnud. Murelikult küsis Kaarel isa käest: „Oh waata, armas isa, mis on minu loomakestel wiga? Ma olen neid iga päew korrapäraselt söötanud, ja nüüd surewad n'ad m'ul ommeti kõik ära!“ — „Dle rahul,“ wastas isa, „n'ad ei sure mite ära, waid saawad sinule veel palju röömu tegema. Lase neid aga keelmata rippuda.“ — Seda tegi Kaarel ja pani etewaatliselt klaasi jälle kinni. Waewalt oli ta tõisel hommikul süngi seest wälja saanud, siis jooksis jo kobe oma klaasi juure, ja waata, seal jällegi midagi uudist näha! Röövikud oliwad kõik ära kadunud, aga nende asemel rippusiwad pitkerkused tuppel, kellel weiksed kroonid pääs oliwad. N'ad elasiwad ja liigutasiwad ennast sinna tänna. Kaarel tegi suured filmad, lõi käed koku ja ei teadnud, mis ta sest asjast pidi arwama. Wiimati hüüdis ta: „Iha! isa! tule ruttu ja waata, mis minu röövikuteist on saanud!“ — „Eks ma sinule ei üttelnud,“ wastas isa, „et need loomad s'ule veel palju röömu saaksiwad tegema? Pane neid hästi tähele; n'ad on omad nahad maha ajanud, nagu sa näed, ja ennast asjadeks ümber muutnud, keda tuppelüks nimetatakse. Lase neid seal rahuliste rippuda ja waata iga päew klaasis järele. Ehk sa näed siis ühel päewal jälle midagi, mis sinule röömu teeb.“

3. Asi tuli ka tõeste nõnda, nagu isa oli üttelnud, muud kui nattukene liig kaua aega wõttis ta karsitu poisil ära. So oliwad mõningad nädalad mööda läinud, kui Kaarel jälle omas klaasis järele waatas. Ja mis nägi ta? Terve klaas oli täis ilusaid kirju liblikuid. „D waata ommeti, armas isa,“ hüüdis ta, „mis minu klaasi sees on!“ — Naeratades tuli isa ligemale, ja kui n'ad nüüd terasemalt tähele paniwad, seal nägi-

wad n'ad uut imet. Üks liblik, kes weel tuppe sees oli, liitus oma nõrga jalgadega tuppe loost ära ja ronis wälja. Tema tiivad olivad weel õige pisukesed ja kogu rullitud. Ta jooksis ruttu mööda klaasi üles ja jäi paberi külge rippuma. Tema tiivad kaswasiwad silmnähtawalt, ja weerand tunni pärast olivad n'ad jo täielised.

Nõnda oli lugu terwel ennelõunal. Üks liblik tõise järele ronis oma tuppe seest wälja. Peale lõunat olivad n'ad jo kõik wälja roninud. — „Nüüd wõid sa omale weel üht röömu teha,“ ütles isa. „Wõtta klaas, wii aida, peasta lahti ja lase liblikud priiks!“ — Kaarel tegi nõnda, ja oli lõpmata röömus, kui nägi, kuidas liblikud klaasi seest wälja läksiwad ja ilhe lilli pealt tõise peale lendasiwad. Kui ta pärast aias käis ja mõnd kollakat-punast liblikut nägi musta plekkidega ja sinise tiiva-äärega, siis oli tal suur rööm. „Sa oled wist ka minu klaasist,“ mõtles ta.

18. Mõistatus.

Ma olin waene loomake

Ja ronisin mo teed

Nii kangel', kui mo kirstusse;

Seal kandsin surma wööd.

Ja ommetige priskeste

Weel alles olen ma,

Ning lendan dieht diesse

Nüüd lahke röömuga.

(D. R. Holk.)

19. Weikene koera-liblik.

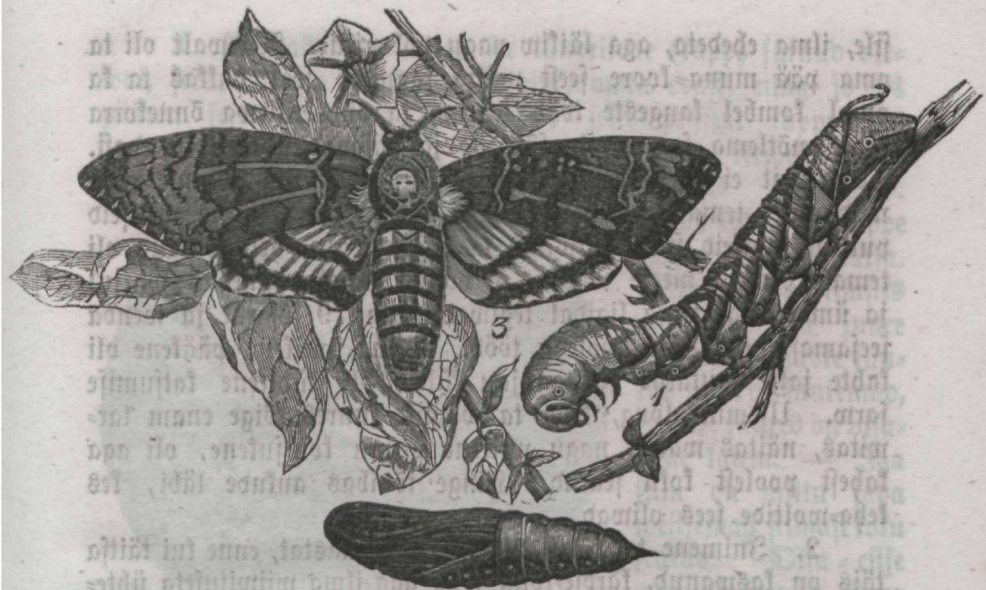
1. Klaasi sees wõis Kaarel oma liblikuid õige teraselt tähele panna. Ta röömustas ennast nimelt nende kirju õrna tiibade üle, kelle wäljaspoolsed serwad kandilised olivad. N'ad olivad kollakat punast karwa, ning wäljaspoolseid tumelawalist ääri mööda käisiwad hele-sinised täppi-read. Esmeste tiibade peal nähti kuus täppi, kellest kolmel kollased weered olivad. Tiiva tüwid olivad ka mustad, ja alumisel pool nähti pruunikaid ja kollakaid wärwist segamine. Pois pani wäga imets, kui kuulis, et see ilus karw weikestest soomustest

tulla, kes nagu peenikene tolm tiibade peal seisavad. Panna-
nakse neid soomukseid suurekstegevva klaasi all' tähele, siis on
n'ad väga imelikud ja kenad näha; iga seltsi liblikul on oma
moodu soomused.

Loomakeste weikese pää külles oli ka mõndasugu tähele
panna. Esialt kats suurt silma, kes mitme sada ja tuhat
weiksemast filmast kogu on seatud. Isa seletas, et näituseks
tondiliblikul igas filmas 12,500 weiksemat silma olla, see on
ühtekogu 25,000. Siis leidis Kaarel pää külles veel kats
katsumise sarwe ja ühe õrna kogu-keerutatud keele. Isa ütles:
„Kui weikene loomakene lillide peal istub, siis sirutab ta selle
keelese lilli mee-astnate sisse ja sööb sealt magusat mahla.“ —
Loomakeste rinna külles nägi lõppeks Kaarel kuus jalga, kellest
esimesed weiksemad olivad. Tagumine keha-pool ja rind oli-
wad mustad ja üleüldse pruuni karwakestega kaetud.

2. Kui Kaarel omad liblikud lahti oli lastnud, rääkis
temale isa veel palju neist. „Vaata,“ ütles ta, „need loo-
makest, keda koera-liblikuteks nimetatakse, saavad pea omad
weiksed ümmargused munad nõgeste peale panema. Neist
siginewad siis niisugused rööwikud, nagu sul klaasis olivad.
Nga on ka liblikuid, nimelt öö- ja widewiku-liblikuid, kelle
rööwikud ennast mite otsekohe tuppeks ümber ei muuda, waid
kes enne omale siidist ühe firstukese kuduwad, kuhu sisse heida-
wad ja siis alles tuppeks saawad. Mõnda on peenikene lõng,
kellest päris siidi-libliku rööwik oma firstukese walmis teeb,
wabel 900 kunni 1200 jalga pikk. Teiste liblikute rööwikud
ei saa veel ühe suwega oma sissepunumise etewalmistamisega
walmis. N'ad peawad omale talwe-korterit otfima ja peidawad
ennast sagedaste samla ja wana lehtede alla ära, ehk roniwad
maa sisse, liimiwad omale puu-prügi, liiwatekest n. n. e.
ümberringi ja teewad omale ühe talwe-urtfiku, nagu Eskimood.
Üleüldse on liblikute arm väga suur. Seieamaani on neid
õppetatud mehed jo 4700 seltsi meie maailma-jaus ülesleidnud
ja äraseletanud.“

Seda isa õppetust pani Kaarel väga imeks. Ta hakkas
rööwikuid puude ja rohtude peal nüüd terasemalt tähele pane-
ma ja lastis neid ka mittu tükki omas klaasis tuppeks muuta.
Mõnda leidis ta lord Lõikuse-kuul kartohwlite pealt ühe õige
suure rööwiku, kelle pikkus ligi wiis tolli ja kelle karw rohiline-
kollakas oli, mustaka-sinise täppidega. Selle tuppest tuli sügise
suur tondi-liblik wälja. Pärast ostis isa Kaarile raamatu,

1. Tondilibliku röövit; 2. tupp; 3. tondiliblik.

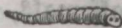
kus kõiksugu liblikute ja nende röövikute pildid sees seisivad, ja kus ka õppetati, kuidas liblikuid kuiwatada, nende kogu asutada ja neid nõnda alleshoida. Seal oli kaarlil palju õppimist, uurimist ja röömu.

20. K ä r b e s.

1. Täna tahame ühe tua-kärbsse elulugu tähele panna, kes imelik lülast on. Tema ema elas hobuse tallis, kus ta ka omad munad, et paremat nõuu ei olnud, sõnniku sisse pani. Meid oli umbes 80 tükki. Hea kana muneb iga pääv ühe muna ja teda kärbsse muna. Kiidetasse siis jo wirgaks munejaks, — kärbes aga

on kõige 80nega weerand tunni sees walmis olnud. Pea peale selle oli sõnnik tallist kõige kärbsse-munadega taimelawasse wiidud ja meie kärbes oli siin jo 24 tunni järele kui weikene tõugulene muna seest wälja tulnud. Ta oli walgjaskollane ja

Kärbsse tõug.

file, ilma ehedeta, aga läikiv nagu poleeritud. Waewalt oli ta oma pää muna=koore seest wälja saanud, seal hakkas ta ka omal kombel kangeste tööd tegema ja oma tulewa õnnekorra peale mõtlema, see on, ta söi bõb ja pääwad ühtepuhku edasi. Tema toit ei oleks mõne tõisele küll' mite liig maiuse roog näidanud, temale maitstes ta aga wäga hea. Oma weikseid punktifarnatseid filmi tarwitas ta wäga wähe, hele walgus oli temale pealegi meele wasta, ta hoibis ennast pimebas warjul ja ümberringi tema ligidal tegiwad tema 79 sõsarat ja wenda seesamasuguse suure hoolega tööd. Tema weikene pääkene oli kahte jaju jautatud ja iga jaju külles oli lühikene katsumise sarw. Ülemine lõug, keda ta söömise juures kõige enam tarwitas, näitas wälja, nagu weikene pruun konksukene, oli aga kahest poolest koku seatud. Hinge tõmbas autude läbi, kes keha=woltide sees oliwad.

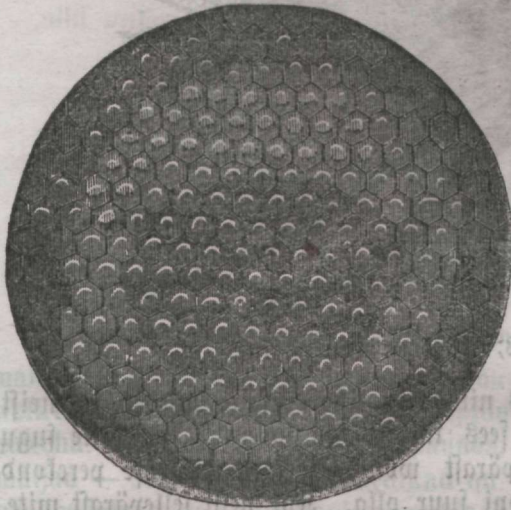
2. Inimene tarwitas 20 ja enam aastat, enne kui täitsa täis on kaswanud, kärbse=tõug sööb aga ilma wiitwitufeta ühtepuhku edasi, nõnda et jo 14 pääwaga oma täieliku suuruse kätte on saanud. Nüüd lõppetab ta oma söömist ja seisab waikselt ühe koha peal; tema wennad ja sõsarah teewad sedasama, see on, nii palju kui neist weel elus on. Umbes kolmeneljandil jagu neist on mardikate tõutudest ja muu ussidest ära sööb, ning nüüdgi weel, kus need järele jäänud 20 tükki ennast tuppeks hakkawad muutma ja kus wõiks arwata, et kõik ohud õnnelikult mööda on läinud, seal tuleb weel üks weikene mustakas=rohiline mesilane ligi, see läigib, nagu oleks t'al mõni raudriie seljas, uuristab oma nõelaga iga kärbse=tõugu keha woltide wähele ühe weikse augu ja paneb ühtlast oma muna sisse, kust pärast mesilase=tõugukene wälja tuleb, kes ennast kärbse=tõugust toidab ja sell' kombel ta elusalt ära sööb. Ehk küll' see mesilane pikem ei ole, kui walge meie küüne külles, siiski ei jäänud terwest kärbse=perest muud keegi järele, kui meie kärbes, kelle elu=lugu räägime, wist sellepärast, et ta tõistest nattukene eemal seisib. Ta ei teadnud ühtegi oma wendade hädast; tema walge nahk läks kõwaks ja pruuniks, filmadel ei olnud enam ühtegi näha, suul ühtegi süüa, n'ad kadusiwad ära. — Terwe loomakene tortsus koku, läks paksemaks, lühemaks ja keha=otsjades tõmbiks, nõnda et wälja näitas, nagu mõni weike tündrikene.

Kärbse tüpp.

All looduslik suurus;
ülewal suurendatud.

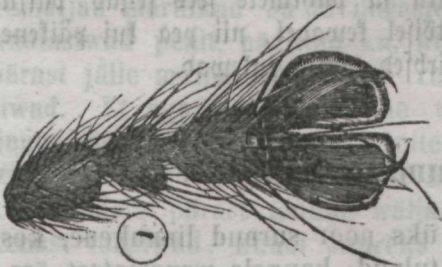
3. Väljaspoolt näitab see tündrifene (tupp) furnub olevat, seespool aga läheb töö kinnipidamata edasi, ning jo 14 päeva sees on meie tua-kärbes selle pruuni tuppe sees

Kärbe film.

Wäga suurendatud.

otjekohes edasi waadata. Pää seisab sõhukese warrega keha külles kinni; seesamasugune peenikene wars hoiab ka tagumist otsta kehaga koos. Tiivad on wärskelt wälja tulnud kärbest juures weel weiksed ja kogu kortsutatud, jõuavad aga lühikese aeaga oma täie suurusele, lautawad ennast laiaks ja saavad kiisalt kindlaks, et loomakest läbi õhu wõivad kanda.

Kärbe jala ots.

-Kõigest suurendatud.

Nõnda istus meie uuest sünninud kärbes esmalt nattelene aega rahuliste päikese paistel, siis katsus ta oma tiibasi; n'ad wihisesiwad ja põrisesdes läks teekond esite kunni taimelawa serwa peale ja siis sealt laia maailma sisse. Peale tema filmade aitawad teda ka weel tenta kaks katsumise sarwe eespool pääb edasi. Arwatakse, et ta nendega ühtlasi nuusutada ja kuulda wõida.

Kärbes, 50 korda suurendatud.

4. Et ema-kärbes nii palju ühe kõrraga muneb ja neist munadest jo ühe kuu sees kärbsed on saanud, kes jälle sugu võivad sigitada, sellepärast võib ühe ainsa kärbse perekond sügise jo kaksikada miljoni suur olla. Kui neist sellepärast mite nii palju enneaegu hukka ei saaks, siis peaks sügise poole kõik õh kärkestegega täidetud olema ja keegi inimene ei võiks enam nende pärast elada. Sügisene külm tappab n'ad küll' enamast kõik ära, muud kui mõningad üksikud elavad sooja hoonetes talw otsa edasi; aga sõnniku ja pühkmete sees seisab palju nende tuppesti peidul, kust tõisel lewadel, nii pea kui päikene soojemalt paistma hakkab, kärbsed wälja tulewad.

21. Surnumatja mardik.

Aia ääres maas on üks noor surnud linnukene, kes liig wara pesast wälja oli tulnud, kaugele wanematest ära-eksunud ja nälja ja öö külma käte praegu ärasurnud. Lillid ümberringi waatawad kurwalt tema peale: n'ad oliwad tema häda ja ohtu näinud ja oleksiwad hea meelega aitanud, kui oleksiwad wõinud. N'ad soowiksiwad ka nüüdgi teda ausaste maha matta, aga see ei ole neil wõimalik, sest n'ad ei wõi paigast liiku. „Kas siis üksigi nii armuline ei ole, et meie surnud sõbra keha auuga mulla sisse tuleks matma?“ küsiwad n'ad ja kurbduse pisarad sadawad mööda nende õie-palgeid maha.

Waata, seal tuleb korruga must mardikas ligi, kellel punased paelad tiiva kaante peal, ja heidab linnu kõrwa

(Surnumatja mardik ja tema tõug.

maha. Paar tõist seesamasugust looma tulewad weel juure ja weikene selts käib nüüd nagu nõupidades ümber weikse surnukeha. Siis näewad lillid imekspannes, kuidas weiksed surnumatjad — sest seda need mardikad on — linnu keha all' oma weikse jalgadega suure hoolega mulda üles hakkawad kaewama, nõnda et ümberringi ika suurem wall tõuseb ja linnu keha ika sügawamale maa alla waub, kunni täitsa mulla alla ärakadub.

Lind on maha maetud ja lillid rõõmustawad, et nende sõber nüüd enam päikese käes ära ei prungi kolduda. Surnumatjad mardikad on ta ilusaste maha matnud, seda n'ad waatasiwad pealt, nägiwad ka, kuidas matjad ise tükki aea pärast jälle mulla seest wälja ronisiwad ja minema lendasiwad. Et aga mardikad enne wälja-tulekut omad munad linnu kõrwa panid, seda n'ad mite ei wõinuwad näha. Ka ei teadnuwad n'ad sest ühtegi, et nende munade seest umbes kahe nädala pärast tõugud wälja tuliwad, kes ennast linnu kehast toitsiwad, kunni suureks kaswasiwad, siis sügawamale maa sisse ronisiwad ja tuppeks heitsiwad. Kaua aega ei olegi mööda läinud, seal lähewad jo need tuppel lõhki ja nende seest tulewad ilusad surnumatja mardikad wälja, kelle esimene töö see on, maa seest üles ronida. Lillid ammugi enam sellepeale ei mõtle, mis weikse linnu surnukehaga nende kõrwal sündis, seal näewad ühel ilusal hommikul korruga hulk surnumatjaid mulla seest wälja tulewat. N'ad panewad seda asja wäga imeks ja küsiwad tõine tõist, mis ta peaks tähendama? ehk küll' keegi neist selle peale wastust ei tea anda.

22. Tüttarlapse laul oma tallekesele.

1. **T**allekene hüppa
Üle heinamaa!
Oled ärawäsind,
Heida hingama.

2. Talleke, sind joodan
Jõe kaldal seal,
Teen s'ul pehme woodi
Wärske rohu peal'.

3. Toon s'ul palju lille,
Ja siis laulan ka:
Uttekene, uinu,
Maga mureta!

4. Tallekene, kaswa,
Pea suureks saa!
Kui sa oled lammas,
Oleks' neiu ma!

(Fr. Kuhlbars.)

II. Põllu peal.

23. Kewadine ilu ja elu.

(Ilhe wana rahwa-laulu järel.)

Dekesed, ellakesed,
 Hõbe heale healitsejad,
 Laske laulud ladusake,
 Laulu-wiisid wisakaste
 Kandle keeli kergitama!
 So on kesa kewadina
 Talwe rinnalt wõerutanud.
 Muru matnud murdes anged,
 Sula kautan'd wete kaaned,
 Pannud laened paisumaie,
 Laene keerud kerkimaie.
 Wiimuke' wiind idubella
 Surwe sundja sõnumida:
 „Arka idu, tärka idu
 Nulla-mätta muljutuselt,
 Puude punga peiduselta!“
 Kuulnud kõit n'ad kutsumista,
 Hauaesta hüüdemista,
 Tõusnud taewa paistelella
 Maad ja metsa kaunistama.
 Suba lehwib lehta puusfa,
 Lehta puusfa, rohthu maassa,
 Taimi tõusnud tallermaala,
 Siit õitsma õiermaala.
 Peidust tuln'd ka pääsofene,
 Lõofene lõõritelleb,
 Dõpik õiskab õhtudella,
 Hobu-räästas hommikul.
 Mets on keeles, wõsa heales,
 Keeles, heales, surwi sajal.
 Neitfikesed, noorukesed,
 Lusti laulu lahutajad!

Waibad ootwad wainulella,
 Lillid põllu peenartella,
 Metsas lehwib teina kaste,
 Pöesas öitswad paju pungad:
 Lähme öisa otsimaie,
 Metsa olse murdemaie,
 Kasufesi katkema!
 Ladwad üksi puutumata
 Jäägu leppa-linnu lenda,
 Linnu lenda, tui tulla,
 Pääsokestel' peale kääia,
 Käu! otsas kallutada! (G. R. Linnutaja.)

24. Koit maailm weel hingab.

Koit maailm weel hingab waikselt,
 Rahu kattab metsad, puud;
 Walgus tuleb juba päik'selt,
 Ehtes tõuseb ta kui pruut.
 Kõrged mäe-otsad hiilgwad
 Tema fuldses paistuses,
 Krooni lombel reades.
 Seiswad uhkest metsa ladwad,

Drud, laaned on weel waihi,
 Sest seal hingab wana, noor;
 Üksnes puude pealt jo kõiki
 Teretab üks laulu-loor.
 Inimesed tõuswad üles,
 Meid jo ootab nende kõö,
 Mõõda on jo wainne öö,
 Mõõda hingus tema süles.

Maailm, oh kuis omas ilus
 Oled ifa muutmata!
 Sinu puude waikses wilus
 Tahame nüüd paluda;
 Siin ses suures templis seisstes,
 Siin looduse kirikus,
 Kus on Issa heldus uus,
 Wõtkem teda kiita lauldes. (P. Abel.)

25. P a l w e.

Sina, kelle käsul öö on kadund,
 Künka üle walwab koidutäht,
 Kes Sa kõige waimu loomadele
 Nende teede käigil olid juht:
 Ära lase mindgi unustada,
 Et ka minu tee So kaitsewal,
 Ja et igäuks, kes hauda rändab,
 Elus kõnnib Sinu silma all.
 Pean ma kartma, et siin walgus' riigis
 Igamees näeb oma silmaga?
 Kartma, et siin rõõmu roosimetsas
 Igaüks käib oma jalaga?
 Pean ma waenu kandma wendadele
 Et n'ad 'pole paremad kui ma?
 Peap ma waat' ma ligimise pinda,
 Ise sõge käima palgiga?
 Isa, kurjade ja heade üle
 Tõuseb Sinu päike lahkeste!
 Kessee mõistab Sinu kõrged arwud.
 Siin, kus elutee meil lühike?
 Ärge mõistke kohut! kõrge sõna,
 Šnnis, kes ei seda unusta,

Ja siin suures — nõdramata ilmas
 Targalt usub: ingel 'pole ma.
 Tarka näitku: heldus, lahkus, aitus;
 Sest et kurjad haigelt jampsiwad, —
 Ja kes tohiks laita, kui üks pime
 Juhtub jooma muda-allikat?
 Isa, kingi m'ule kõrget armu,
 Kanatada nõdrematega,
 Armastust, mis nõdraliste keskel
 Enda nõdrust mite unusta.
 Las' mind elu-käigil heaks jääda,
 Et ma ennast, mite tõi näeks;
 Ja kui tuhat oma teed ka kaut'wad,
 Minu rada otsekohe jääks.

(F. R. Kreutzwald.)

26. Wälja peal.

1. Siin wälja peal ma würgaks läen,
 Siin läheb wahwaks meel;
 Siin maast ning taewast rõõmu näen,
 Siin Loojat kiidab keel.

2. Ei kambrist röömu ma ei saa,

Sest jäägu maha ta:

Ma lähen wälja rändama,

Ja wäljas laulma ka.

3. Siin lillid ilus õitsewad

Küll' halja mätta peal,

Siin linnud kaunist' laulawad,

Siin kõlab ka mo heal!

(A. H. Willigerode).

27. Taimedest ja nende toitmisest üleüldse.

1. Taimed ei wõi küll oma tahtmist mööda ühest kohast tõise kõndida, nagu elajad, ka ei ole neil, nagu elajatel, suud, kellega toitu wasta wõttawad, siiski on neil oma elu sees; sest neil on oma sündimine, kui seemne seest wälja tulewad, n'ad kasvawad suureks ja surewad ja mädanewad lõppeks ära. Neil on sedamööda üleüldse seesama ihulik elulugu, nagu inimestel ja elajatel, ja saawad sellepärast õigusega elawa loomade seka arwatud.

Suurem jagu taimi seisab oma juurtega teadawais kohades koheda mullapinna sees kinni. Mõningad tõised siginewad aga ka muu taimede peal ja asuwad oma juurtega nende sisse. Wiimselt on ka weel seesugusi taimeseltsiisi, kes wee peal ojuwad ja kelle juurteil kindlat seisupaika ei ole; nende aru ei ole aga mite suur.

Taimed ei tarwita oma juuri mite üksi seepeale, et maa külles kinni seista, waid palju enam selle tarwis, et nende abiga suurem jagu toidu-ollusi, keda oma elu-ülespidamiseks tarwitawad, mulla seest oma sisse imeda. Weiksema jau toidust wõttawad n'ad oma lehtede ja muu rohiliste liigete abiga õhu seest wasta.

Mis taimed oma peenifeste juurtega toidu poolest wasta wõttawad, peab wedelas ehk sulanud olekus olema. Kui neil omal seisukohal sellepärast tarwilik hull wet puudub, siis hakawad n'ad pea äranärtsima, ning surewad ära, nii pea kui muld täitsa kuiwaks on läinud. Puud, kelle juured sügawamale maa sisse tungiwad, wõiwad siiski weel edasi elada, kui jo kõik weiksemad taimed nende ümber ära on kuiwanud, sest alumiste

mulla-kordade sees on sagedaste veel küllalt niiskust, kui ka ülemised jo puru-kuiwad on.

2. Taimed ei võtta aga oma juurtega mite puhast wet wasta, waid weega ühtlasi imewad n'ad maa sees olewaid ollusi (mulla üfsikuid jaufesi) oma sisse, kes taimedele toiduks on ja ilma kellela nad sugugi ei wõi elada.

See põllumaa sees on üleüldse kaks seltsi toidu-ollusi tallel, kellest taimed elawad. Ühed on mineraalilised ollused, keda iga kõige suuremal mõõdul tagawaraks on ja kes ära ei põle, see on: n'ad jääwad tuha näul tagasi, kui põllu-muld tuliseks aeti. Teised toidu-ollused on elajate ja taimede mädanejad jaud. Neid on weiksemal mõõdul põllumulla sees tallel ja n'ad põlewad tule sees ära, see on: n'ad muudawad ennast tules gaasideks (õhusarnatse ollusteks) ümber. Neid nimetatakse eluawaldawaks ehk elaw-ollusteks. Mulla sees äramädanedes annawad n'ad juurtele neid õhusarnatseid ollusi, keda taimed ka lehtede teel õhu seest oma sisse imewad. Mõlemad seltsid ollusi aga, nii hästi mineraalilised kui eluawaldawad ollused, on taimede toitmise juures väga tähtjad, ning neid nimetatakse ühtekokku ka sõnniku-ollusteks.

28. Kuidas mulla-wäge kaswatatakse.

Selle järele, mis esseiswas tükkis õppisime, wõime selgeste äratunda, mikspärast siis, kui taimed ühe teadawa maa-tükki peal äramädanewad ja mullaga segu lähewad, see maatükk mite lahjamaks ei jää, waid rammusamaks, see on: wiljasigitawamaks saab. Taimed ei anna sell' korral mite üksi kõik jaud maale tagasi, mis nende juured tema seest wälja imesiwad, waid n'ad lisawad ka weel selle jau juure, mis n'ad oma lehtede abiga õhu seest wasta oliwad wõtnud. Kui aga taimed äralõigatakse ja põllult ärawiikakse, nagu rohuga heinamaade ja wiljaga põldude peal sünnib, siis lähewad heinamaa ja põld lahjamaks, ja nende ärawiidud lõikuste asemele peab tõisi sõnniku-ollusi põllule weatama.

Et aga sõnniku-panemisega muud ei taheta, kui neid ollusi jälle tagasi tasuda, mis wili ja hein mulla seest wälja oliwad imenud, ja need ollused kahesugused on, siis on ka selge, et kaks seltsi sõnnikut wõib olla, üks see, kes mäda-

newa taimedele asemikuks on, tõine see, kes mulla seest välja võetud mineraali-ollusi tagasi tasub. Need asjad, keda enamast sõnnikuks tarvitatakse, nagu nimelt elajasõnnik, mädanud taimed ja puulehed n. n. e., võivad mõlemate otstarbetele sündsad olla, sest et nende sees mõlemad olluste-seltsid tallel on. Seesuguse sõnniku tegewust ja wäge võib aga seeläbi suurendada, kui teda tuba, sigitawa sawi, kriidi, lubja, uulitsa tahma, kipsi, luu-jahu, soolade ja muu ollustega segu segatakse. Wahel võib pealegi nende nimetatud ollustega üksi rammutada, kui maa rikkas on mädanewa olluste poolest; pikema aea peale aga neist üksi küllalt ei ole. Nende tegewus ei ole ka mite üksi see, et n'ad ise taimedele toiduks on, waid ka weel tõiselt poolt, et mitmed neist, nagu nimelt tuhk ja kriit, poolt äramädanenud olluste täielist äramädanemist ruttu aitawad korda saata, ning taimedele suure hulga toitu ruttu walmis sünnitawad.

29. Mõistatus.

Sa söimad põldu kergeks maaks,

Kus rohkest mind on mulla sees,

Ja arwad koorma raskemaks,

Kus mina wankri ratta ees.

Loe tagast: siis mind ametmees

Saab tarwitama mitmes töös.

(Fr. R. Kreutzwald.)

30. Taimede suur sigindus ja laiiali-lantus.

1. Mite küllalt imeks ei jõua meie panna taimede paljust ja suurt seltside-rikkust, kellega loodus iga aasta meie maad kattab ja ilustab. So selle weikese ruumi peal, keda meie film korruga ümber jõuab piirata, misjugune lõpmata kujukude wahetus, misjugune karwade rohkus, misjugune osawus ja tarkus seadmises! Mite vähem imekspanemise wäärt ei ole kärmus, kellega loodus iga tühja koha kesa-wäljade, tarwitamata teede, tühja kaljude, müüride ja kattuste peal, kuhu aga peu täis sigitawat mulda maha langes, kobe täis küllwab ja rohu, leht-taimede ja wõsaga ehitab. Seda näeme sagedaste, aga ei pane

seba tähele, just sellepärast, et seba lapsesõlvest saani nii sage-
daste näeme; kõige suurem tarkus avaldab ennast just asjade
lihtkordses ja looduslikus seadmisel, aga meie ei tunne seda
ära, üksi sellepärast, et see kõik nii lihtkordne ja looduslik on.

Suurema jau taimedel on üks imelik siginduse võim,
nagu iga tähelepaneja põllumees teab. Tuhat seemnetera ühe
ainja taime kohta, nii kaua kui ta elab, see on jo kaunis hulk;
mite igaüks seda ei kanna, aga siiski ei ole ta veel kõige
suurem arv. On jo ühe ainja tubaka külles nelikümmend
tuhat seemnetera leitud, keda ta ühel aastal walmistas. Tamme
puust arvatakse, et ta läbikaudu wiisjada aastat elada; aga
kui meie niiüd mõtleme, et ta selle aea sees paljalt wiiskümmend
korda wilja kannab ja igal korral oma laia ofjades paljalt
wiisjada tõru, siis on see ühtekogu ommeti 25 tuhat tükki,
kellest igaühel jälle üks seesugune puu võib saada. Wõttame
näituseks, et see tõeste sünniks ja nende puude juures nõnda
samuti, siis oleks see ainus tamm tõises põlwes jo metsaks
kaswanud, kelle puude arv 125 miljoni oleks. Kui palju
aga üks miljon ehk tuhat kord tuhat on, seda arvame teadwat,
aga siiski ei ole ta igaühel teadupärast. Sest kui sa terve
aasta otja esimesest Määriluu pääwast kuni kolmekümne
esimese Sõulukuu pääwani iga pääw tuhat kriipsu mõne suure
seina peale teeksid, siis ei oleks sul kahe aasta lõppetusel veel
mite miljon, waid paljalt seitsejada ja kolmkümmend tuhat
kriipsu, ja alles kolmandamal aastal kahekümne-kuuendamal
Mihkliluu pääwal saaksid sa ühe miljoni walmis. Meie
tamme = metsal aga oleksiwad sada ja kahekümmend = wiis see-
sugust miljoni; ja seesamasugune lugu oleks iga tõise taime
sigindusega; rääkimata jäägu muud paljundamised, nagu prop-
pimised, urwastamised ja juurika = poegemised.

Kui meie nõnda looduse suurt võimu tähele oleme pannud,
siis meil taimeseltside suurt sigindust enam mite asja ei ole
imeks panna. Eht küll' tuhanded terad ja seemned iga aasta
inimestest ja elajatest ära saawad tarwitatud, mitmed tuhanded
mulla sees äraummistawad, ehk idanemise juures paha ilmade
ja muu äpparduste läbi hulka lähewad, siiski jääb ommeti
aastast aastani üks mõnus ja wähendamata küllus järele.
Terve suure maa-keri peal ei ole kusagil seemne poolest puudust,
igal pool üksi ruumi poolest.

2. Aga mis sünniks küll', kui iga kypse seemnetera, kes
ema-taime küllest lahti peaseb, otsekohe mulla seka langeks ja

stina seisma jääks? N'ad kõik seisakswad unitus, üksigi ei wõiks ssigneda, ja need kohad, kus enne ühtegi taime ei olnud, jääkswad ka ika tühjaks. Sellepeale on loodus enne meid mõttelnud ja ei ole meie nõuu peale vabanud. Sest mõningad terad lendawad, kui n'ad küpsed on, ühe sala jõuu sunnil kaugele koost ära; suurem jagu on kerged ja weifsed, ning saawad kõige õrnemast õhuliikumisest ühes wiidud; mõningad on pealegi kerge sulekestega ehitatud, nagu wõililli, kobru ja takja seemned; — lapsed puhuwad neid omaks rõõmuks koost ära ja on seega ka loodusele abiks, ilma et seda ise teakswad; — weel tõistel seemetel on laiad tiivad külles, nagu nimelt offaspuude juures. Kui tuuled tormawad, kui tuulispast, kes suwel pittse-wihma eel käib, kõik maast ülesse taewa alla keerutab; siis on looduse külmiaeg ja ta on meile head tegemas, ehk küll' teda just siis kõige enam kardame, tema peale kaebdust tõstame ja nuriseme; siis lendab ja liigub suur hulk nägemata idusi tuule sees edasi tagasi ja langeb igale poole laiali maha, ning järestulew tolm kattab n'ad kinni. Hea tuleb ka wihm neid niisutama ja nende eu-jõudu tärkamisele äratama. Nõnda saab ka põllu peal ja heinamaal, metsas ja padrikus, mäe peal ja orus tõeks, et muißt tee ääre, muißt kalju peale, muißt ohakate saka ja muißt hea maa peale langes (Mark. 4, 3—8).

Weel on seemne-teri, kes tuulele liig suured ja raskeid on; aga n'ad on suured ja ümmargused, weerewad maa peal edasi ja saawad igast inimese ja elaja kerge jala-tõukamisest edasi lükkatud. Weel tõistel on konksukesed külles, n'ad hakkawad elaja karmade ja inimeste riiete külge kinni, saawad edasi kannetud ja tõisel kohal jälle maha nühitud ja wälja külwatud, ning kes seda teeb, ei tea ehk ei mõtlegi selle peale, mis ta teeb. Mitmed seemneterad lähewad ilm-äraseedmata ja rikkumata läbi elajate soolikate, kus n'ad toiduks pidiwad olema, ja saawad tõisel kohal wälja pandud. Sell' kombel on rändajad linnud meile jo mittugi wõõramaa taime ühes toonud, kes nüüd meie juures nagu kodu on ja meile suurt kasu toowad. Nõnda hakkawad kõrge müüride ja kiriku tornide peal sagedaste wislapuud ja muud taimed kaswama, kuhu tõeste üksigi inimene seemne-teri ei ole kannud. Weel tõised kuffuwad okste pealt wete, ehk tuul ja wee-ülelaenetamised wiiwad n'ad jõgedesse, kus n'ad edasi ojuwad ja tõistel kohtadel jälle kaldale saawad uhetud. Jah, mõningad ojuwad pealegi jõgesi mööda merde, jõuawad üle mere tõise randa ja asuwad seal wõõral

maal siginema. Sell' kombel peavad kõik looduse väed ja tööd Looja head nõuu ühes aitama täita: lumi ja vihm, wälk ja rahe, maru ja tuuled, kes kõik tema kästude täitjad on.

3. Aga see jo põllumehe nuhtlus just on! Sealtsi jo kõik see umbrohi aida ja põllu peale tuleb, kes ilufaste puhastatud wilja-seemne käest ruumi ja toidu ärawarastab, harijale nii wäga palju waewa teeb ja siiski peale kõige hoolekandmise ja eestmuretsmise millasgi hukka ei saa! — Dota nattufene, see asi ei ole sugugi nii paha, kuidas ta esimese ropsi pealt näitab. Sest esmalt, inimene ei ole mite üksi maa peal. Mitmed tuhanded elajad, kellel igal ühel oma loomus ja tarwitused on, tahawad ka oma pääd toita ja süüa saada omal aial. Mõned neist on meile hädaste tarwilised, mis meie wäga hästi teame; teisid toowad meile suurt kasu, mis meie aga mite ei tunne; ning lõppeks peab jo tõeks jääma, mis meie ise nii sagedaste meele tuletame, et „üks helde käst enda lahti teeb ja täidab kõik, mis elab, hea meelega.“ Tõiselt on inimene jo mõnestgi taimest suurt kasu saanud, keda mite ise ei külwanud ja ei istutanud. Ja üks ainus näuta ja põlatud taim, kelle wägi sinule ehk sinu lastele, ehk ka sinu loomadele mõne haawa äraparandab, mõne walu kustutab ehk ka elugi peastab, tasub selle waewa ja kahju sinule rohkestes kätte, keda sinule tuhat tõist tegiwad. Aga kes jõuab inimese tahtmist ja meelt täita? Kui loodus mite nii ei oleks, nagu ta praegu on, kui meie kõik neid hull taimi, kes meile tarwis ja haiges olekus mitmes tükkis tulusad ja tarwilised on, ise peaksite külwama ja harima, kuidas saaksite siis alles elu raskuste ja murede üle kaebama!

31. Laps ja rukkilill.

Laps:

„Oh, sini-õis, seal õitsed sina,

Sind waatamas kaua käisin mina!

Nüüd kohe ka tahan sind ära kitku,

So eest paar kõrrekest tohin sõtku.“

Rukkilill:

„Oh armas laps, miks ilma süüta

Mind himustad sa hukka saata?

Siin näites oma sini-õisa
 Ma ilmaaegu jo ei seisa.
 Sest kõnnib põllumees siit mööda
 Ja waatab lootes oma tööda,
 Siis oma sini-õiel mina
 T'al meele hüüan taewa sina,
 Kust lootes leiab kindelusta
 Ja Jumala käest õnnistusta.
 Seepärast armu ülesnäita,
 Et oma kohust wõiksin täita!"

Seal lapsuke jääb seisma ruttu,
 Ta mõistab lilli mõistujuttu:
 Ees sini-õied küll' t'al seiswad,
 Ta mõtted aga taewa tõuswad.

(C. R. Linnutaja.)

32. Seemnetera.

1. **K**ui sa Lihawõtte pühadel oma kirjuks wärwitud muna ärasööd, siis paned sa wistist tähele, et ta kolmest jaust koku on seatud: koorest, rebupilwest (muna-walgest) ja rebust. Aga sedasama oled sa ka Wastlapääwal oma ubade juures tähele pannud ja et ka nemad kolmest jaust ühte on pandud, see on: ka ühest koorest, tärk-lehtedest ja eust. — Jääb muna pessa seisma, siis saab tema rebust hauduja ema sooja sünnitusel noor lind, ning pesitad sa oa-tera mulla sisse, siis hauduwad päikese soojad kiired tema eust ühe noore taime elusse. Mõlemad on jo koore sees, kes neid nagu mõni igalt poolt kindel riie warjab ja kaitseb, oma toidu wasta wõtnud, ja juba enne, kui pääwa-walgust nägiwad — lind pehmest rebupilwest, ja taim jahuse tärklehtedest ennast toitnud. Wõiksid sa muna seest rebupilwe ärawõtta, siis saaks lind enne jo ärasurema, kui koore seest wälja on tulnud, ja wõttaksid sa eu küllest tema tärk-lehekeseid ära, nagu seda ussid wabel teewad, siis saaks ta ka hukka minema. See oleks, kui kautaksiwad mõlemad oma ema-piima ära, keda neil mite tilka üleliuga ei ole; sest nagu päikene, kuu ja tähed suure maailma-kaalu peal ära on kaalutud, nõnda on ka iga munale ja iga seemneterakesele oma õige jagu kätte mõõdetud. On lind

ennast rebupilwega karastanud, siis murrab ta nokka abiga oma kõwa koore katki ja lendab oma prii tahtmisel ülesse õhu sisse; idu tuleb omal ael küll' ka koore seest wälja, aga ta ei wõi linnuga ühes lendu minna, waid peab oma sündimise koha peale jääma. Sest temal on kaks jagu: juurekene ja warrekene. Warrekene tahaks hea meelega ka ühes ülesse minna ja wahib pea pimedada maa-rüppe seest wälja, nagu noor lind omast pesast; aga mida enam ta ennast waewab, et ülesse saada, ja mida wahwamalt ta maa seest wälja tungib, seda südikam on ka juurekene maa sisse tungima, ja kui wars lõppeks omad hõlmad õhu sisse laiali sirutab, nagu tahaks ta kusagilt abi otsida, siis ajab ka juurekene igale poole mulla sisse omad hõlmad laiali, et ennast ika kindlamalt kinni wõiks hoida. Ei aita ühtegi, et eu wars lõppeks tugewaks tüwiks ja hulga oksadeks laiali sirgub, ta peab selle koha peale jääma, kus ta on sündinud, seal elama ja surema, sest ta saab seal sada sidemega kinni hoietud; ning kui lind pea siin pea seal oma sööma-aega wõib pidada, peab meie taim oma toidu ika ühe ja sellesama koha peal seistes wasta wõtma ja ei wõi mite sammu paigast ära minna toidu järele.

Sa wõid seemne-tera maa sisse panna, nagu sa tahad, ika teab juurekene oma teed allapoole ülesleida, ning on t'al mõni takkistus ees, siis painutab ja keerutab ta ennast nii kaua, kunni ta keelmata maa sügawusse wõib tungida. See on aga wäga hea, et ta seda iseenesest teeb. Kui seda ei oleks ja põllumees enne igäüht seemne-tera ise weel korda peaks seadma, siis ta jo külwamisega millasgi walmis ei saaks.

2. Aga kuidas peaseb idu oma koore seest wälja, temal jo nokka ei ole, nagu linnul? — Seetarwis tuleb temale taewast abi. Sest kui ta nii mulla all' rahuliste puhkab, ilma et teaks, mis pealpool maapinda sünnib, seal tõusewad kaugel mere-rüppest tuhanded wee-rakkukesed üles. Need liuglewad õhu sisse, koguwad ennast seal tihedaks pilweks koku ja kannetakse siis tuulest üle mägede ja maade edasi, kunni n'ad ka sinna kohta jõuawad, kus meie seemne-tera mulla sees puhkab. Siin peatab pilw nattukene ja saadab hulga wihmatibasi maa peale maha. Need wihmatibad otsiwad meie seemne-tera üles ja see imeb n'ad suure heameelega oma sisse, kui oleks ta jo ammugi

neid igatsemisega oodanud. Silmapilk tursuwad tema tärklehed nagu märjaks saanud tael laiali, ajawad koore lõhki ja teewad eule sell' kombel ukse lahti. Kui sa sellepärast peale kewadise sooja wihma-sau üle tühja põldude lähed, siis tehakse sinu jalgade all' nagu mõnes sala töömajas kangeste tööd, ja tuhanded ukсед lähewad seal lahti, nii tasa ja ilma kärata, et sa sest ühtegi ei märka.

33. Wihm.

1. Lahke wihmufene tule
Kastma meie wiljufesta,
Kaua ja meil käinud pole,
Tule taewast hiljufesta!

2. Drasrohi närtfind orus,
Kaunifeseb kustumasja,
Puude ladwad seiswad norus,
Druš pöud jo istumasja.

3. Surmakartus wainul, jõel,
Warjufest ei taewa-alla,
Päike põletades õel,
Jõel kalad kuwalella.

4. Lõppend pea põllult wili,
Enne kui weel õitsenesja,
Hulkas külwja nagu küli —
Wili üksi kaitsenesja.

5. Wihmufene, tule, tule,
Dotame sind palwedella,
Mägedest ja orust üle
Tule pittse pilwedella! (G. R. Linnutaja.)

34. Pilw.

Ühel palawal sügisel hommikul tõusis weikene pilwefene mere seest üles ja rändas kergeil tiibadel ja rõõmsaste, nagu õitsew mängija laps, läbi sinise taewa ja üle laia maa, kes pitka pöua järele kurb ja närtfind wälja näitas.

Kui weikene pilw nõnda edasi liugles, nägi ta all' inimesi pale higi sees murelikult oma tööd tegewat ja ennast raskete waewawat, ehk ta ise küll' ühtegi murest ja waewast ei teadnud, waid kergest hommiku tuulest puhta õhu sees iseenesest edasi sai wiidud. „Ah,“ ütles ta, „wõiksin ma midagi nende waeste inimeste heaks seal all' teha, neile nende waewa kergitada, nende mure-soormad äraajada, nende nälga toiduga ja nende janu joogiga waigistada!“

Ja pääw läks ifa enam lõuna poole, ning pilwe wenis ifa suuremaks; aga nagu ta kaswis, nõnda oli ka soowimine tema

juures ita suuremaks tõusnud, inimeste heaks oma elu äraanda. Maa peal aga läks palaw ita kangelaslik, päikene põletas kangelaste ja koormas raskestest töötajaid inimesi; n'ad tahtsiwad jo äranõrkedada, aga siiski pidiwad n'ad tööd tegema, sest n'ad oliwad wäga waesed. Seal waataksiwad n'ad paluwa filmaga pilwe poole ülesse, kui tahaksiwad n'ad ütelda: „Ah, ja wõiksid meid aidata!“

„Jah, ma tahan teid aidata,“ rääkis pilw, ja filmapilgul hakkas ta pittkamisi ma poole alla kaaluma. Aga seal tuli temale meele, mis ta mere rüppes lapsepõlwes kord kuulnud, et pilwed, kui n'ad maa peale maha langeb, oma surma leida. Tükk aega oli ta nüüd kahewahel ja lastis ennast oma mõtetest sinna tänna ajada; lõppeks jäi ta seisma ja hüüdis rõõmsa wahwusega: „Teie inimesed, ma aitan teid, sündigu, mis tahes!“

See mõtte tegi ta korraga hiigla suuruselks, tegi ta tugewaks ja wägewaks. Ta ise ei oleks seda enne millaški wõinud uskuda, et temal wõimalik, seesuguse suuruselks tõusta. Nagu mõni õnnistaw Jumal seisis ta taewa all' ja lautas omad tiivad kaugele üle wainude laiaki. Tema au läks nii suureks, et inimene ja elajas äratõhtusiwad, et puud ja rohi tema ees kummardaksiwad, aga siiski kõik ete äratundsiwad, et see nende heategija oli.

„Jah, ma aitan teid!“ hüüdis pilw weel kord: „Wõtke mind wasta, ma suren teie eest!“

See oli üks wägew tahtmine, mis seal läbi tema meele lendas. Üks taewalik walgus wälkus tema filmist, müristamine oli tema mõtte, ilmlopmata armastus woolas läbi tema kehaki; ta langes maha maa peale ja sulas õnnistust sünnitawaks wihmaks ära. See wihm oli tema tegu, see tegu tema surm ja selle surmas pidi ta äraseletatud saama. Üle terve maa, nii kaugele kui wihm ulatas, tõusis üks walendaw wikkeraar nähtawale, kofuseatud kõige puhtama taewa kiirtest; ta oli ühe ohwerdawa armastuse wiimane terwise-saatmine. Siiski, ka tema kadus lühikesel aea järele ära, aga pilwe õnnistus jäi peastatud inimestele kauaks aeaks.

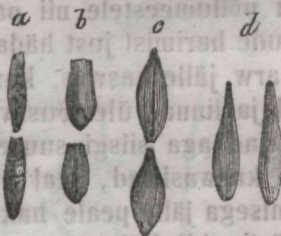
35. Kõrswili.

Kõrswiljade liiki lähewad kõik rohud, kelle seemneid, kui n'ad küpsed, kõwad ja puhtad on, jahuks wõib jahwatada, mit-

mel kombel söögiks valmistada ja kui üht väga rammukat inimeste toitu tarvitada.

Nagu kõigil rohuseltsidel, nõnda on ka kõrswiljal pitkad kitsad lehed ja enamast võnes jätkuline kõr. Oma kitsa lehtedega ei jõua n'ad palju toitu õhu seest kätte saada ja võttavad sellepärast oma toidu suuremat jagu mulla seest. Sellepärast kurnavad aga ka maad, kelle peal n'ad kasvavad, suuremal mõõdul wälja, kui keegi muu wili, ning põllumees, kes oma tööd mõistuse juhil toimetab, ei saa mite faks eht kolm aastat järestiku kõrswilja sellesama põllu peale külvama, waid ühel aastal kõrswilja ja tõisel muud wilja, n. n. e.

Meie juures jautatakse kõik kõrswiljad kahte liiki: talw-wiljad ja sui-wiljad. Dmal kodumaal on n'ad aga õiguse pärast kõik sui-wiljad, sest et n'ad sooja maadest päri on, nimelt Keel- ja Lõuna-Masiast, kus aeg kewadest funni sügiseni nii

a ruffis, b nisu, c oder, d kaer.

pitk on, et temast terade täieli seks küpsemiseks küllalt saab. Põh-japoolseis maades aga ei saa seest aeast iga seltsile wiland. Snimene katjus siin sellepärast jo sügise külwata, ja waata, õnn oli tema poolt. Kõige tulusama ja parema wiljafeltside juures läts see nõu väga hästi forda, nagu nimelt nisu ja ruffi juures.

Kõrswiljade liigis seisawad: nisu, ruffis, oder, kaer, ja lõunapoolse wiljadest: hirs, mais, riis n. n. e. Ka tadrikuid arwatakse kõrswiljade liiki.

36. Tolm ja põrm.

1. Kas nägid ruffi põldu ja,

Kui õitses tolmates?

Eks tunnud seda waadates

Sa röömu südames?

2. Kõik elu eud warjab tolmi

Kui uinu rüppe sees,

Nii kaua kui õits'mise and'

Meil seisab silma ees.

3. Mis kadu on, see peab kui põrm
 Siin hauda langema,
 Ja votta, funni Looja heal
 Saab hüüdma: „Euse sa!“

(Fr. K. Kreuzwald.)

37. Ristikhein.

Karja sööda-rohtude ja nimelt ristikheina harimine on üks neist kõige tähtjamaist põllumehe tarwitustest, ja oli jo wanal ael tuttaw ja väga pruugitaw, nagu wana Roomlaste kirjad tunnistawad. Siis aga läksiwad sadanded aastad mööda, kus sööda-rohtude harimine jälle täitsa kõrwale ja unustusse oli jäänud. Hirmsad sõad oliwad terwed maakonnad tühjaks laastanud ja seeläbi põllumeestele nii palju karjamaad sünnitanud, et sööda-rohtude harimist just hädaste tarwis ei olnud. Kui aga inimeste arw jälle kaswas, karjamaad põldudeks tehti ja sinna külad ja linnad ülestõusiwad, kus enne metsad oliwad olnud, karjad aga siiski suurema hulga inimeste pärast ka suuremaks kaswasiwad, seal pidiwad põllumehed sööda-rohtude harimisega jälle peale hakka-ma, kui tahtsiwad, et nende käsi hästi pidi käima.

Belgiamaa oli esimene, kes ristikheina harimist uueste käsile wõttis. Selle rahwa ärkuse ja usinduse läbi oli seal jo ammust aeast saani mitmetseltsi sööda-rohtu haritud, aga kõige pealt ristikheina, kellest nimelt nende põllutöö hea kord wälja on siginenud. Hertsog Alba rüüstamise ael põgenes suur hulk põllumehi Belgiamaalt ära Saksamaale, kuhu n'ad nüüd ristikheina harimist ühes tõiwad. Siiski tarwitas see hea asi väga kaua aega, enne kui tema tulu igal pool märkama hakkati: weiksema põllumeeste alaline waimu-järje olek keelas seda tarwilist asja edasi minemast.

Ristikhein on põlluharimise juures nii tähtjas, et teda küll' iga üksiku põllumehe ja terwe rahwade nõuuka oleku toeks ja põhjuseks wõib nimetada. Tema on põlluasjandamises seda, mis wesirattas weski juures on, kes kõik käima paneb; sest rohke ja hea põhk annab rohket ja head sõnnikut, ning sõnniku abiga wõib jälle põldusi ja heinamaid parandada ja sigindawamaks teha. Sellepärast on ka igal pool, kus põllumehed mõistuse juhil oma tööd teewad, sööda-rohtude hari-

mine suure auu sees. See ei ole tõeste õige põllumees, kes ristikheinast suure heameelega ei räägi ja kes õitsevast ristikheina-põllust ilma suure rõõmu tundmata mööda astub.

38. Mõned kahjulikud ja tihwtised taimed.

Et enam tulusaid taimi on, kui kahjulikuid, seda teame igaüks. Siiski on ka seesugusi taimi, kes meie terwist wõiwad rikkuda ja meie elu kaudada, kui meie ete ei waata. Sellegipärast ei ole ka nemad ilmaaegu loodud, sest neist walmistawad targad tohtrid sagedaste kõiksugu rohtusi, kellega meid terweks teewad, kui haiged oleme.

Surma=putk.

Koerapööri rohi.

Seal tuleb kõige esmalt surma=putke (*Aethusa Cynapium*) nimetada, kes meie aidades kasvab. Surma=putk,

foolja=piitsil ehk koera=pettersil näitab aia=pettersillidega ühtewiisi wälja ja kasvab ka sagedaste nende seas. Tema ligem sugulane on mürgi=rohi (*Cicuta virosa*), kes weel kihwtisem on kui esimene.

Dma aidades ja hoowide peal leiame ka sagedaste koera=pööri=rohtu ehk hullukoera=heina (*Hyocyamus niger*), kes üks kuni kaks jalga kõrgeks kasvab. Tema on üleüldse peenikese karvadega kaetud, kes haisevat raswa wälja higistawad. Tema õied on kollakad, tume=punase wiirudega. Kõige enam armastab ta sõnniku-unikute peal ja seinade ääres

Dikas=õun.

kaswada. Meissamais kohtades leiame ka okkas=õuna=lilli (*Datura Stramonium*), kes 1 1/2 kuni 3 jala kõrguseni kasvab. Temal on suured õied ja okkalise loorega wili, nagu lastaaniatel, kelle sees seemne=terad warjul seisawad. Mõlemad rohud on wäga kihwtised.

39. Taimed ja walgus.

Taimed ja walgus seisawad ühes teadawas määruſes tõine tõise wasta. Walgus annab taimedele kõige pealt nende kujude rikkuse ja nende karwade ja läikuse ſiginduse. Alles walguse wola all' ſaawad n'ad oma mahla ja ühe tugewa omapäraliſe eſu. Ilma walguſeta ſiginewad n'ad küll' suuremaks, aga jääwad ilma haisu, karwa ja mauta. N'ad pöörawad ennast ſellepärast ika walguse poole. Kartohwliſe taimed, kes loopas kaſwama on läinud, roomawad mitme küünra kaugufelt mööda pörandat edaſi ſinna poole, kus walguſt läbi augu ſiſſe paistab, ja keerlewad, nagu oleks tee neil tuttam, mööda ſeina üles, et augu ligi ja walguſeſt oſa ſaakſiwad. Pääwalilil ja palju muid lillilil hoiawad omad õied päikese poole ja käänewad endid nõnda järele, nagu päikene ees käib. Kui õhtu aeal hommiku poolt mõne õitſewa heinamaa peale aſtutakſe, ſiis on wäga wähe lillilil näha, ſeſt et kõil ennast päikese poole on pöörnud; õhtupoolt näha aga ſärab kõil täies õitſemilſes. Ka hommiku aeal, kui õige wara heinamaale mindakſe, ei ole hommikupoolt waadatud ühtegi lilli näha; alles ſiis weel, kui jo päikene tükk aega on paiſtnud, pöörawad n'ad hommiku poole.

40. Wana = ſõnad.

1. Kuida küſi, nõnda wili.
2. Tõöl on wiha juur, aga magus wili.
3. Kes tööd taga ei aja, teda ajab töö taga.
4. Kuidas lükkad, nõnda lähed, kuidas tõmbad, nõnda tuleb.
5. Waene ei ole ſee, kellel wähe on, waid ſee, kes palju tarwitab.
6. Kes oſtab, miſ t'al tarwis ei ole, müüb pärast, miſ t'al tarwis on.
7. Ei ilu ei panda pajasse, kauniſt ei kanneta kattelasse.
8. Korja õigel aeal, ſiis on ſ'ul häda aeal.
9. Kõil on küll ſböma=pääwad, kõil ei ole ſaama=pääwad.
10. Uni ſaadab hulkuma, magamine marſſima.
11. Enam waewa ähkijal, kui wälja pühkijal.
12. Kuida käſi teeb, nõnda kael kannab.
13. Dige hõlma ei hakka ükſgi.

14. Parem aauga surra, kui häbiga elada.
15. Kes kõikide meele pärast tahab olla, ei jõua ühegi meele pärast olla.
16. Igaüks on oma õnne sepp.
17. Mis Jukku on õppinud, seda Juhhan ei unusta.
18. Keel libe, meel tige.
19. Suu on südame mõdt.
20. Oma kiitus haiseb.
21. Vale ei seisja kottis.
22. Kuida kand, nõnda kasu, kuidas mänd, nõnda võsu.
23. Enam tehakse nõuuga, kui jõuga.
24. Nõu aitab meest, nõõ hobust.
25. Parem enne hoida, kui pärast hoigata.

41. Wiljapuu harimisest rikkaks saanud pääwaline.

Üks aidnik, kes noore wilja-puudega kauplemas käis, oli kord tee pealt äraeksinud ja pidi halwa sauna-urtsikusse öö-korteri jääma, kus üks weriwaene pääwaline, nimega Laur, elas. Waene aga hea südamega saunamees andis äraeksinud wõõrale kõik ete, mis t'al oli, ja see ei tasunud

neid andeid tõisel hommikul mite üksi rahaga ära, nagu kohus, waid ta soowis waese mehele weel üht iseäralist hea-tegu wasta teha. Nii pea kui päikene oli tõusnud, läks puu-kaupmees wälja saunamehe weikse aida, kus seie-maani weel ühtegi muud ei olnud kaswatatud, kui kapsaid ja ube. „Armas sõber,“ ütles kaupmees, „ma tahan teha, et teie aegamööda omast aiast õige palju raha sisse saate. Waadake, ma tahan tänuks teie lahke wastawõtmise eest kaks noort head seltsi õunapuud teie aida istutada. N'ad ei saa küll' esimesel wiiel aastal ühtegi kasu tooma, aga seda suurem saab teie saak olema, kui nimetatud aeg mööda on läinud. Teie peate nende kahe puukese peale kui ühe suure wara peale waatama; ärge laske rohtu nende all' sigineda ja muretsege selle eest, et neid maha ei kisuta ehk elajatest ära ei närita. Ma tean kindlaste, teie ja teie lapsed saawad elu-aeg otsa minu peale mõtlema.“

Aidnik istutas kaks puud maha ja läks oma teed. Küll' aga sai Lauril imeks panna, kui puud wiidendamal aastal wilja hakkasiwad kandma, ja seesugust kaunist wilja, nagu tema suu millasgi weel ei olnud maitsenud. „Ei,“ ütles ta, seesugune wili on waese pääwalise kohta liig hea; tulewal aastal, kui minule Jumal elu ja puule jälle wilja-õnnistust annab, wiin õunad linna ja teen n'ad rahaks.“ — Seda ta ka tegi. Tema wili oli kõige parem terve turu peal. Ja kümnendamal aastal sai t'al jo oma kahe puu õunte eest korraga 5 rubla koju wiia.

Tema naaber, Wanatalu Pärtel, oli tore päris-põllumees; aga ta haris oma maad ika edasi nagu isa ja isaisa ka oliwad harinud, see on, ta ei teinud oma maa peale muud ühtegi maha, kui kõrswilja ja ika jälle kõrswilja. Seal tuli äpparduse aasta ja Pärtel ei lõiganud ühtegi. Laur aga, kes sell' aastal jälle oma õunte eest kümme rubla sisse oli saanud, ostis tema käest mitme aasta sees korjatud raha eest nüüd kohe terve põllu ära, kes tema aia külge puutus. Selle põllu istutas ta noori õunapuid täis.

Pärtel naeris, kui Lauri nägi ilusa põllu peale puid istutawat. — Laur aga istutas omad puud ridastiku nii kaugele ükstõisest eemale, nagu tarwis, ja mõttles: „All' wõttawad n'ad mo käest wähe ruumi ära; ma wõin nende wahele külwata, mis ma tahan; ülewal õhu sees wõiwad jälle nemad nii laiali ajada, nagu nemad tahawad. Saawad

n'ad jo nii suureks, et põllu liig kangeste all ärawarjavad, siis tasuwad n'ad seda oma wiljaga kümne wõrra tagasi.“ — Nii oli ka. Laur wõttis oma õunte eest aasta aastalt ika enam sisse. Ta oli aegamööda ka kikkerpilli, sõstra, maasika ja muid marju oma aida istutanud, ning sai selle aea sees kümme rubla sisse, kus Pärtel ühe ainsa ära jõudis teenida.

Nõnda läks tükk aastaid mööda, kus küll palju häid, aga ka palju äpparduse aastaid seas oli. Waene pääwaline aga oli lõppeks rikkas mees, rikkas naaber waene talupoeg. Laur ostis tema käest weel mittu põldu ära, keda ta jälle õunapuudega täis istutas. Nii läks lugu edasi. Ta külwas küll ka rukkid, odre, kaeru ja nisu maha; aga õunapuudest saadud kasu käis põlluwilja kasust iga aasta ika enam üle. Lõppeks ostis ta naabri käest terve talu ära ja ei olnud nüüd ümberkaudu mite üksi kõige rikkam peremees, waid ka kõige mõistlikum põllumees: õunapuid harides oliwad tal esite aidniku raamatud tarwis läinud ja siis ka mitmed muud põllutöö kirjad. Raamatutest ta oli aga mõistuse juhil kõik oma asju õppinud tallitama ja sest oli temale tema rikkuse aluspõhi saanud.

42. Tipp-hiir.

Hiire-seltside kõige pisem ja kenam liige on weikene tipp-hiir oma kahe tolli pitkuse kehaga. Aga ehk küll weikene keha poolest, on ta siiski tark loom, ja ehk küll lühikese sammumees, on ta üle terve Euroopa ja Aasia laiali lautatud. Suure aéal elab ta kena loom põllu-hiirte seltsis; talwel leitakse teda hulgakaupana wiljakuhjade alt, ehk ka küünides, kuhu teda wiljaga ühes sisse wiidi. Ta jookseb väga ruttu, ronib suure osawusega mööda puid üles ja mõistab ka väga hästi ojuda ja ennast wee alla kasta.

Oma kõige suuremat osawust tunnistab ta aga oma pesa-ehitamise juures üles. Siin on ta päris kunstnik, kes kõige osawama lindudega mõidu-asjandamist peale võib hakata. Ta ehitab oma pesa nii ilusaste üles, et kõige muu elajate pesadest üle läib. Raks kunni kolm jalga maast kõrgel rippub see kuult-sarnane ümmargune pesa rohuförte, pilliroo ehk põesastiku wahel. Seest on ta pehme willa ja rohutudega wälja

ehitatud, kuhu weikene aul ühelt poolt sisse käib. Selle pesa ehitab ta ifa nendesama taimedest üles, kelle wahel pesa rippub, nõnda et karw taimede karwaga ühte läheb ja teda sellepärast raske on näha ja üles leida.

Tipp-hiir oma pesa ja poegadega.

On poead jo suureks kaswanud, siis saadab n'ad ema pefast wälja. Kena on nüüd näha, kuidas n'ad, ehk küll' jo wiledad, siiski weel ema käest õppetust saawad, et oma enese jalgade peal läbi maailma mõistaksiwad käia. Üks poeg istub oma pisukesel käppaga filmi pestes ühe, tõine weikest seemnetera närvides tõise kõrre otsas; kõige noorem wiidab weel pesa sees, aga kõige tugewam katjub jo all' wee sees ümber ojuda, kelle seest rohi wälja kaswab; igal pool aga on ema juures awitamasa, kutsumasa, juhatamas ja kaitsmas. Üksigi inimene ei wõi seesugust elu ilma rõõmuta tähele panna.

43. Siil.

1. **K**ui meie waiksel õhtul metsa ääres kõndimas käime, kuuleme sagedaste üht iseäraliku krabinat kuiwa lehtede sees, ja kui terasemalt järele waatame, leiame ka

krabina-tegija enese üles, kes muu keegi ei ole, kui meie wana üleaidne siil. Paneme waikselt tähele, siis näeme, kuidas ta weike kuli-sarnane mehikene oma kareda kasuka sees, keda wanal-aéal oma hea nõuu eest Kalewipoea käest olla saanud, edasi patteredab. Seal juures nuusib ta oma sea-sarnatse peenikese ninaga sinna tänna, ja oma weikse silmadega wahib ta teraselt ümberringi. Nõnda jookseb ta meist mööda, ja et meie teame, kui wäga tulus loom ta on, sellepärast ei tee meie temale ühtegi tüli, waid läheme waikselt oma teed edasi, ennast Jumala rikkast loodusest rõõmustades.

Siil on üks kensakas, aga ka üks wäga kartlik mehikene, kes auusaste oma eluteed käib ja töö ja waewaga oma pääd toidab. Seltsi ta palju ei armasta; sellepärast elab ta ka ika üksi ehk, kui palju, ühes oma naisega. Kõige tihema wõsa alla on ta omale korteri walmis ehitanud, ühe kena koopa, keda ta heinade ja kuiwa lehtedega täis on täitnud ja pehmeks asemeks teinud. See koobas, keda ta sagedaste ise suure waewaga maa sisse kaewab, seisab jala sügawusel mullapinna all. Kaks auku on uste asemel, kellest üks lõuna, tõine põhja poole wiib. Sedamööda, kust poolt tuul puhub, hoiab ta ühe ukse kinni, et see külaline tema majasse ei peaseks. Wiljapõllu peal elades ei tee ta aga ühtegi koobast maa sisse, waid elab siis suure pesa sees, keda omale wilja waele walmistab.

2. Peaaegu terve pääw otsa magab siil omas koopas ja tuleb alles widewiku aeal nähtawale. Seda teeb ta üksi sellepärast, et nüüd jahti hakkata pidama. Ehk ta küll' sugugi kui mõni tuline kütt wälja ei näita, siiski on ta suur meister selle ameti peale. Tema jahi-loomad küll' mite suured asjad ei ole: rohusirtsud, riitsikad, mardikad, tiud, wihma-ussid ja nimelt hiired — see on kõik. Aga just nende loomade ärahukkamise pärast saab ta meile üheks wäga tulusaks küttimeistriks, keda meie sellepärast ka omas rohu-aias ja oma põllu peal hea meelega näeme. Raske on uskuda, et ta pitkaline loom palju tulisema hiire kinni jõuaks tabada; siiski on tähele pandud, et see temale imeliku osawusega korda läheb. Ta astub hiire-augu ete ja tunneb oma peenikese haitsmisega kohe ära, kus pool hiir on. Siis tuhnib oma ninaga haugu nii kaugele üles, kunni hiire juure jõuab, kellel nüüd enam peasemist ei ole. Aga ka madusi sööb ta, ja

mitmed katsed on üles näidanud, et mau nõõlus temale ühtegi wiga ei tee. Nõnda on ta igapidi üks wäga tulus elajas.

Siili poegade arw on 3 kunni 6, wahel ka 8 tükki, ning sünniwad pimedalt ilmale. N'ad on alustuses 2 $\frac{1}{2}$ tolli pikkused ja ilma okkasteta. Sügise poole on n'ad jo nii suured, et ise wõiwad toitu otsida, ning enne talwe on neist jo igaüks omale ühe kauni raswa-maokese alla nuumanud. Tulewad külmad pääwad käte, siis ruttawad n'ad omale nagu wanad siilid üht talwe-korterit muretsema, keda n'ad õlgedest, heinadest, samblast ja lehtedest walmis teewad. Kuulus loomade-tundja Lenz on tähele pannud, kuidas n'ad ennast selle töö juures nii kaua metsas lehtede sees põherdawad, kunni weikene koorem lehta okkaste külge kinni on jäänud, kellega n'ad siis koju tõttawad. Kõik talw otsa magab siil nagu surma-und, ja kui teda keegi wägiwaldsel teel üles äratab, siis tuigub ta nagu uimaselt ümber ja langeb pea jälle magama. Tema on neist elajatest, kes kõige raskemas unes talw otsa magawad. Prii põlwes saab ta umbes 6 kunni 10 aastat wanaks.

Siilil on peale mõne rumala inimese ka weel palju muid waenlasi. Koerad wihkawad teda kõigest südamest, mis küll' üksiaintel sest tuleb, et neid siili terawad okkad wihaseks teewad. Öö-kull sööb hea meelega siili liha ja neelab siis ka ühes tema okkad alla, keda ta pärast jälle tõiste seedmata asjadega ühes wälja oksendab. Kõige suurem siili waenlane aga on rebane, kes sellest ühtegi ei hooli, et waene okka-kandja ennast kulisse keerutab, sest ta weeretab ta wete, ja kui siil nüüd kohe sirgeks ajab, haarab ta tema ninast kinni. Pidagu aga need elajad oma keskel nii palju sõda kui tahes, inimene ei peaks tulusat siili millasgi taga kiusama ehk teda koerast laskma ärakiskuda.

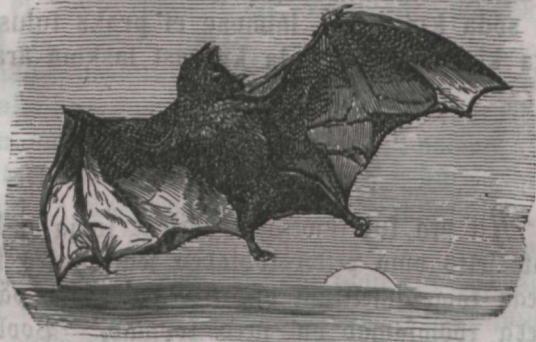
44. Mahf-hiired.

1. Mii pea kui suwe-aéal päifene looja on läinud, tuleb üks elajate selts oma peidu-kohtadest wälja, kes kõikide tõiste elajate seas kõige imelikum on. Mida enam pääwa-walgus kadub, seda rõõmsamad on need loomad. Poolelt imetajad elajad, poolelt linnud, on n'ad nagu waheliikmed mõlemate

N a h t = h i i r.

selfside wabel. Sellejärele on siis ka nende lehamood seesugune, et täitsa lind ega täitsa imetaja elajas ei ole, waid mõlemateft nattufene. Meie nimetame neid nahl=hiirteks, ja see nimi on ka wäga tähendaw. Uga meie maal elawad neift üffi mõnningased weiksed nõrgad selfsid. Nahl=hiirte päris isamaa on lõuna=poolfed, nimelt troopiku maad, kus nende hull õhtudel nii suur on, et wabel taewa kinni kattawad. Igal pool liiguwad ja fihisewad n'ad õhu sees, puude ja aidade wabel, põldude ja majade peal, linna uulitsates, hoowides ja majades. Sadanded tulewad ja sadanded lähewad; inimene käib õhtudel ühtepuhku nagu nende parwede wabel. Nende seas on ka mõned selfsid, kes wäga suured on. Paljalt kaks sugu=selfsi teewad oma suure kasu juures ka kahju, need on wiljasvõjjad ja were=imejad nahl=hiired. Esimestest on kalong ehk lendaw koer kõige tähtjam. Ta on üleüldse kõige suurem nahl=hiir, sest tema keha pitkus on 1 $\frac{1}{4}$ jalga, ja wälja sirutatud tiibade laius peale 5 jalga. Ta toidab ennast enamast puu wiljast. — Teisest sugu=selfsist tuleb w'ampiiri nimetada, kes wõ

W a m p i i r.

aeal elajate ja ka inimeste keha seest werd wälja imeb, kellest aga neile ühtegi suurt wiga ei saa. Wampiri keha pikkus on $5\frac{1}{2}$ tolli, wäljastrutatud tiibade laius ühtekoku 15 tolli. — Kõik muud nahk=hiirte seltsid, nimelt meie maal, on üksi tulusad, sest et nende toit muud ühtegi ei ole, kui kärbsed, sääsed, mardikad, ööliblikud ja muud kahjulikud massakad. Umbes 250 seltsi nahk=hiiri tuntakse nüüd jo, kellest 30 seltsi Euroopas ja umbes 10 seltsi meie maal elawad.

2. Kõik nahk=hiire seltsid kannawad omad poead lendes enesega ühes ja nimelt ka siis weel, kui weiksed loomad jo isegi kaunisteselt wõiwad lennata ja aeg aealt ema nisa otsast äraminna. Nahkhiirte meeled on wäga terawad, nimelt haistmise, tundmise ja kuulmise meel. Jah, nende tundmine on nii teraw, et kinni liimitud silmadega tuas ümberringi wõiwad lennata, kus igalt poolt kõied läbi käiwad, ilma et n'ad ennast kuhugi külge liikkawad; ka kuulewad n'ad massakate lendamist jo enne, kui neid näewad.

Nii pea kui külmad pääwad käte hakkawad tulema, otsiwad põhjapoolsed nahk=hiired paraja peidu-kohta üles, kus talwe-korterit wõiksid pidada. Kõige armsamad kohad on koopad, keldrid, kattusse-alused ja nimelt korstnad, kus n'ad ka suwel pääwa aeal hea meelega magawad. Seal rippuwad n'ad siis magades tagumiste jalgadega talade ja muu asjade külles, mõnikord suurtes seltsides üheskoos, üksi sula ilmaga ennast liigutades, kunni talw otja lõppeb. Siis hakkawad oma tulusa massakate jahiga jälle peale, ja on n'ad siis. öö aeal seda, mis pääsolesed pääwa aeal on: õhu puhastajad kahjuliku loomadest. Kõik juttud nahk=hiirte lendamisest inimeste juurte sisse ja muud sellesarnased, on tühjad rumaluse loriid, keda keegi tõeks ei wõi tunnistada, waid üks räägib tõise järele.

Nahk=hiiri wõib ka, kui nendega mõistlikult ümber käidakse, wäga wagaks teha, nõnda et oma peremehe järele lendawad, tema käe peale maha heidawad ja sealt oma toidu wasta wõttawad. N'ad on mõistlikud elajad, kelle waimu=andeb wäga tähtjad on, mis jo nende suured pää=ajud ülestatustawad.

45. Kurg.

1. Kurg ei ole mite üksi üks tore, waid ka üks wäga tark ja suure annetega wäljaehitatud lind; jah, teda

tuleb üleüldse kõige targema elajate seka arwata. See suur ja mõistlik lind teab seda ise ka väga hästi ja awaldab seda omas olemises igal pool. Kergel ja kenal, aga rahulisel ja uhkel sammul käib ta oma teed, üksi häda sees ruttates ja jookstes; ilma waewata tõuseb ta paari hüppawa sammu järele maast üles, mõninga tugewa tiiwa-lehwitamisel jõuab ta tarwitatud kõrgusele ning lendab siis väljasirutatud kaela ja koiwadega, rahuliste ja ilma ruttamiseta, aga siiski ruttu edasi jõudes, oma soowitud eesmärgi poole. Aga seesama tõsine, uhke lind mõistab ka väga lustiline olla, kui tuju peale tuleb; ta kargab ümber, teeb kõiksugu kometit, tõmbab kaela koku, lautab omad tiiwad laiali ja tantsib nagu kõige paremat labajala-waltsi, ehk ta keerutab õhu sees ühe ja sellesama koha peal toredal lennul ümberringi.

Surg.

Imekspanemise wäärt on kure tarkus. Ruttu õppib ta ümberkaudiste inimeste elu ja olemist tundma ja seadab siis oma enese elukorra sellejärele ära. Ta ei ole arg, aga väga etewaatlik ja teda on sellepärast raske petta. On neid terwe parw koos, siis on iga mõningad wahi peal; saiwad n'ad mõne koha pealt ärahirmutatud, siis saadawad iga enne kuulajad ja waatajad wälja, enne kui sinna tagasi lähewad. Siiski ei wõi kurge prii põlwes millasgi täitsa tundma õppida; teda peab wagaks tehtama, et meie seltsimeheks saab, kui tema üle õiget aru käte tahetakse saada. Nii väga kui ta prii põlwes inimese eest kõrwale hoiab, nii suureks sõbraks heidab ta temale wagas olekus.

2. Peale pappakoide ei ole ühtegi lindu, kes sellisamal mõõdul inimesega ühte leppib nagu kurg, igast tema tööst ja tallitusest aru saab, seda igal wiisil ülesnäitab ja oma abiga seal juures katsub tululik olla. Tema ei tunne oma peremeest mite üksi kui oma leiawanemat, waid ka kui oma sõpra, ja katsub seda temale ka ülesnäidata. Kergelt

harjub ta maja-elajaks, käib keelmata sisse ja välja, õppib igaüht tuba ja maja-nurka tundma, teab aea arwuga korda saada, armastab väga korralist olekut igal pool, ei salli hoowi peal tõiste loomade seas ühtegi taplust, hoiab ilma käsimata karja, nagu mõni tark koer, trahwib walju kisa ja terawa nokka-hoopidega, ja näitab oma rahul-olemist lahke nikkutamise ja tantsimisega üles, sõbrusteleb hea inimestega ja kippub nende seltsi, ei salli aga millasgi, et temaga paha nalja tehakse ja tasub kõik kurja käte, wahel alles kuude ja aastade pärast.

Kure toit on mitmesugused taimed; nimelt armastab ta pehmet rohtu, wilja, seemne-teri, erneid. Aga ka weiksema elajatele ei anna ta armu, nagu mardikatele, rohu-sirtsudele, ussidele ja konnadele. Wagas põlwes harjub ta kõiksugu toiduga.

Ehk küll kurg suur lind on ja ika lageda soo peal pesitab, süsgi ei ole millasgi wõimalik näha saada, kus kohal tema pesa seisab; ta ei lähe kunagi otsekohe ja lendes sinna kohta, waid ika jala ja madalalt mööda maad käies, et teda rohu sees sugugi näha ei ole. Sellsamal kombel läheb ta ka pesa juurest ära ja lendab siis alles üles, kui jo hea tükk maad soo-pinda mööda edasi on jooksnud. Kes aga kogemata tema pesa peale juhtub, see leiab seal kaks suurt muna seest, kelle karw hallikas ehk pruunikas rohiline on, segamine pruuni, halli ja muu-karwa tumeda täppide, kriipsude ja plekkidega.

Kure suur tarkus teeb tema jahi väga raskeks. Tema liha on aga väga hea, ning wanal aeal ei tohtinud kure praad rikka jahi-herrade wõõruspidudel millasgi puududa.

46. Tee-erilane ja tulb-erilane.

1. Seal, kus päitene kõige tulisemalt liiwa peale paistab, largab ja jookseb rõõmsal sammul sirge tee-erilane (*Sphex sabulosa*) sinna tänna. Kus õhtl kõige palawam on, seal ta kõige enam armastab olla, ning tuline liiw on tema meelest niisama armas, kui meil pehme ja jabe muru-pind. Tema peenikesed katsumise sarwed liiguvad wäsimata, ja tema imelik ümmargune tagumine-ots käib oma kentsaka pitka warre otsas finnipidamata üles ja alla, nagu mõne laulu-toimetaja tahtitepp,

'Kuld=erilane tee=erilase järele lendes.

kus juures ta ühtepuhku oma tii-
basi wäristab. Ta on umbes sõr-
me-lüli pikkune, aga sirge ja pee-
nikene. Tema musta, pitka jalgade
külles on hulk okkaid ja konksulisi
näha. Meie ei taha teda tema
töös mite segada ehk tema külge
puutuda, ta saaks walusaste nõelama. Meie haawatud sõrm
ei paistetaks küll' nii kangeste üles, nagu erilase ehk mesilase
nõelamisest, aga siiski saaks ta tükk aega libedaste walutama.

Agas mis meie tee=erilane seal liiwa='augus siis õiguse
pärast teeb? Ta kaewab üht auku liiwa sisse. Oma esimeste
jalgadega kraabib ta mõningased liiwa=terad wälja, wõttab
n'ad oma pää alumise jau ja jalgade wahel, lendab siis
mõni waks maad eemale ja lasseb n'ad seal maha. Nõnda
teeb ta tükk aega, tunni auk jo küllalt sügaw on. Siis jookseb
ta ümberringi, katsub siin üht lehekest, seal üht pilpakest, aga
wiskab n'ad ifa jälle minema. Korraga leiab ta ühe puu-
tükkifese, kes paras näitab olewat; selle wiib ta oma augu
juure ja seadab ta nõnda augu suu ete, et liiw sisse ei wõi
pudeneda. Siis waatab ta weel tükk aega suure heameelega
oma tööd, silkitab oma katsumise sarwi ja kõngutab pääd, nagu
tahaks ta ütelda: kõik wäga hea! ning lendab siis minema —
jahi peale. Maja on jo walmis, nüüd läheb ka moona tarwis.
Tema ise küll' muud ei söö, kui nattukene met lilledes seest,
iseenesele ta ka maja ei tarwita; aga tema lapsukesed, weiksed
walged tõugud, tarwitawad rahulist forterit elu=asemeks ja ka
nattukene liha söögiks, kui n'ad suureks ja tugewaks peawad

kaswama. Metsa=erilase tõugud (rööwikud) toidavad ennast rohilistest taimedest ja erilased ise kärbestest ja ämblikutest. Meie tee=erilase juures on aga lugu oopis tõine. Ise ta liha ei taha, aga oma poegadele otsib ta ühe ilusa rööwiku üles, kes parajalt meie kapsa=päid ehk puu-lehta rikkus. Seda looma nõelab ta korra, kellest rööwik uimaseks jääb, ja wiib ta siis lendes, nagu kull kanapoega, oma liiwa=augu juure. Siin wõttab ta nüüd ruttu pilpa=ukse oma maja suu eest ära ja tõmbab rööwiku kärmele augu sisse, paneb ühe muna tema kõrwale ja kattab siis kõik pilbaste ja liiwaga kinni. Kihwt, mis ta nõelamisel rööwiku keha sisse laskis, ei ole rööwikut mite äratapnud, waid paljalt kangeks teinud ja äratuimustanud, nõnda et ta ära ei wõi mädaneda, aga ennast ka mite liigutada. Sell' kombel seisab ta kaua alles ja on, kui erilase poeg muna seest wälja tuleb, temale toiduks. Wana erilane otsib ilka nii suure rööwiku wälja, et t'ast tema poeale küllalt saab toiduks, kunni ta suureks kaswab ja tuppeks heidab. Tõisel fewadel tuleb selle tuppe seest noor tee=erilane wälja, kes liiwa alt üles pugeb ja tõisel suwel niisama teeb, nagu tema ema praegu tegi.

2. Seal on aga ka weel tõisel loomal liiwa=augu juures tegemist, keda tee=erilane ka wäga hästi tunneb, aga kelle eest ta oma tööd suure hoolega warjul hoiab. See loom on kuld=erilane (*Chrysis ignita*). Tema pää ja esimene pool

Kuld=erilane (wahemal pool suurendatud, paremal looduslikus suuruses).

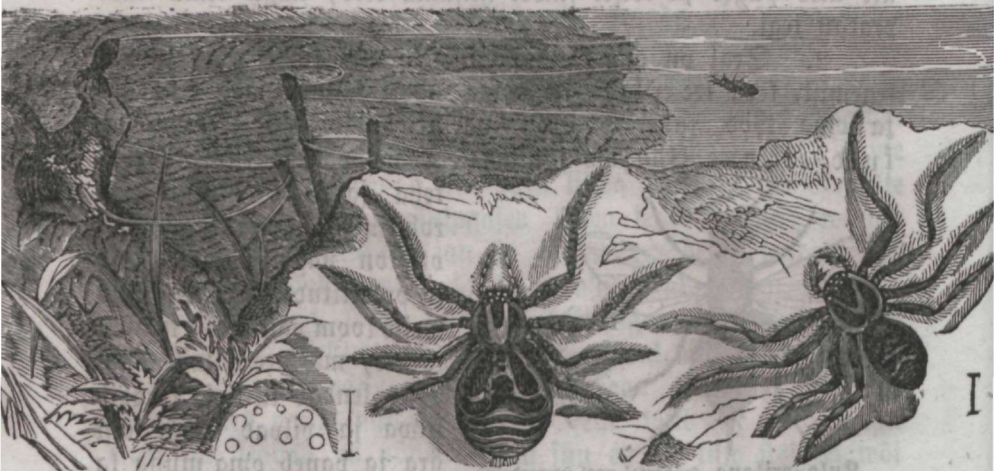
keha särab ilus sinine ja rohiline ja tema tagumine ots on nagu punane kuld ja poleeritud wast. See ilus weike loom paneb kõik teraselt tähele, mis tee=erilane teeb. Siis lendab ta ligi, kraabib liiwa ja pilpad augu eest ära ja paneb oma muna ka rööwiku kõrwale, just nagu

kägu oma muna weikse linnu pesasse paneb. Sellepärast nimetatakse teda ka käu=kärbselks. On ta kõik äratuimetanud, siis paneb ta augu uueste ilufaste kinni ja lendab minema. Tema poeg tuleb aga palju warem muna seest wälja, kui tee=erilase poeg; ta sööb sellepärast ka kõik tõise nina eest ära, nõnda et see pärast nälgja peab surema. Üksi siis, kui rööwik küllalt suur on, wõib ta mõlemaid toita, kus siis ka mõlemad

ülkstiise kõrval tuppesse heidavad. Seda teab tee=erilane kõik väga hästi ja sellepärast läib ta, kui käulärbest juhtus silmama, sageaste laugelt ümber, enne kui oma maja juure läheb. Aga niisama osaw on ka tõine teda taga ajama ja läib siis nagu wari tema järele. See on kõik väga kentsakas näha, ja meie ei wõi nende weikse loomade tarkust küllalt imeks panna. Sarnast asja wõime ka wana maja seinade ääres tähele panna, kus erilased neid aukusi omale pesaks tarwitawad, mis puu=söödikud maja pallide sisse on kaerwanud.

47. Härma=lõng.

Wist iga lugeja on jo mõnigi kord suure röömuga neid hämblikute koutusi tähele pannud, keda härma=lõnga, härma=siidi ja kaste=kida nime all tundis, ja keda sügisesel hommikul, kui kastega kaetud oliwad, nägi särawat. Tuhat ja mittu tuhat härma=lõnga läigiwad siis hommikuse päikese käes

Härma=lõnga hämblik; pahemal pool ema, paremal pool isa, mõlemad suurendatud.

nagu hõbe ja kallid kiwid, läigiwad kõrre=põldude ja heinamaade peal, aidade ja põefaste külles, rippuwad pitkais lippudes puude otsas ja lendawad nagu walged udu=paelad läbi õhu. See härma=lõng tähendab teed, keda weikse hämblikute hull käis, ja ta ei ole sugugi seks tehtud, et muttukaid püüda, waid tema meisriid on ümberrändajad loomad, kes omale pesa ei

ehitagi. Sügise poole on nende hull sellepärast nii suur, et nende poead siis jo suureks on kasunud, aegamööda laiali lähewad ja omad talwe-korterid üles otsiwad. Et nende koutused üksi ilusa ilma juures nähtawale tulewad, see tuleb sest, et üksigi nende seltsist halwa ilmaga tööd ei tee.

Härma-lõnga hämblikute sees elab suur rändamise himu. Et neil aga tiibast ei ole, nagu tõiste rändaja insektidel, jalgst nende teekond aga mite suurt ei mõjuks, sellepärast tarwitawad n'ad wäga teraselt oma lõnga, et temaga läbi õhu lennata. On loomakesel himu, tuule-teed käima hakkata, siis ronib ta oma seisukoha kõige kõrgema otsa peale, sirutab oma tagumise-otsa püsti, nõnda et peaaegu pää peal näitab seiswat, ja ajab oma kudumise käsnakeste seest ühe ehk wahel ka mittu lõnga wälja, lasseb siis jalad lahti ja hakkab oma tuule-teed lendama. Ilma mureta sirutab ta kõik omad jalad wälja ja jättab juhuise hooletaks, kuhu see teda wiib. Pikkamisi lendab õhukene wõrgu-lõng edasi, õhu õrnast woolamisest ühes wiidud, kes ika olemas on, kui meie teda ka ei tunne. Mõnikord ei lähe teekond kaugele, waid lõng jääb kujukil rippuma ja sunnib oma peremeest maale. Sagedaste läheb tee aga ka wäga pikkale. Darwin nägi 60 mere-penikoormat rannast eemal tuhanded weiksed hämblikud sell' kombel laewa peale tulewat. Et aga elu-otsani õhu-teekonnale tarwis ei oleks jääda, teab hämblik üht kerget abi, see on, ta ronib oma lõnga mööda üles, kerib ta ümber oma jalgade ja langeb nõnda aegamööda jälle maa peale maha. Sell' kombel nähtakse wahel hulgakaua härma-lõnga taewast maha sadawat, kus enamast ika weiksed hämblikud sees on, kui lõnga teraselt läbi hakkatakse otsima. Seesugu härma-lõnga on sagedaste ka kewade aeal näha, kui hämblikud omad talwekorterid maha jättawad. Kewade ei ole neid aga missasgi nii rohkesti, nagu sügise.

48. Hämblik ja sippelgas.

(Üks ennemuistene jutt.)

Karjatsed oliwad ühe sippelga pesa ärapõletanud, sest et sippelgas ika neid wäga walusaste oli hammustanud. Sippelgas ei olnud seega mite rahul, ja temal ep olnud ka nii palju jõudu, et ta selle eest karjatseid oleks peksnud, et n'ad tema pesa ärapõletasiwad. Ta läks siis selle

wihaga Wana-isa juure ja kaebas kurjaste karjaste üle, et karjatsed ika peawad karjas wäga palju leiwa-raasukesi mahapillama; aga pesa põletamist ei tohtind ta mite Wana-isaie rääkida, sest et ta ise esite karjastesse oli puutunud. Wana-isa ütles: „See wõib küll nõnda olla, aga sul ei ole tunnismeest mite, kes õigust räägib; mine ja too omale tunnismees!“ Sippelgas läks tunnismeest otsima. Minnes mõtles ta iseeneses: peaksin ma hämblikuga koku saama, külap tema mees mõistaks seda õiget tunnistust minu ja karjaste wahel rääkida, sest temagi mees elab igapäaw nende koerade seas karjasmaa peal. Ta sai ka hämblikuga koku ja ütles kohe temale: „Tule nüüd, wend, minule tunnistuse meheks, sest ma käin karjastega kohut.“ Hämblik küsis ka: „Mis riid teil siis on?“ Aga sippelgas ei rääkinud sest riidust hämblikule ühtegi, waid ütles nõnda hämbliku küsimise peale: „Sa pead tulema, sest sa järele ei saa; Wana-isa ise on jo seda käsku annud.

Kui nemad Wana-isa juure saiwad, siis küsis Wana-isa hämbliku käest: „Kas sina ka seda näinud oled, et karjatsed peawad leiwa raasukesi maha pillama?“ Hämblik wastas: „Sest ei ole mite karjastel süüd; neil ei ole mite paigalist kohta, kus nemad rahuliste oma kõhtu wõiksid täis süa, ega leiwa lauda, kus peal nemad wõiwad leiba murda.“ Wana-isa ütles: „See on küll õige, mis sina tunnistad, aga sippelgas, sina jääd walelikuks, mis eest sa oma ligimest ilma asjata wihkad?“ Andis sippelgale keppiga selga ja wiskas teda taewast maha, nõnda et ta keskelt pooleks kukkus. Aga hämbliku laskis ta kõiega taewast maha, sest et tema õigust rääkis. Sest on hämblikul täna pääwani ika omad wõrgud kõieks, et ta wõib igale poole ülesminna ja mahalasta. Aga sippelgas on ika nõnda kahes jaus, kui ta taewast maha kukkudes oli jäänud: keskelt peenike, pää ja tagumine ots jämedad.

(J. H. Rosenplänter.)

49. Lihawõtte ja Suwiste unnad.

Lihawõtte pühadel mune teeta ja wastastiku tõine tõisele finlida, on ristirahwa juures jo laua pruugiks. Gestlaste juures langes see pruuk wanast ika Suwiste pühade peale,

Uga mis ta siis tähendab? — Muna seest, kes ei liigu ega ei piigu, sünnib imelikul kombel lind. Mis enne surmasarnatses olekus seisis, on kõige ärksamaks eluks ülestõusnud. Nõnda on ka loodusega iga kewade lugu. Mis talwel nagu surunud oli, seda on korraga päikese soojad kiired imelikul kombel elusse äratanud. Selle looduse ärkamise auuks on jö wanal aeal iseäralisi pühi peetud, kellele sündsamat wäljaspidist tähenduse-märki ei wõinudgi leida, kui muna on. Pärast on ristirahwas seda munade-linkimist ja sõõmist ka Uihawõtte pühade aeal pruugiks wõtnud. Sest nagu lind waike muna seest, nõnda on ka Jeesus waike haua seest üles tõusnud seletatud ihus. Tõine tõisele mune linkides, tuletati seda hauast-tõusmise lugu wastastiku meele, nagu ka, et üksford üks aeg tuleb, kus kõik hauad lahti saawad minema ja kõik hinged elusalt ülestõusma. Gestirahwa juures aga langeb see munade-linkimise pruuk suuremaks jauks praegugi weel Suwiste pühadega ühte ja tähendab seal, nagu wanal aeal, looduse kewadist ülestõusmist ja uut elu. Ka siin on ta üks ilus ja kaunis pruuk ja seda kallim, mida wanem pärandus ta Gestirahwa möödanimist on.

50. Kewade hommiku.

Leppikutest ärk'wad linnu laulud,
 Idast noore pääwa paistuses,
 Ilu ehtes läigib kõrgel taewas,
 Maa ja rahwa unest ärat'es,
 Kui siis kiitust hõiskab magus elu,
 Läheb naeruks pime surma-ring;
 Südamed kui uuest' sündind lööwad,
 Jumalale lendab waba hing,
 Palwetab ja langeb kõrge rõõmu,
 Sest et Teda tunneb walguses,
 Jookskem suure elu allikale,
 Ohwerdagem südant tänades
 Tale, keda päike, kuu ja tähed
 Auustawad, kes kõik loomad kann'd,
 Kelle kõrge trooni ete Keerub
 Waikselt ennast oli põlwitand.
 Sina, Sina, kes mind põrmust wõtnud,

Rõõmurikka eluss' kutsunud,
 Sina, kes m'ul hinge õhku hoidnud,
 Kui ma weel kui hauas uinunud;
 Oh kuis tänan S'ule uue elu?
 Kuidas tasun pääwa paistet S'ul?
 Oh, et walgusele olin sündind,
 Sellepärast hoia walgust m'ul!
 Las' mind rõõmsast minu kohut täita,
 Ika seista seal, kus õiglased;
 Las' mind suures inimeste mässus
 Ika leida otsekohe teed.
 Ära las' mind pattu tarkust kiita,
 Woorusele wiib üks ainus tee.
 Las' mind, Isa, õigust üksnes tahta,
 Wirk ja rõõmus olla käsule.
 Üht on tarwis! kõige suurem' wara,
 Puhast südant Sinu pale ees.
 Las' mind süüdlastele andeks anda,
 Enesele olla kohtumees!

(Fr. R. Kreutzwald.)

51. Kewadise püha ilu.

1. Oh kewade, kuis oled sa
 Nii armas mul, nii kaunis ka!
 Kõik ilmamaa mo silma ees
 Nüüd seisab õitswa ehte sees!
 Oh kewade, kuis saadad sa
 Mo südant rõõmsast tuksuma,
 Ja laulma laulu laulu peale
 Mo heale!

2. Oh rahwas, kuidas oled sa
 Nii armas mul, nii kallis ka,
 Kui wabaks saan'd, mo silma ees
 Nüüd seisad uue põlwe sees!
 Oh rahwas, kuidas saadad sa
 Mo südant rõõmsast tuksuma,
 Ja laulma laulu laulu peale
 Mo heale!

3. Oh püha, kuidas oled sa
 Nii armas mul, nii kallis ka,
 Kui lendamas mo silma ees
 So lippud halja metsa sees!
 Oh püha, kuidas saadad sa
 Mo südant rõõmsast tuksuma,
 Ja laulma laulu laulu peale
 Mo heale!

(A. H. Willigerode.)

52. Üürikene.

Öieke, öieke,
 Ära nii ellaste õilmitse!
 Lillike, lillike —
 Kiire on kaduma kewade!

„Kõidab kord külmade uha mind:
 „Täna veel wõidab mind luhapind —
 „Üürike elu! sind teretan ma
 „Silmetega!“

Lõoke, lõoke,
 Hõiskamist unustad aegsaste!
 Linnuke, linnuke,
 Salaja sammumas sügise!

„Saagu siis seutud korra keel:
 „Suwe-wiis südames, hõiskan veel!
 „Üürike elu! sind teretan ma
 „Lauludega!“

Põueke, põueke,
 Tungi so tuksumist tagase!
 Inime, inime —
 Tiiw pandud aastadel' õlale!

„Magus, jah, magada mullassa!
 „Täna veel laske mind hõisata!
 „Üürike elu: veel hoiab ta mind —
 „Helise, rind!“

(L. Koidula.)

III. Metsja teel.

53. Mul muru-koppel aia all.

1. Mul muru-koppel aia all

Jääb ala armsaks siin,
Kus lahke pääwa paistusel
Ma noorelt mängisin.

2. Kui linnuke ma röömu täis,
Ei teadnud kurbdusest,
Mul armas oli lilli hais:
Keist tegin kroonikest!

3. Kui leppik-linnud laulasid
Ja oja kohises,
Siis minu kõrwad kuulasid,
Suur rөөm mul südames.

4. Kui toomed luigel walgeks lõid
Ja haisu andsiwad,
Kui puna-maasikaid ma sõin,
Mis mättad kandsiwad,

5. Siis olin rөөmus, hüppasin
Kui weike lõo lind,
Kõik enesest ma lükkasin,
Mis ial waewas mind.

6. Mul muru-koppel aia all
Jääb armsaks surmani,
Kus wanemate wainudel
Ma noorelt mängisin. (M. Reinwald.)

54. Rohiline linn.

1. Tean Taadi taewa all
Uhe rohilise linna,
Rohilised majad tal,
Sgamees wõib sisse minna.

2. Uulitsad küll' wiltu näed,
Käiwad siiru, wiiru käigil,
Aga taimekeste pääd
Kattawad neid õi'te läigil.

3. Palju peret liigub sees,
Elawad kõik rөөmu-meeles,
Dma uhke hoon'te ees
Laulawad n'ad lusti-keeles.

4. Weike pere, mis ta murud,
Minu armsad linnukesed;
Rohiline mets ja puud —
Uhke linn ja majakesed!

(G. R. Linnutaja.)

55. Salgufese wilus.

Siin salgufese wilus
Ma selget rõõmu näen,
Ja halja leht'de wilus
Nii rahulikult jäen.
Kui mind ta ojsad katwad,
Siis lähed lahkeks meel;
Kui mind ta ladwad matwad,
Siis wõttab laulda keel.

Ra wilus lillikesed
Nii ilust õitsewad,
Ja warjus linnukesed
Nii kaunist laulawad.
N'ad laulwad Looja auu,
Ja tema heldust ka;
Ta lahket armu-nõuu
N'ad kiitwad rõõmuga.

Kui kaunis siin on taewas,

Kui ilus siin on maa!

Ei ole siin ma waewas,

Siin olen mureta.

Siin tõstan laulu heale,

Siin kiidab minu keel,

Siin tänu tänu peale

Ra annab minu meel.

(A. S. Willigerode.)

56. Kannikene.

Seal kewadise noore rohu wahel peidus seisab üks õrn lilli-pungakene weikse warre otsas. Ta ei ole weel oma filma lahti teinud, waid wiidab oma wite rohilise lehe hõlmas, kus ta jaheda tuule eest on kaitstud, ika weel aega. Aga pane tähele, weel täna saab ta, armas kannikene, sooja päikese paistel oma filma lahti tegema ja siis ennast meile omas täies ilus awaldama.

Sügise ei olnud meie sini-kannikesel ühtegi warju külma eest. Seal puistasiwad põesad, kelle all ta seisis, oma seemete ärakulunud kätte-jädemed nende peale. Nõnda oli ta siis nagu mõni waenelaps kingitud asjadega kaetud. Nüüd kewade aga on ta forraga rikkaks saanud. Alla on temale palju peenikest juurekest asunud, kes kõik niiskust maa seest wälja imewad. Suurte peale on ta wäga ilusad lehekeseid saanud, kes südame kujukiliseks mooendud on. Lehtede weered on hambulised, nagu oleksiwad n'ad niplidega kauniste ehitatud. Tema suurem rikkus on aga tema sinised diekesed, kes õrna warte otsas seisawad, iga warre otsas ika üks õis. Waata, praegu on meie kannikene oma filma

lahsti teinud ja waatab lahkeste päiteise otsa. Tema õis on wiieft õie-lehest koku seatud, keda wiis rohilist tuppe-lehest siise piirawad. Eks ei näita wälja, kui oleksiwad esimesed sinisest siidist, tõised aga rohilisest sametist tehtud! Alumiise lehe külles on weike kannus. Sinise õie sees särawad wiis kullakarwa isafat ja üks emakas. Tänukslikult saadab nüüd rikkas kannikene oma kaunist lõhna ülesse lahke põesastele, kes teda sügise katsiwad. Aga mite üksi põesad ei tunne temast rõõmu, waid tema õitest walmistatakse ka inimestele väga kosutawat rohku haiguste wasta. Tema ise aga jääb häbelikult oma sala peidukohta, kus teda lapsed hea meelega üles otsiwad, sest et n'ad teda väga armastawad. Ta on nimelt ka seesuguste tüttarlastele eeskujuks, kes mite oma teudega rahwa ees ei taha läikida, waid seal head ja wagad on, kus neid palju keegi ei näe, see on omas isa-majas ja ema-seltsis.

57. Kannikese leid.

1. Unemõttes uupi sõudes
Läbi waiksest waarikust,
Leidsin, allikale jõudes,
Sinilille saarikust.

2. Kallis lahkekannikene,
Ei sind taha kitkuda,
Ära kohku, kaunikene,
Ei sind maha sõtkuda.

3. On m'ul kodu aiakene,
Lahke armas minule,
Seal üks waikne kohakene,
Kallis lill, ka sinule.

4. Selle koha saan ma andma
S'ule elupaigaks pea,
Sinna armule sind kandma,
Sest ma olen s'ule hea!

(C. R. Linnutaja.)

58. Maasikas.

1. Leidsin metsast maasika,
Maasika nii magusa!
Läksin teda waatama,
Kumardasin noppima,
Olin väga rõõmus.
Oh sa magus maasikas,
Maasikas nii magus!

2. Wõtsin käte maasika,
Maasika nii magusa!
Hakkasin siis ruttama,
Kuju poole minema,
Olin väga rõõmus.
Oh sa magus maasikas,
Maasikas nii magus!

3. Andsin ära maasika,
Maasika nii magusa!
Andsin marja emale,
Oma kalli eidele,
Olin väga rõõmus.
Magus on küll maasikas,
Ema arm veel kallim!

(F. Hasselblatt.)

59. Emasüda.

Üks paigake siin ilmas on,
Kus warjul truuus, arm ja õnn;
Kõik, mis nii arw siin ilma peal,
On peljupaika leidnud seal.

Kas emasüda tunned sa?
Nii õrn, nii kindel! Muutmata
Ta sinu rõõmust rõõmu näeb,
So õnnetusest osa saab!

Kui inimeste liikuwat
Au' kiitust, sõbrust tunda saad,
Kui kõik sind põlg'wad, wihkawad,
Kui usk ja arm s'ust langewad —

Siis emasüda ilmsiks läab!
Siis veel üks paik s'ul üle jääb,
Kus nutta julged igal a'al:
Truu, kindla ema-rinna na'al!

Mõnd' kallist süda kaut'sin,
Mis järel' nuttes leinasin,
Aeg andis tõist m'ul tagasi:
Ei emasüdant — ialgi!

(L. Koidula.)

60. Leewikene.

1. Kes leewikest ehk toompappikest ei oleks näinud,
seda meie armsat sõpra lindude seas, oma punase westi,
musta mütsi ja halli kuuega? Tuttaw oma näu poolest on ta
igäühele, nimelt, et talwel sagedaste küladesse tuleb, kus

oma punase rinnaga jo kaugelt meie silma puutub. Aga siiski ei saa tema teust ja waimu annetest mitmed ühtegi teadma, ja sellepärast tahame siin mõnest asjast rääkida, mis läbi seda lindu wist weel palju armsamaks tema sõprade meelest saame tegema.

Leewikese toit on puu- ja rohu-seemned; suwel sööb ta aga ka hea meelega kõiksugu massakaid. Kuuse- ja männi-seemneid ei jõua ta käbide seest wälja koorida; sellepärast korjab ta neid üksi maast üles. Omad poead söö- dab ta massakatega suureks.

Leewikene.

Oma pesa teeb leewikene enamast paksu metsa-salkude sisse, kus wähe inimesi käib. Ta on wäljastpoolt peenikese kuuse ja kase oksadest koku seatud, kelle peale hea kord peenikese juure-narmaid ja sammalt on kantud ja lõppeks

seestpoolt karwade ja jõhwidega wälja ehitatud. Selle pesa sisse muneb leewikese ema neli kunni wiis weikest muna, kes hele-rohilised on musta ja hele-pruuni täppide ja kõik-sugu kriipsudega. Kahe nädalaga haudub ema n'ad wälja ja saab selle aea sees isasest toidetud. Nüüd pidawad mõlemad ühtlasi oma laste eest hoolt, keda n'ad nii armastawad, et nende eest seistes wahel oma elu äraannawad.

2. Kui noored leewikesed pesast wälja wõetakse ja puuris üleskaswatatakse, siis õppiwad n'ad kõik-sugu laulusi järele wilistama. Mõni õppib, kui teda õigel wiisil õppetatakse, kaks kunni kolm laulu-wiisi ilma suure waewata selgeks. Õppetamiseks tarwitatakse weikseid wilesi; aga kõige mõnusam on suuga ete wilistada. Noort lindu peab aga nii hoitama, et ta, nii kaua kunni wälja on õppinud, ühtegi muud laulu ei kuule.

Üleüldse on wagad leewikesed armsad linnud, kes wäga oma peremehe poole hoiawad. N'ad ei saa mite üksi wäga wagaks, waid heidawad ka tõsiseks inimese sõbraks. N'ad nõuawad, et inimene nendega tegemist teeb; n'ad on rõõmsad, kui neid kiidetakse ja kurwad, kui neid laidetakse. Loomade-tundja Lenz räägib, et ta sagedaste oma leewikeste juures tähele pannud, kuidas n'ad igakord wäga rõõmsaks saanud, kui mõni mees sealt kohtadest tema juures käinud, kus linnud suureks olnuwad kaswatatud. Ka on jo sündinud, et leewikesed liia rõõmu ja kurbduse käte ära on surnud. Ühel naisterahwal oli leewikene, kes nii waga oli, et ta oma tahtmist mööda puurist wälja wõis tulla ja mööda tuba ümber lennata. Ühel peale-lõunal ei olnud naisterahwal aega, linnuga tegemist teha, ehk lind küll' tema ümber meelitas ja armatsemist palus. Naisterahwas pidi teda lõppeks, et ees oli, puuri kinni panema, ja kui ta seal ilmra-huta näitas, puuri rätikuga kinni katma. Leewikene hüüdis weel paar korda haleda healega, kui paluks ta priiust ja armastust, jäi siis wait, tõmbas pää õlgade wahela, ajas suled püsti ja kukkus surnud oma istme pealt maha.

Tõine seesugune lugu sündis ühe tõise leewikesega, kes ühe wana herra päralt oli. See pidi kodust ära teekonnale minema ja lind oli kõige selle aea wäga kurb. Tema rõõmul ei olnud aga enam piiri, kui mõne aea pärast oma sõpra ja peremeest jälle tagasi nägi tulewat. Ta lehwitas tiiwasi, nikkutas pääga teretades, nagu teda oli õppetatud

tegema, laulis peremehe armsamaid laulusi, lendas sinna

6. Seal sai seemneid, seal sai marju,
Kõik nii ilus tema ees;
Siin nüüd näeb ta oma warju
Selge peegli klaasi sees.

7. Hommikul, kui päike tõuseb,
Rõõmsad laulud taewa all
Kuuleb wilets — sulg t'al tõuseb,
Pää t'al tusas tiwa all.

8. Enne lendas, kus ta tahtis,
Kiikus kase oksa peal;
Parem põli oli lahtis,
Selge oli tema heal.

9. Nüüd on rõõmu-pääwad mööda,
Tema meel on kurbdust täis;
Metsad teda enam sööda,
Kaugelt näeb, kus enne käis.

10. Näeb, kus suures metsas rõõmsast
Enne laulis laste ees;
Ah, ta pesa tehti tühjaks,
Pole enam poegi sees.

11. Weike nüüd ta elu-maja,
Ümberringi tugew raud.
Seie jääb ta elu-aea —
See on tema surnu-haud. (Suwe Jaan.)

63. Peoleo.

Peoleo on jo wanast aeast saani üks uhke loom olnud. Oma kullakarwa kuue sees arwab ta ennast liig suurtsugu mehets, ja wõis ehk wanal aeal weel uhkem olla, kus t'al ta ilusad hõbe püüfid jalas olivad. Aga kui Wanataat Emajõe lamemiku lastnud kaewata ja kõik elajad tööl olnud, jalutanud meie junkur peoleo üksi ilma tööta mööda puu-õfsti ümber, muud ühtegi tehes, kui üks hüüdnud: „Kas kõik on teul?“ ja tõine wastanud: „Kõik teul, teul!“ — Seal siis hüüdnud Wanataat: „Kuule hõbepüks seal puu otsas, kas sa muud ühtegi ei mõista, kui päikese paistel oma sulgi näidata?“ — „Wanamees,“ wastanud peoleo, „töö on ropp, mina oma kullast ja hõbedast riidet tema kallal ei hakka riüwetama!“ — Sa „riide-halp,“ üttelnud nüüd jälle Wanataat, „sest aeast

saani peavad sinu püksid trahviks mustad olema, ja ei pea jõest ka millasgi enam wet jooma, waid wihma-tilkadega rahul olema, teda sa nagu kass hiiresti kinni saad tabama, ja pead üksi siis laulma, kui tõised linnud wihma-tuleku eest peitu lähebwad!" — Sest aeast saani olla, Eesti ennemuistese juttu järele, peoleol mustad püksid jalas, ja ta laulab üksi siis, kui wihm tulemas on. Ka kisenab ta siis sagedaste nagu kass, mikspärast teda rahwa suus ka wihm-kassiks nimetatakse. — Aga ma räägin teile ühe seesuguse peoleo elu-lou otsast otsani ära.

Kord elas metsas üks linn peoleo, kes ilusam oli kui kõik muud linnud. Tema kuub oli nagu selgest kullast ja tema tiivad mustast sametist.

Senni, kui weel lapse-põlwes elas, söötiswad teda tema wanemad rööwikute ja kärbestega; wahel seka sai ta ka mõne mardika ja pühapääwa praeks ühe suure ämbliku. Ööpik, lep-palind ja muud metsa-mooskandid on terve eluaeg otsa seesuguse toiduga rahul. N'ad koristawad palju paha loomi ära, on väga tululikud ja igamees armastab neid selle eest.

Meie kulla-watti peoleole ei tahtnud aga seesugune toit kauema aea peale enam mofkamööda olla. Kui ta suuremaks sai ja oma eest ise pidi muretsema, mõtles ta: „Kärbsed kindsub ja lahjad rööwikud! need wõiwad küll inetu ööpiku ja nälgind linawäärtrikule mõnusaaks toiduks olla; minusuguse mehele, kes paremaid suu-täisi käte wõib saada, on n'ad liig waesed!"

Nõnda lendab ta siis aida wislapuu otsa ja hakkab seal botaanikat studeerima. Kõige paremad marjad otsib ta omale wälja, halvemad jättab ta warblastele. Siis läheb ta reisi peale Staalia maale, läheb Rooma ja Naapoli linna ja muud kohte waatama, nagu suurte herrade wiis on. Seal riisub ta taluppegade wiinamäed ja aiad puhtaks, korjab kõige magusamad marjad wälja ja warastab ka nende küpsaks saanud wiigimarjad nina alt ära. Temast saab nõnda meister warguse ameti peale, ning on seal juures ila väga etewaatlik, nagu suur frants peab olema. Igale poole wälguwad tema filmad ja üksigi krabin ei jää t'ast kuulmata. Näeb üht poisikest kiwiga ehk pealegi mõnd meest püssiga tulewat, siis punub ta aegsaste minema ja aia-peremees ei leia muud, kui paljaid warfi ja teri maast.

Aga ka marja-wargale ei jää nuhtlus tulemata. Seal istub ta ühel pääwal puu otsas ja on ütlemata õnnelik nende

hulga wislapuu marjade pärast, kes kõik tema ümber rippuvad, üks ita magusam ja mahlasem kui tõine. Korraga lendab tõine peoleo ligi ja arwab: „Saab minu jauks ka!“ — Hoo, kuidas lähed aga seal esimese hari tuliseks! Ta ei raatsiks tõisele tühja wart närida anda, weel wähem üht marjatera; ta langeb selt-simehe kallale ja plaanib teda oma terawa nokkaga, et suled ümberringi lendawad. Selt-simees aga arwab, et t'al niisama suur õigus marjade peale olla, kui tõisel, ja paneb tubliste wasta. Üksigi ei taha järele anda, ning nõnda üksthõijele kõrwa hoopä wälja jagades purelewad n'ad edasi, kunni talupoeg ruttu püssiga ligi jookseb ja mõlemad wargad ühe pauguga maha lasseb. Seal wiiaks n'ad siis suure hõiskamisega kõõki, kus peretüttar nende ilusad sule=kuued oma päitse=padja sisse toppib ja perrenaine nende liha prae=pannis tuel sөөma=aeaks walmistab.

64. Mõistatus.

(Kahejürgune sõna.)

Kui pilwe rinnad liipsawad,

Siis esimest n'ad annawad:

Et rohu-taim ja lilli-suud

Ja kõik, kes janulised muud,

Sest keelekastet saaksid.

Mo tõine on üks elajas,

Kes weiksemaid kui mõrtsukas

S'ul majast ärahuktab.

Ta filmad näewad pimeas

Nii heast kui pääwa walgel.

Küll mõlemaid kui metsalind

Sa kuulsid wilistamas,

Kus nemad loogu wõttes sind

Dn tagasihutamas:

Et wihm on tulemas.

(Fr. R. Kreuzwald.)

65. Metsis (Mõttus).

1. Kes ei tunneks metsist, seba meie kõige suuremat mets-kana? Ta on meie metsade uhkus ja meie kütide suurem

südame rõõm. Ehk ta küll' oma karwa ilu poolest tõiste metskanade wasta ei saa, siisgi on ta ita weel tore küllast. Pää ja kurgu-alune on mustad, kael mustakas hall, selg must, pruuni ja halli täppidega, tiiva ülemine pool mustakas pruun; sabasuled on mustad, mõninga walge plekkiga; rind on läikiv rohiline, ning keha alumine pool on must, walge plekkidega. Silm on pruun, silma nahk ümberringi tuli-punane ja nõrk walge. Pikkus on 2 jalga ja 2 kunni 5 tolli, raskus 10 kunni 15 naela. Kanad on kulledest kolmandiku jau weissemad ja palju kirjumad. Metsis elab terwes Euroopas, aga kusagil ei ole teda nii sagebaste leida, kui meie, Wenemaa ja Skandinaawia metsades. Ka Põhja-Aasias kunni Kamtschatkani on teda rohkeste elamas.

Metsis ehk mõttus on üks seisu-lind, kes mite kaugele ühest kohast tõise ära ei rända. Tema toit on pungad, lehed, urwad, okkad, rohi, mets-marjad, seemned ja massakad. Tema nägemine ja kuulmine on wäga terawad ja nende meelede terawuse abiga mõistab ta ennast jo kaugelt oma waenlaste eest warjata. Omas loomus tunnistab ta ennast igapidi kanade seltsi. Isa-metsis on üks niisama leppimata ja tapluse-armsataja lind, nagu kodu-kull; ta seisab ühtepuhku tõiste metsis-kulledega riisus ja armastab sellepärast üksikut elu. Siisgi juhtub wähe, et sügise-aéal ka kullad seltsi lööwad ja tükk aega karjades koos elawad.

Imelik on, kuidas isa-metsis ennast kewade paarimise-aéal ülesnäitab. Seba aega nimetawad küttid tema mängu-aéal, ning kes õige kütt on, läheb üksi sell' aéal metsise jahi peale. Mäng alustab Sürikuul. So õhtu lendawad kullad mängu-puusse walmis, ning hommiku wara, nii pea kui idapool taewas kumama lööb, see on umbes kella kolme ehk nelja aéal, hakkab mäng peale. Kull sirutab kaela wälja, ajab pää ja kurgu suled püsti ja lasab lohisewad healesi kuulda, kes ita ruttemine üks tõise järele käiwad, kunni kõhwiastmisega löppewad. Need healed on aga eemalt kuulda, nagu wikkati luiskamine, ning terve laul on üksiku lühikeste järkudest kogu seatud, kellest igauks kõhwiastmisega otsa lõppeb; ta on sellepärast rohkem plagin, kui laul. Mängides tõstab kull oma saba nattukene üles, lautab ta laiali ja lasab tiivad rippakile; kõhwidest ajab ta kõik suled püsti ja kääneb ennast sagebaste seal juures ka ümber. Iga üksik laulu-järk kestab kolm kunni neli sekundi. Selle aea sees on kull nagu meelest ära ja ei tea ühtegi, mis

Metsis.

tema ümber sünnib. Ta ei pane püssi paulugi sell' silmapilgul tähele, kui ka teda ennast lasti, see on, kui laeng wiltu läks ja üksgi haavli-tera tema külge ei puutunud.

2. Mängu-aéal on metsise wahwus ja taplemise himu väga suured. Wana kull ei salll oma ligidal, umbes kolmsada sammu ümberringi, ühtegi nooremat kulle, ei luba ka mite, et noor kull ühes mängib, waid wõitleb igaiühaga, kes wasta julgeb panna, elu ja surma peale. Mäng ise festab funni peale päitese tõusuni ja on kõige elusam päitese tõuse aéal. On pääw täitsa káte jõudnud, siis lendab kull puu otsast maha kanade juure, kes temast mite väga kaugel maapinnal ümber uidawad. Kolmandamal ja neljandamal mängunädalal rändawad kullked tagasi oma päris elu-kohtadesse, kes mängu-paitadest sagedaste väga kaugel on, ja kanad tõttawad pesa tegema.

Metsise munade arw on mitmesugune; noored emad munewad 6 funni 8, wanemad emad 10 funni 12 tükki. Munad on linnu suuruse kohta nattufene weiksed. Ema haudub neid nii suure armastusega, et teda wiimasel aéal pesa pealt ära wõib wõtta ja jälle tagasi panna, ilma et ta kartust awalbaks ehk pesa pealt äralendaks. Seeläbi aga langeb haudumise-aéal suur hull emasi kiskuja elajate,

nimelt rebaste käte. Et seda ei sünniks, sellepärast teevad hoolikad küttid ülesleitud pesadele tugewad aiad ümber, kuhu paljalt nii suure augu sisse jättawad, et ema sisse ja wälja wõib käia.

On poead munade seest wälja tulnud ja kuiwaks saanud, siis joolsewad n'ad jo koha ema järele, kes neid nüüd imelikult armastuse ja hoollega kaitseb. Juhtub ka kogemata seesuguse pesakonna seka, siis on liigutaw näha, kuidas sind ema suure fisa ja kärinaga wasta wõttab. Silmapill on kõik pojad ära kadunud ja raske on neist nüüd ühtainust üles leida. Siisgi on neil kurb lugu käes, kui wana reinuwader oma peenikese ninaga nende seka juhtub. Seal katsub siis wana ema seeläbi, et paar sammu rebase nina ees edasi rabeleb ja lonkab, nagu oleks ta wigane, tigidat mõrtsukat poegade juurest ärapetta.

Hilja sügise jautab ennast pesakond kahte liiki: noored kanad jääwad wana ema juure, kuffed aga heidawad ise-parwe, lafewad aeg aealt ka jo oma healt kuulda, wõitlewad wahel seka ka tõine tõisega ja alustawad tõisel kewadel seesamasugust elu, nagu wanad kuffed.

66. Teder.

Teder läheb oma sugulase metsisest mitmes tükkis oopis kõrwale. Jo omas toidus on ta palju peenem: puuokkad, kes metsise ülem toit on, jääwad temast puutumata; sellewasta armastab ta puu urwasi, pungasi, lehti, marju, teri ja kõiksugu massakaid. Suwel otsib ta ka wabarmu-, kure- ja pohla-, talwel kadaka-marju. Aga nende taimetoitude kõrwal sööb ta hea meelega ka tigusi, rööwikuid, sippelga mune, kärkseid, mardikaid ja muid weiksemaid loomasi, kellega ta ka oma poegi toidab. Ka wilja-teri ei põlga ta ära, ja wangipõlwes harjub ta ruttu selle toiduga.

Teder armastab väga seltsi. Kanad (kudresed) ja kukked elawad peaaegu igal aeal koos, nimelt aga sügise ja talwe-aeal, kus neid wahel tosinate kaupa ühte seltsi asub. Tedre mängu pidawad mitmed küttid kõige ilusamaks andeks, keda kewade ühes toob. Tal on aga ka palju ilu juures, kellega inimese südant wõib rõõmustada: kewadised waiksed hommikud, kukkede paljus, kes mängu pidawad, mängu enese kenadus, rõõmus kudrutamine, mis metsad kaugel

ümberringi nagu elama paneb — kõik need asjad ühendavad ennast, tedre mängu-aea ilu kasvatada. Mängu-kohaks walitseb ta enamast ika üht lagendiku metsa wahel, kuhu siis sagedaste 30, 40 kunni 100 tedre koku koguwad. Umbes pool tundi enne päikese tõusu laseb esimene kukk oma healt kuulda, siit ja sealt wastawad tõised, ja pea kõlab terwe mets nende kudrutamisest. On kukk õige mängu-tujuline, siis kudrutab ta ja laseb kõhwi ühel joonel edasi, nõnda et üksiku laulu-järkude wahel ühtegi wahet ei ole. On mittu kukke üheainsa koha peale koku juhtunud, siis saawad tantsijatest taplejad; aga kõige oma wiha juures, kellega n'ad wõitlewad, ei saa keegi neist raskest haawatud, ja näitab, kui tahaks üks tõist rohkem ärahirmutada, kui temale kahju teha.

Muu asjade, nimelt pesitamise ja poegade kasvatamise poolest läheb teder metsisega peaaegu ühte. Noori tedresi on wõimalik wagaks ja maja-elajateks teha, mis metsise juures väga raske ehk sugugi wõimalik ei olnud. Nad wõiwad aastad otsa wangipõlwes elada, ja sigitawad ka sugu, kui neile rohkeste ruumi antakse.

67. Neppiseltsi linnud.

Neppid ehk tulgid on suur sugukond linnud, keda nende pittast nofkast, pittkaist jalgadest ja lühikestest tiibadest kohe ära wõib tunda. N'ad armastawad niiskeid soo-kohte ehk jõgede ja järwede kaldaid, elawad suwel paari-kaua, sügise aga sage daste suurtes karjades, ja toidawad ennast muttukatest, tõufudest, ussidest ja weikse karbi-elajatest. Oma pesa ehitawad n'ad enamast maa peale, kuhu n'ad kolm kunni neli muna sisse loowad, kes ühest otsast terawad on, maapinna karwa näitawad ja enamast suure tumeda plekkidega kaetud on. Meie juures elab umbes 30 seltsi neppisi ja kõik on rändajad linnud. Kõige tähtsamad on:

1. Korbiits ehk metsnepp. See lind tuleb jo väga wara meie juure ja pesitab meie suurtes metsades. Kewade paarimise aeal lendab ta iga õhtu, oma „kor, kor, biits“ kisedades, metsa peal ümber ja on siis küttide armsam jahilind. Õhtu on ka see aeg, kus ta omale päätoidust otsib. Siis pistab ta oma pitta nokka wana puu lehtede alla ja pöörab

suured unifud neist ümber, et nende alt peidus seiswaid tõukust, mardikaid ja usja ilmfile tuua; ehk ta pistab oma nokka pehme maa ja ka elaja sõnniku sisse, nõnda et ühe augu tihkelt tõise kõrwa teeb ja sell' kombel kõik tõugud, kes seal elawad, omale saagiks saab.

Uleüldse on korbiits üks väga kawal ja terane lind, nii rumal kui ta pealt ka wälja näitab. Inimese eest üles lennates katsub ta iga mõne puu ja pöõsa oma ja inimese wahel jätta, ei lenda ka millasgi joonelt otsekohse edasi, waid pöörab lõppeks oopis tõisele poole, nõnda et kütt millasgi kindlaste ei wõi teada, kuhu ta maha heitis. Ka on tähele pandud, et wanad korbiitsjad omad poead lennates kaugele tõise kohta ärawiivad, kui neid waenlased taga hakkawad kiisama, kus juures n'ad neid oma jalgade ja nokka abiga wasta rinda liisuwad. Kolmandamal elu-nädalal hakkawad noored jo lendama; aga enne weel, kui see kunst neil selge on, heidawad n'ad oma enese kae peale elama.

Sügise rändab korbiits Lõuna - Euroopa maadesse, kus talwe korterit peab. Nimelt on neid siis Kreekamaal lõpmata palju koos, nõnda et seal kolm Inglast korra kolme pääwaga tuhat tükki maha lassiwad.

2. Taewasikk, tiklutaja, tikkutes, hirnuti, mõhitaja, mõhites ehk sokkuparts. Ta on tolli jau lühem, kui korbiits. Tema armsam elukoht on soo, kellepärast teda ka soo = neppiks nimetatakse. Paarimise aeal lendab ta nii kõrgel taewa all, et teda sagedaste sugugi näha ei ole. Siis kukutab ta ennast aegaealt allapoole, kus juures oma tiibasi nii wibutab, et sest wali mõhitaw heal sünnib, nagu sikku heal; sealt on ta ka oma taewa = sikku nime saanud. Muidu on tema elu-wiis palju korbiitsa elu sarnane.

3. Kohukael, hatkael, riuukukk ehk murukukas. See loom läheb nii hästi oma elu kui ka oma tehamoodu poolest mõlematest eestimetest jo kaunis kõrwale. Tema nokk ei ole sugugi pikkem, kui tema pää, ja isasel on kewade = aeal sulgedest suur kaelus ümber kaela ja suured kaksnad näus, mis sügise-poole mõlemad ärakawad.

Muidu armastawad kohukaelad väga seltsis elada, ükski kewade paarimise aeal tunnistawad n'ad oma riu-kukke nime tõeks. Isased kallewad siis ühtepuhku, ilma kellegi asjata, olgu nad priipõlwes ehk wangis, olgu n'ad weel mõne tunni eest tagasi kinni püütud ehk jo aastad otja wangipõlwes; n'ad

kallewad igal aeal, igal loul. Priipõlves koguwad n'ad ennast teadwa paikadesse koku kallusele. On esimene sinna jõudnud, siis waatab ta ümberingi, kas ehk mõnd wastast näha ei ole; on see tulnud ja ta ei hinusta just kallelda, siis oodatatse kolmandama ehk neljandama peale. On küllalt wõideldud, siis läheb igalüks oma seisukoha peale, puhkab nattukene ja kal-lus hakkab uueste peale. Siisgi ei wõitle millasgi rohkem üks-tõiseaga, kui kaks tükki, aga seda küll juhtub, et sellesama toha peal mittu paari korraga kallewad. Selle wõitlemise juures joofsewad n'ad nii imelikult tõine tõise wasta ja tõine tõisest läbi, et pealtwaatajal näitab, kui oleksiwad need linnud kõik hullud. Muud wõitlemise riista neil ei ole, kui nende pehme, tõmbiohsaga nokk; sellepärast ei wõi n'ad ka suurt haiget tõine tõisele teha, waid kõige suurem äppardus on see, kui üks tõise keelest kinni saab haarda ja teda tükkilene aega kiskuda. Peale paarimise-aea elawad kõik kohukaelad jälle wäga sõbralikult koos. Kohukael armastab wäga jõe-äärseid niiskeid heinamaid elluasemeks ja on teda sellepärast nimelt Emajõe kallastel wäga sagedaste leida. Üksigi nepp ei lase ennast nii kergelt kinni püüda ja wagats teha, nagu kohukael.

4. Koowitaja. Kõige suurem neppiseltsi lind meie maal on koowitaja. Ta on üks arg ja tark loom, keda raske on käte saada. Seltsi armastab ta wäga ja nimelt sügise-aeal on teda suurtes parvedes näha, iseäranis ranna ääres, kus siis oma toitu otsib. Tema walwuse pärast kogub seal ka palju weiksemaid ja wähem tarku ranna-linda tema ümber koku, kellega ta aga omalt poolt suurt tegemist ei tee. Toit on nagu muu neppide juures.

68. Musträhn ja hiiglarähnad.

1. Musträhn ehk käre, mõtskikas, nõgikikas, mustmeetsas, wihmatrill on meie maal igal pool tuttav lind. Ta on üks rõõmus, traksjas, tugew, aga kartlik loom, kes naljalt kaua paigal ei seisa, waid ühtepuhku ühest kohast tõise uidab, mis tema healest kõige parem ära on tunda. Ta laseb kolmsugu healt kuulda, nimelt kaks lennates, ühe istudes. Lennates kirgab ta: „kir, kir“ ja klül, klül,“ istudes pikkalt: „klüü“ ehk klibää, klibää.“ Pesa juures on aga ka weel tõisi healest kuulda. Konimises ja westmises on ta Euroopa

rähnade seas kõige osavam meister. Kui ta ronib, siis seabab
ika mõlemad jalad korraga edasi, nagu ka kõik tema tõised
sugulased. Sell' kombel hüppab ta õiguse pärast mööda puud
ülesse ja pealegi seesuguse jõuga; et selgeste eemale on kuulda,
kuidas ta küüned puu sisse lööb.

Musträhn.

hakkab ema esite oma tööga peale. Ta teeb esmalt augu
väljaspoolt laiemaks, kunni sisse- ja välja-käimise tarvis
suur küllalt on. Siis võttab suure osavusega seestpoolise
töö käpile. See õnnistamise töö on aga sellepärast väga
raske, et rähnal oma puu-raiumiseks mite küllalt ruumi
ei ole. Mõnikord on t'al nii kitsas lugu läes, et oma
pää paljalt ühe tolli kaugusele tagasi võib liigutada ja sell'
kombel üksi väga veikeid kildusi lahti jõuab pekssta. On ta
omale aga jo enam ruumi jõudnud teha, siis raiub ta jo
suuremaid laasta puu sees lahti, kellest mõningad kuue tolli
pitkused on. Ehk ta küll' tugewaste tööd teeb, siiski kulub
ligi kaks nädalat ära, enne kui auk täitsa valmis saab. Müüd
on tema maja 15 tolli sügav ja 8 tolli lai, wahel ka toll
enam ehk vähem. Seestpoolt on ta nii siledaks tehtud,
nagu hõweldatud, ja all on õhukene kord puu-puru, kelle

peal linnu 3 kurni 4, arwa ka 5 kurni 6 pitkergust muna seisawad, kes hele-walgeb ja ilusaste läigiwad. Seda suure waewaga tehtud pesa tarwitab ta mittu aastat järestiku. Mõlemad wanemad hauduwad kordamööda; oma poegi sööwad pugu seest sippelga tuppetega suureks.

Et rahn üks wäga tulus lind on, seda wõib jo tema toidust äranäha. Terweid puid ta ka millasgi ei koori, waid üksi neid, kellel jo tõugud ja mardikad sees, ja kes jo iseenesest mädanema on lõõnud.

2. Meie mustrahn on 17 kurni 18 tolli pikk, aga Ameerikas on temal kaks wenda, hiiglarahnad, kelle pikkus 25 tolli peale tõuseb. Smelik on kuulda, mis loomuse-tundja Wilson (ütke: Uil's'n) ühest seesugusest loomast räägib, keda ta enne püssiga oli haamanud ja siis kinni püüdnud. Ta kisendas nagu weikene laps ja hirmutas sealäbi Wilsoni hobuse nõnda ära, et see pillutama hakkas. Kui kisendaja linnuga läbi linna uulitsate läks, jooksiwad kõik naised kartlikult uste ja aknate peale, et näha, mis see hirmus kära tähendada. Lõppeks wiis ta rahn wõõraste-majasse oma tupa ja jättis ta jenniks üksi sinna, kurni oma hobuse eest läks hoolt kandma. Kui tunni pärast tagasi tuli, leidis ta, et tugew lind ennast peaaegu jo priiks oli teinud. Ta oli mööda akna laudu ülesse roninud ja tua seinu peaaegu jo läbiõõnistanud. Et Wilson teda üles soowis maalida, andis ta temale selle kelmistükki andeks ja kõitis ta ahelaga ühe mahagooni puust tehtud laua paksu jala külge kinni. Peale selle läks ta wälja, oma wangile toitu otsima. Tagasi tulles aga kuulis ta jo treppi peal, kuidas rahn tuas tööd tegi, ning kui tupa astus, leidis ta ehmatades, et laud nelja jala asemel weel paljalt kolme peal seisis. Maalimise aeal sai Wilson wihase linnu käest weel mittu haawa. Toitu ei wõtnud ta mingisugust wasta ja suri nõnda jo kolmandamal wangi-pääwal ära.

69. Kottad.

Kõik kiskjad linnud langewad kolme suure sugukonda, need on: kütli-kullid (Falconidae), raisa-kullid (Vulturidae) ja bö-kullid (Striginae). Igal suurel sugukonnal on aga jälle mittu weiksemat seltskonda. Kütli-kullidest on kõige tähtsamad ja kuulsamad rüütli-kullid ja kottad, kes

näljalt raisa külge ei puutu, vaid üksi seda söövad, mis n'ad ise kinni on püüdnud.

Kotkaid on mittu seltsi; kõik on suured linnud. N'ad ei armasta seltsis elada, aga kui üks paar abielusse on heitnud, siis jääb suure truusega elu-aaks koku. Kotka meeled on väga teravad, kõige pealt nägemine. Ta elab nimelt seesuguste elajatest, mis ta ise kinni on püüdnud; siisgi läheb ta näljaga ta raipe kallale. Tema suur pesa on puu oksadest koku seatud, kellest alumised käewarre paksused kaivad on; seeft on pesa pehme karwade ja rohuga wälja ehitatud. Ta seisab kas puude otsas ehk kõrge kaljude peal. Munade arv on üks ehk kaks, arwa kolm, keda ema üksi wälja haudub. Poead kaswatatakse mõlematest wanematest suureks, kes neile pesa juure kõikjugu saaki rohkeste koku kannawad. On n'ad jo suured, siis õppetawad wanemad neid lendama ja jahti pidama. Peale selle õppetuse-aea aga saadetakse n'ad minema ja n'ad rändawad siis mittu aastat ühest kohast kõise, kunni kindlat asupaika wõttawad ja pesitama hakkawad.

Kotkad saawad väga wanaks. So wangipõlwes on mõned peale sada aastat elanud, nõnda nimelt Wiini linnas üks kotkas, kes keiserlikus aias 104 aastat elas.

Kalju kotkas.

Meie maal elab neli kottast. Esimene on kalju kottas, kelle piitus 2³/₄ kunni 3 jalga, ja laius ühest tiiva otsast teise 6 kunni 7 jalga on. Ta on maa-kottade seast kõige suurem ja tugavam. Ülevalt õhu seest lasub ta nagu nool oma saagi peale ja läheb ka suurema elajate kallale. On jo tähele pandud, et ta rebase terava hammastestgi ei hooli ja wahel ka weikse laste kallale tungib, kui nälgane on. Surmatud elajal sööb ta esite pää kõige luudega ära ja jättab üksi nolla järele. Sulgi ja karvu läheb temale ka seedmiseks hädaste tarwis, aga need offendab ta pärast, nagu kõil kistjad linnud, peale seedmise lõppemist weikse kulide kaupa jälle wälja. Ei ole kal karwu ja sulgi alla neelata, siis wõttab nende asemel õlgi ja heinu. Luud aga, keda ta alla neelas, saawad temast täitsa äraseedetud. — Kui kalju kottas noorelt wangi langeb, siis saab ta wäga wagaks ja tuleb kohe ligi, kui teda peremees kutsub.

Teine meie maa kottas on hüüdja kottas, palju weiksem kui esimene ja armastab soo-kohte elu-korteriks. — Kolmas kottas on mere kottas, kes niisama suur, nagu kalju kottas. — Neljas meie maa kottas on lõppeks kala kottas.

70. Mõistatus.

Kes wara hoiab warga eest,

Mind paneb warjuts ete,

Et tema raha lasti seest

Ei lähels möödra läte.

Kes tagast loeb: see wihlab mind,

Peau olema üks kuri lind.

(Fr. R. Kreuzwald.)

71. Linnud on põllumehe kõige suuremad sõbrad.

1. Ükski ametimees ei tunne nii selgeste kui põllumees, mis see Jumala käsk tähendab: „Pale higi sees pead sa oma leiba sööma!“ Mite üksi adra taga käies, wikkatit läbi paksu rohu ja ristikheina tüürutates ehk sirbiga üht wiljakubu teise järele koku lõigates ei tule temale see sõna

meele, waid ka seal, kus ta nende loomade wasta peab sõdima, kes ika jälle uueste tema seemne ja wilja, tema lõikuse ja tagawarra kallale tungiwad ja temale sagedaste ütle mata suure kahju teewad. Neist loomadest on peale hiirte weiksed matlased ja rööwikud ehk insektid kõige kahjulikumad, sest nende siginemise wõimus on nii lõpmata suur, et mõnikord põllumehe peaaegu meele-äraheitmisele sunniwad. Nõnda muneb näituseks must orase-ajaja ehk rukki-mardik aastas peale 22,000 muna, ja üheainsa leht-täie ema poegade arw on suwe kohta mittu miljoni. Kõige usinam käsi ei jõuaks üksi seesuguse hulga lehttegi teha, ja meie põllud ja puud oleksiwad sagedaste neist waenlastest paljaks rööwitud, kui põllumehel mite abilisi ei oleks, kes seesugusest hulgast jagu saawad. Need abilised aga on meie sõbrad linnud.

Linnud on Jumalast meie taimede ja wiljale nagu kaitsjateks ja hoidjateks antud; sest wähe on neid lindusi, kes ainult taime-toidust elaksiwad; suurem jagu elab neist puttukatest ja rööwikutest, keda meie puude ja wilja pealt koku korjawad. Jga weikene lind tarwitab oma pääwaseks toiduks niisama palju puttukaid ja nende mune ära, kui tema keha raske on; ta sööb neid sellepärast iga pääw sadade ja oma elu-aéal miljonite kaupa nahka.

Lindudeta ei oleks põllutööd sugugi wõimalik teha. Nemad toimetawad waikselt ära, mis mittu tuhat inimese kät mite walmis ei jõuaksiwad saada. Kõige tulusamad neist lindudest on: Kuldnokkad (rahwa keele: mustad räädad), tihased, linawäästrikud, windid, warblased, karjalinnud, kärbse-näppid, pääsokesed, käblik, räädad, lõokesed, kagu, rähnad. Neist nimetatud lindudest teeb üksi warblane wahel seeläbi kahju, et sügise odra ja nisu kallale läheb; seda weikest kahju kaalub aga tema suur tulu kümne wõrra jälle ülesse. Kõik teised nimetatud linnud teewad ainult kasu ja ei ole ühelgi kombel kahjulikud. Sellepärast peaks iga mõistlik põllumees selle eest hoolt kandma, et need linnud tema maja ja põldude ligidal ei puuduksiwad.

Linnud wõiwad aga üksi seal elu-aset wõtta, kus neil pesitamise kastisi on. Kõik õõned ja auklised puud jäägu sellepärast lindudele seisma, sest need augud on lindude kõige armsamad pesitamise paigad. Kus aga seesuguseid

puid ei ole, seal tuleb lauakestest weikseid kastikesi koku seada, kellel auk ühel pool sees on, ja neid kastisi õuna ja muu puude külge lüüa. Tihased armastawad kastisi, mis 7 tolli seest kõrged ja 3 tolli laiad; kuldnokkad tarwitawad jo suuremaid kastisi ja neid wõib ka kõrgemale seada, kui tihaste pesi, keda kõrgemale ei tohi panna, kui maast 10 kunni 20 jalga. Hea on, kui neid kastisi ka weel wõimalik on mustakas pruuniks wärwida ja puusamblaga ületõmata. Mitmel maal Eüroopas on nimelt kuldnokkade kastide seadmine puude otsa riigi-walitsuse poolt kästud; ka kõik kärnärid, põllumeeste seltsid, põllutöö koolid, külakoolmeistrid j. m. soowitawad seda asja igal pool, nõnda et seal tuhandate kaupa linnu-kastisi puude otsa pannakse. Seal on põllumehed äratunnud, et seesugune weikene waew ja kulu ruttu sadakordseid intressisi kannab. Kui suurel mõõdul aga linnud oma hukkamise tööd insektide seas teewad ja kui wäga n'ad inimese elu ülespidamiseks tarwis lähewad, saawad järeleiswad näitused kõige paremine ülestunnistama.

2. Ühes triiphoones oliwad kolm suurt roosipuud nii leht-läiadega kaetud, et nende hulka kõige vähemalt kahe tuhande peale tuli arwata. Seal toodi weikene tihane triiphoonesse ja lasti lendu; paari tunniga söi ta kõik need leht-läiad ära ja tegi roosid neist täitsa puhtaks. — Ühe kärbse-näppi püüki pandi tuas tähele ja leiti, et ta ühes tunnis umbes 900 kärbest kinni püüdis. — Paar käblikuid, kes ainult puttukatest elawad, wiivad oma poegadele tunnis läbikaudu 30 korda toidust. — Sunapuu aiadele kui ka metsadele on tihased lõpmata tähtjad, nimelt ka seeläbi, et terweks talweks meie juure jääwad. Wäsimata lendawad n'ad ühest puust tõise, otsiwad kõik koku mässitud lehed läbi, kes wahel otsast otsani liblikute ja mardikate munadega on kaetud, ja ei jätta ka ühtegi pragu puu sees läbikatsumata. Rööwikutest n'ad jagu ei saa; sellepärast elawad n'ad libliku munadest ja tuppetest ehk weiksema lehtputtukatest. Kuuse-koi muneb suwel näituseks 600 kunni 800 muna. Kui neist kõikidest rööwikud saaksiwad, siis oleksiwad meie kuuse metsad pea paljad raad, nagu lõuna-poolse Eüroopa maades ka sagedaste näha. Aga tihane sööb neid mune oma poegadega iga pääw mittu tuhat ära ja hoiab sell' kombel meie metsasi hukkatuse eest. Nii-sama suur on tihase tulu aidades.

Ka warblased on igapidi tulusad linnud, sest üks ainus paar kannab oma poegadele nädalas läbikaudu 2000 rööwikut, mis tosin odra-päid tõeste üles ei kaalu. — Räästad ja kuldnokkad hukkawad lõpmata palju rukki-ussa,

Kuldnokk oma peftamise kastiga.

tigusi, wihma-ussa, kõiksugu rööwikuid, rohutirtsusi ja tõukusi ära, ning kuldnokkad söowad peale selle sagedaste ka karjaskäija elajate seljast kõik parmud ja kärbsed oma nahka. Nende lindude poegi ei tohita sellepärast millasgi pesade sest wälja wõtta ja ärasurmata.

Suurema lindudest on rähnad ja käud väga tulusad linnud. Kägu on nimelt nii loodud, et ta iseäranis karwaseid rööwikuid armastab, keda tõised linnud mite ei söö; tema mao-küljed on seestpoolt nende loomade karwadest nõnda kangeste läbiuuristatud ja nendega nõnda kaetud, et n'ad nagu karwa-padjad wälja näitawad, ilma et kägu inetumaid loomasi sellepärast põlgama hakkaks. Ta on terve pääw otsa tööl, ja et neil wesistel rööwikutel wähe toidutawat wäge sees on, sellepärast sööb ta ühte puhku, nagu wälja on arwatud, umbes 170 tükki pääwas. Käud on meie metsade kõige suuremad kaitsjad.

ä ä g u.

3. Paneb põllumees Jumala ülesrääkimata tarku sead-
misi looduses tähele, siis tunneb ta pea ära, et linnud tema
kõige truimad abilised ja tema kõige tulusamad sõbrad on;
jah, veel enam — ta tunneb ära, et linnud taimede kaits-
jateks on seatud, ja et ilma nendeta ühtegi põlluharimist
võimalik ei ole. Seda on mitmel maal äratuntud, kus näi-
tuseks warblasi taga aeti ja nendega ühes ka palju muid
weikseid insekti-sööjaid ärahukkati. Igal korral kaswis peale
seesuguse rumala sõa paha puttukate hulk lõpmata suureks
ja rööwis aiad, puud ja põllud paljaks, kunni lindude taga-
kiusamisega jälle järele jäeti. Tõistes kohtades söödi metsad
rööwikutest paljaks. Inimesi seati sadande kaupa tööle, et
neid paha loomi koku korjaksivad — aga nende töö ei
mõjunud selle hulga kohta ühtegi. Seal lendasiwad mõnin-
gad käu-parwed ligi ja tegiwad mõne nädalaga puud nii
puhtaks, et mets hukkatuse käest oli peastetud.

Kui meie seda kõik tähele paneme, eks meie siis ka
ei pea küsima, mis nüüd omalt poolt teeme, et nende oma
abimeeste ja heategijate siginemist ja tööd edasi aitaksime?
Wastus selle küsimise peale on väga kurb: meie ei tee,
paraku, ühtegi nende heaks; oma häbiks peame pealegi
tunnistama, et neid omas rumaluses sagedaste taga kiusame
ja ärahukkame. Eks tigidad karjapoised veel iga kewade
hulk linnu pesi, keda meie weiksed sõbrad nii suure wae-
waga ja kunstlikult on ehitanud, üles ei otsi, ja sealt nende
munad ehk poead wälja ei wõtta? See on üks inetu tegu,
mida Jumal ka millasgi nuhtlemata ei jätta. Kõegi hea

laps ei saa seesugust nurjatumat tööd sallima ehk ühes tegema, waid saab lindusi igal pool kaitsma ja neile oma maja ligidale puude otsa rohkeste mõnusaid pesitamise kasti üles seadma.

72. Saarmas.

1. Saarmas ehk udras on üks elajas, keda inimene arwa juhtub filmama, sest et ta üks väga terane ja ühtlasi ka väga arg loom on, kes ennast kohe wete ärapeidab, nii pea kui jo kaugelt inimest filmab. Sõgebe ja järwebe kallastel, kes metsaga kaetud, on tema elu-korter. Siin elab ta maa-

S a a r m a s.

aluste koobaste sees, kes tema elu-tarwitustega täitsa ühte sünniwad. Seesuguse koopa suu seisab ika jalg ehk pooltõist wee-pinna all. Sealt wiib neli kurni wiis jalga pikk käib ülesse päris koopa sisse, kes heintega wälja on ehitatud ja pehmeks tehtud, ja kes ika kuival seisab. Tõine kitsam käib selle koopa-pesast ülesse kaldale wälja, kust õhku sisse tuleb. Seesugusti koopaid on saarmal mittu tükki, kes wahel

Kaugel tõine tõisest eemal seisavad. Kui ühe loopa juures kaladest jo puudus kätte hakkab tulema, siis läheb tõise juure. Rahju, mis saarmas kaladele teeb, on lõpmata suur. Ta on päris wee-elajas, kes inteliku osawusega jõe põhja mõistab kasta ja wee all edasi ojuda, kus juures tal saba tüüriks on. Ka ojub ta nii ruttu, et kalad, keda ta wee all taga ajab, õige oma jõudu peavad tarvitama, kui tema eest ära tahavad põgeneda; kui ta mite aeg aealt wee pinnale ei peaks tõusma, et seal hinge sisse tõmmata, siis ei jõuaks ükski kala tema eest ärapeaseda. Saarmal on ükspuhas, kas ta wee sees ülesse tõuseb ehk alla läheb, kõrwale kääneb ehk äkkitse tagasi pöörab, ta ojub külje peal ja sellili, ja iga seesama suure osawusega. Seal juures on tema pää ühte puhku liikumas, nõnda et ta weel all nagu mõni suur madu wälja näitab. Ka wee sees jääb tema nahk iga siledaks ja kuiwaks. Kohta, kus saarmas ojub, wõib sest aratunda, et seal ühtepuhku wee-rakkud ülesse tõusewad. Talwe-aeal otsib ta augud jõe sees üles, läheb sealt wete ja tuleb ka iga jälle sinna tagasi hinge tõmbama. On aul nii suur, et oma nina wälja wõib pista, siis on sest jo temale hinge-tõmbamiseks küllalt.

Wanad isased saarmad elawad enamast üksi; wanad emad aga käiwad kaua oma poegadega seltsis, ning ühendawad ennast ka tõiste emadega, kuhu paarimise aeal ka weel isased juure seltsib. Siis n'ad ojuvad seltsis mööda jõe üles ja otsiwad ta sagedaste kunni kümne wersta pikkusest läbi, mis n'ad ka niisama kaugelt iga ümberkaudse jõe, järwe ja tiigiga teewad, kes nende jõega koku puutuwad.

2. Saarmas on wee sees sedasama, mis rebane ja ilwes kuiwal maal on. Madala wee sees aiab ta kalad weikse kääruksesse koku, et neid sealt kergemalt sinni saaks tabada, ehk ta hirmutab n'ad, sabaga wee-pinda pekstes, kalda alla aukudesse ja kiwide wahete, kus n'ad siis iga temale saagiks saawad. Digu ta näljane ehk mite, ta tappab iga edasi, kunni weel midagi elusat looma tema ligidal on. Ka wähekest, konnakest, wesirottidest ja wee-lindudest toidab ta ennast, aga kalad jääwad, iga päätoiduks, nimelt lõhenikud. Temast tehtud rahju jõgedes ja tiikides on sellepärast ütle mata suur.

Saarma poegade arv on kaks kunni neli, ja n'ad on esiotja pimedad, nagu kassipojad. Oma armastab neid väga ja hoiab neid suure ellusega. Kolmandamal aastal on n'ad täiskaswanud. Kui need pojad noorelt pesast ärawõetakse, siis

wõib neid piima ja leitwaga sõbtes wäga wagaks teha. Hiinlased õppetawad neid palju kalapüügi peale wälja, ja ka Euroopas tarwitatakse neid wahel selle ameti peale. Waga saarmas on üks kena ja armas elajas. Oma peremeest õppib ta pea tundma ja läib lõppeks igal pool tema järele nagu mõni koer. Ta harjub parem piima ja taimetoiduga kui lihaga, ja teda wõib nii kaugele harjutada, et ta kalade külge enam sugugi ei puudu.

Saarmat kala-püüdmise peale wäljaõppetada, on wäga kerge. Noores põlwes ei anta temale siis millasgi liha süüa, waid üksi piima ja leiba. On ta suureks kasunud, siis pannakse temale üks nahast tehtud kala ete ja lastutakse nii kaugele wiia, et selle asjaga mängima hakkab. Pärast wisatakse see nahk-kala wete ja lõppeks wahetatakse ta ühe tõsise aga surnud kala wasta ära. On saarmas nahk-kala jo wee seest wälja peremehe käte õppinud wiima, siis teeb ta seda pea ka tõsise kalaga. Lõppeks pannakse elusaid kalu weega täidetud kurna sisse ja saadetakse saarmas sinna sisse. Müüd ei ole enam raste, teda ka tiigi, järwe ehk jõe sisse läkitada, ja kes ära ei tüdine, wõib teda nii kaugele õppetada, et ta koeraga selltsis ka muu loomade jahi peal ühes läib ja mahalastud pardid wee seest wälja toob. On ka jo olnud, et teda nagu koera maha walwamise peale on tarwitatud. Nimelt on Inglased saarma wagakstegemise kunstis wäga kaugele jõudnud.

3. Wäga kena on, mis kuulus loomade-tundja Lenz ühest wagast saarmast räägib. Poola riütkil Possel'il oli aastal 1686 üks wäga waga saarmas, teda kuningas omale soowis saada. Üks saadik tuli Possel'i juure, ja ehk see küll omast armsast loomast hea meelega ei lahkunud, siisgi ei wõtnud ta kuningas soowimise wasta panna. Et saarmas kodu ei olnud, waid tiikides ümber uitmas, sellepärast läks Possel saadikuga sinna. Ta kutsus looma nimet-pidi „Wurm,“ seal tuli ta kohe pilliroo seest wälja, lippitses nende jalgade ees ja läks nendega ühes tupa. Siis wiis Possel saadiku tiigi juure ühe tammi peale ja hüüdis; „Wurm, mul on kalu wõrastele tarwis, karga wete!“ Kohe kargas saarmas wete ja tõi esite ühe mürdi-kala wälja; tõise kaju järele tuli ta ühe purika, ja kolmandama järele ühe kaunis suure awiga wälja, teda ta kaela külles oli wigastanud. Seal lõi saadik käega wasta otja-essit ja hüüdis: „Taewa wäed, mis näen ma! Kuidas

saab see loom kuningale armas olema, et ta nii waga ja õpetatud on!"

Saadil läks kuninga juure tagasi ja rääkis kõik, mis ta oli näinud ja kuulnud. Seal saatis kuningas kaks ilusat kallist Türgi hobust, ühes uhke sadulatega Possel'ile kingituseks ja see saatis oma saarma kuningale. Aga waene loom oli väga kurb, et peremehest pidi lahtuma, ja kisendas ja kätatsetes puuri sees, kui teda läbi tüla wiidi. Omas kurbduses ei sõvunud ta ja jäi lahjaks. Kui kuningas teda nägi, oli ta väga rõõmus ja hüüdis: „Loomakene näitab väga kurtunud wälja, siiski peab lugu temaga pea paremaks minema.“ Igahüht, kes tema külge puutus, hammustas ta. Kuningas aga silitas teda käega ja ta ei teinud temale ühtegi; seeile oli kuningas väga rõõmus, lastis toitu tua ja saarmas sõi ka jo nattukene. Ta läis keelmata mööda tuba ümber; ta seati riist weega tupa, kus kalad ja wähhjad sees oliwad. See tegi saarmale väga palju rõõmu ja ta tõi kalad wee seest wälja. Seal ütles kuningas oma abikaasale: „Armas Mariia, ma ei saa ühtegi muid kalu enam sööma, kui neid, teda saarmas püüab. Hommen sõidame Wilanowi, et näha, kuidas ta tiikide seest kalu mõistab püüda.“

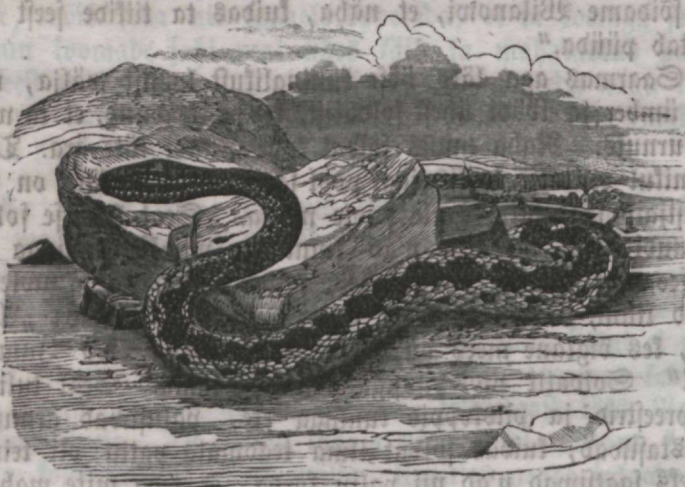
Saarmas aga läks böse kuninglikust lossist wälja, uitis õues ümber ja löödi ühest soldatist, kes ei teadnud, et ta waga oli, surnuks. Näha müüs soldat lohe Juudi käte ära. Tõisel hommikul otstatakse lossis igal pool saarmat taga, kära on suur ja otsijaid saadetakse igale poole wälja. Seal leitakse soldati ja Juudi üles, wõetakse n'ad kinni ja wiiakse kuninga ete. Kui see oma saarma nähta näeb, kattab ta ühe käega mõlemad silmad kinni, tõisega kisub ta oma juukseid ja hüüab: „Andke walu, kes õiglane mees on, löbge n'ad maha, kes Jumalat usub!“ Soldatit pidi püssiga maha lastama. Seal tuliwad aga preestrid ja piitskoppid kuninga ete, palusiwad armu ja tunnistasiwad, kuidas soldat ilma teadmata pattu oli teinud. Lõppeks saatsiwad n'ad nii palju lorda, et teda mite maha ei lastud, waid üksi piitsadega peksti.“

Meie maal elab ka weel üks tõine elajas, kes saarmaga ligistiku sugulane on: soosaarmas ehk naarits. Ta näeb muidu wälja nagu saarmas, muud kui nina on palju piksem ja peenem. Elukorteriks walitseb ta jõgede ja järwede rabaseid kaldaid, kes pillirooga on kaetud. Seal teeb ta oma loopa wee ääre, wana leppade juurikate alla, kust ta lohe wete lan-

geb, kui teada keegi taga hakkab kiusama. Tema toit on seesama, mis saarna toit; ta käib aga ka wahel nagu tuhkur ükshü kalameeste hoomides kanu ja muud sulg=loomi röövimas.

73. Rästik ehk nõdlus=madu.

1. Rästik (Belias Berus), teada ka nõdlus=mauks nimetatakse, on üks väga kihwtine loom. Tema pää=pealsed esimesed soomused on suuremad, kui muu sugulastel; karw on väga mitmesugune, aga selja pealt paistab igal korral tume juttuline joon wälja. Wähe on mau seltsisi, kelle karw nii muudab, kui rästiku juures: raste on neid faks tükki leida, kes karwa poolest täitsa ühte lähewivad. Emased on aga ommetegi ifa enam hallikat=pruunid ja niustakamad, kui isased, kellel heledam karw. Selle mitmesuguse karwa järele on neile ka mittu nime saanud, nagu rooste=karwa madu, tõrw=madu, wasenäu=madu, tule=karwa madu n. n. e.; ommetegi ei ela neid meie maal enam, kui üks ainus selts, kellest tumedamad emased, heledamad isased on.

Rästik=madu.

Rästik elab maa=aluse aulude sees, puu juurte all, kiviwihel wahel ehk muu sarnastes kohtades, kelle ligidal weikene lage pail on, kus ennast päikese kiirte läes wõib soojendada. Aga ehk ta küll päikest armastab, siiski on ta üks öö=elajas, kes üksi ööse omal tööl ja jahil käib. Rästik öö=elajad, ja nendega

ühes ka rästif, soojendavad ennast hea meelega päikese kiirte kões, ehk n'ad küll' tema walgust wihkawad. Et aga rästif tõeSte üks wõ-elajas on, seda wõime kõige paremine wangis hoitud loomade juures tähele panna. Ka tulewad n'ad, kus neid elab, kohe õige ligidale tule juure, kui teda ülesteהלse, wahiwad imelspannes tule sisse ja pööravad wäga wasta meelt tagasi. Tule abiga wõib neid sellepärast wõ ael, kus neid liifumas on, wäga fergelt finni püüda.

Rästifute kõige armsam toit on noored müttid, terawina hiired ja nimelt hiired, kelle poegi n'ad ka maa-alustes auludes taga käiwad otsimas. Ka maa peal pesitawa lindude poead langewad neile sagedaste saagiks ja palju linnu-pesi saawad nende läbi hukka. Konnade kallale lähewad n'ad üksti näljaga, ning siikalikust sööwad, kunni ise weel nõdred on.

2. Talwe-korterise heites, armastab rästif ennast kõistega ühendada, nõnda et neid siis sagedaste palju seltsis on. Jürakuul on ta jo omast talwe-korterist wäljas. Täistafunub emad loomad wiis kunni nelitõistkümmend muna, kelle sees filmapill peale munemist noored maud ennast liigutama hakkawad, muna õhufese koore lõhki ajawad ja wälja tulewad. N'ad on enamast 5 tolli pikkad ja nende pää, soomused, hambad n. n. e. on kõik jo nagu wana madudel. Paar minutit ehk ka tundi peale sündimist ajawad n'ad oma pealmise naha maha ja käiwad siis igalüks täitsa oma enese teed. Jo paar päewa peale sündimist on nende lihwt nii lange, et nende nõõlamine hiire ära wõib surmata.

Igalõhe inimese kohus on, seda kurja looma äratappa, kus tema peale juhtub. See ei ole ka sugugi raske, sest üks ainus tubli witsahoop looma selgroo kohta antud, teeb t'ale igakord otja, ehk t'al muidu küll' wäga wisa elu on. Siisgi ei tohita teda peale tapmist ilma etewaatomata kätte wõtta, sest ta liigutab ennast weel kaua peale oma surmahoobi, ning tema pää hammustab peale otsast ärälõõmist weel minutid ja weerand tunnid edasi.

Rästifu nõelamise wasta on kõige mõnusam abi, kohe peale nõelamist nii palju rummi ehk wiina sisse wõtta kui wõimalik. Imelik on, et inimene, kes mau nõelamisest haige, neist jookidest mite joonuks ei jää. Peale selle peab ka haawa wälja imetama ja senniks, kunni tohtri abi tuleb, üht kivi nii kõwaste kui wõimalik haawatud koha peale löidetama.

74. Madu ja laimajad.

„Mis on sul sest?“ rääkis inimene madu wasta, „et sa meie suguseltsi haawad; sa ommeti tead, missugust paha sinu hambad teewad? Sa nõelad minu jalga ja ruttu käib põlew kihwt läbi kõige mo soonte.“ „Sa küsid mind selle asjas!“ wastas madu. „Küsi ommeti neid keelepeksjaid ja laimajaid sinu oma suguseltsis, ja mis palka siis nemad kõige oma wale eest saawad. Sinu head nime n'ad haawawad ja sinu terve elu õnn tunneb sest walu ja on ära-kihwtitud.“

75. Ära laima!

(Piibli salmid.)

Uus nime on kallim, kui suur rikkus, ja armastus on parem, kui hõbe ja kuld.

Kuld ja palju pärlid on midagi; aga palju kallimad asjad on mõistlikud uuled.

Kes oma ligimese auu miksgi ei pane, sellel ei ole meelt pääs; aga õige mõistlik seisab wait.

Kus palju sõnu on, seal ei lõppe üleastmine; aga kes oma uulesi keelab rääkimast, see on mõistlik. Sest au ja häbi on kõnes, ja inimese keel saadab teda langema.

Ära aruta ial jälle üles kurje kõnesi, siis ei juhtu ühtegi sinule, mis sind alwemaks teeks.

Keelepeksja sõnad on kui naljakad, ja siisgi lähewad nemad südame põhja.

Kes oma suud ja keelt hoiab, see hoiab oma hinge ahastuse eest.

Põhja tuul sünnitab sadu, ja salalik keel saadab suurt pahandust, mis silmadest äranähakse.

Kus ep ole puud, seal kustub tulukene ära; nõnda ka kus ep ole keelepeksjat, jääb riid soiku.

Ära naera seda inimest, kellel hinge kibedus on, sest üks on kes ülendab ja alandab.

Ära ole mite sala teutaja, ja ära waritse mite oma keelega. Suurelised teutawad ja pilkawad, aga kätemakmine waritseb neid kui lõukoer.

76. Mõistatus.

Kui tõe jälgilt eksid sa,
 Siis armastad sa mind;
 Ja pead sa sõbrust minuga;
 Ei usu üksigi sind.
 Saad sabast sa mind lugema,
 Siis kõnnin ühes sinuga
 Ma kätkist kunni hauani,
 Sul tugiks wiimse tunnini.
 Ja kui sul keha põrmuks lääb;
 Waim ika minu kütke jääb.
 Nüüd mõista, armas lugeja,
 Kaks asja ühe sõnaga!

(Fr. R. Kreutzwald.)

77. Kindel põhi.

1. **K**aks kaunist wenda tunnen

Siin ilmas wiibiwat,
 Kes, kui kõik muu ka kõigub,
 Kui kaljud seisawad.
 Ei inimesi ial
 N'ad äraunusta,
 Kui nendest sina ise
 Ei hakka lahkuma.

2. Neid tõsidus ja truus

Hüütakse; kallimast
 Sind kattawad, kui ehted
 Mis kullast, hõdedast.
 Kus peres, külas, linnas
 N'ad aset wõttawad,
 Ei wärise seal rahwas,
 Kui müürid seisawad.

3. Oh tõsidus ja truus,

Teid api hüüan ma
 Mo Eestirahwa toeks
 Ja nurgakiwiks ka!
 Oh, et n'ad teie alla
 End' wara warjaksi'd!

Siis waenlase! liig kanged
Ja targad oleksi'd!

3. Mo rahwas wõtta, wõtta
Neid kahte sõna sa
Kõik töös ja tallituses
Teejuhiks lõpmata!
Kui tõsiduse põhjal
Sa koda asutad,
Mis truusega kattad —
Siis kindlalt ehitad! (L. Koidula.)

78. Sippelgad.

1. Sippelgad on väga imelikud loomad nii hästi omas teus kui seltslikus elus ja olemises. Igas peres (pesas) on neid kolm sugu: tiibadega emad ja isad, ja ilma tiibadeta töötegijad. Mõnel seltsil on aga ka veel üks neljas sugu, see on soldatid, kes suurte päädega ja väga tugewad. Pesa ehitamised ja kõik muud kodused tööd langewad töötegijate peale. Nende sippelgate juures, kellel ka soldatid on, langeb kõik töö kahte jaku: seal on soldatite kohus liha ja muud saaki oma terawa lõugade wahel puruks teha, aga nõrgemad töötegijad kannawad peeneks tehtud toidu koju, kus juures üks jagu soldatid nendega ühes käiwad ja mõlemal pool teed nende woorist waenlaste wasta kaitsewad.

Noort sugu sigitawad sippelgad munade teel, kellest tõugud saawad ja kes lõppeks tuppeks heidawad. Munad on walged ja väga weiksed; ema paneb n'ad unikusse ühe iseäralise kambri sisse. Neid kastawad töötegijad aeg aealt lakkudes ühe toiduka niiskusega; ka kannawad n'ad neid ilusa ilmaga ülema kambritesse, ja kui ilm karedaks läheb, sealt jälle tagasi sügawama warjupaikadesse. Niisama teewad n'ad ka tõukudega. Oma keele otjast söödawad n'ad neid ühe magusa toiduga, mis ihu seest wälja tursub, ja lakkwad nende keha, teda tolmust puhastades. Seesuguse hoolsa harimise juures kasvawad tõugud ruttu suureks ja heidawad tuppeks-muutmise juures esimene kord nahka. Ka tuppesti, keda rahwa suus sippelga munadeks nimetatakse, haritakse suure hoolega. Neid kantakse etewaatlikult päikese paiste kätte, ja sealt, kui ilm muudab ehk mõni waenlane ligi juhtub, jälle pesa sisse tagasi.

2. Kõik suvi otsa on sippelga pesa sees noort sugu leida, kellest töötajad saavad. Noored emad ja isad aga tulevad üksi teadawail aegadel nähtawale. Mõni nädal otsa on n'ad pesa sees warjul. Siis aga rändawad n'ad nagu hullud mittu pääwa õhu sees ümber, tõusewad lõppeks kõrgele õhu sisse ja kaduwad osast kaugele ära. Need emad, kes pesa ligidale jälle maha heidawad, wiiake töötajatest pesa sisse tagasi, kus nende tiivad ärakaduwad. Isad saawad pea kõik otsa; ka langeb nii hästi isaseid kui emaseid tuhandate kaupa lindudele roaks, ehk n'ad kautawad muu wiisil oma elu. Sippelgate lendawad parwed on sagedaste inimesi kohluma pannud, sest et neid suitsu pilweteks peeti. Nimelt on neid aastal 1856 Helweetsia maal tähele pandud, ning ühe wana aearaamatu järele on neid aastal 1687 Breslauri linnas korruga nii palju nähtud, et arwatud, kiriku torn olla põlema läinud.

3. Raks asja on weel sippelgate elus tähele panna, mis wäga imelikud, need on nende orjad ja sõbrad. On sippelgate seltsi, kelle töötajad mite pesa-ema munadest ei ole sündinud, waid tõukudest ja tuppeldest, keda n'ad muu seltsi sippelgate pesade seest oliwad riisunud. Seesugusi sippelgaid, kelle juures rööwimise amet walitsemas, on rööwel-sippelgateks nimetatud, ja nende pesa segu=pesaks. Kõik tööd jättawad n'ad nende rööwitud loomade, „orjade,“ hooliks, lasewad ennast neist pealegi sööta ja ei tee ise muud, kui pidawad rööwimise ametit. Euroopas elab neid üksainus selts. Rööwimise peale lähewad n'ad suurtes parwedest wälja, ja et tõised ka wasta panewad, sellepärast on neil siis suured lahingid, kus palju furnuid ja haawatuid maha jääb.

Ära mõidetud waenlase käest ei riisuta mite üksi tema tõugud ja tuppel ära, et neist orjasi kaswatada, waid ka tema sõbrad, leht-täiad ehk mahlaimejad muttukad, wiiake kaasa. Need leht-täiad on sippelgate lüpsilehmad, sest nende mett, keda rohkestest kahest torukesest täiade seljas wälja tursub, armastawad n'ad wäga ja weawad neid sellepärast igalt poolt oma pesade juure koku. — Peale leht-täiade, keda sippelgad wägise oma juures sunniwad elama, on neil aga ka weel muid „sõpru,“ kes ise nende pesade sisse korterisse heidawad, nagu nimelt suure kuldpõrniku tõuk ja mitmed weiksed mardikad.

4. Afrikas elab üks selts hulguis-sippelgaid, kellel kindlat elu-kohta ei ole, waid kes ühest kohast tõise rändawad. Üksi bö ael käiwad n'ad rööwimise peal wäljas. N'ad langewad

ka suurema elajate kallale, nimelt kõige esmalt nende silmadele. Ka inimeste elumajadesse peavad n'ad wahel tungima, mis rottide ja hiirte põgenemisest ära võib tunda ja mis inimesi sunnib, oma süngidest ülestõusma ja õue põgenema.

Sippelgatel, kellest seismaani 1250 seltsi tuntakse, on väga tähtjas amet looduse maja-pidamises. Troopiku maades, kus kõik taimed wägewamalt signewad aga ka ruttemalt mädanema lähewad, kui meie jaheda maades, on sippelgad needsinatsed, kes mädanema taimede porsumist edendawad ja kahjulikuid gaasid ei lase sündida. Ka puhastawad n'ad maad kõiksugu paha röövikutest ja muu weikse loomadest, ehk n'ad küll sagebaste seal, ka ise inimesele suureks tülik on, sest et nende hammaste eest üksigi asi julge ei ole.

79. Pähkle-mardil.

Semakuu ael, kui pähkled kaugeltgi weel küpsed ei ole, käib jo must, kollase karwadega taetud mardil neid katsumas ja rikkumas. Oma pitka pruuni nina ehk nokkaga uuristab ta augu pähkle koorest läbi tunni tuuma keskpaigani, paneb oma muna sisse ja lütkab ta siis nokkaga sügawasse augu põhja. Et pähkle koor weel noor ja toores on, sellepärast kasvab aul

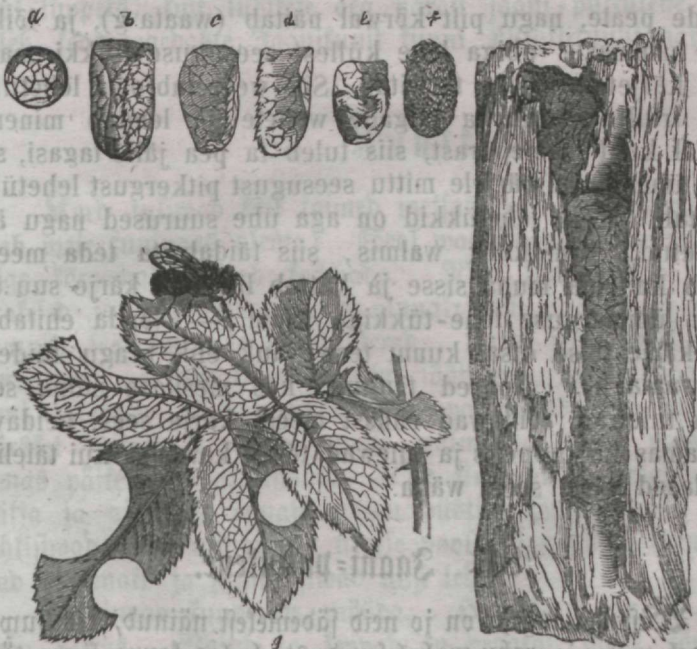

Pähkle-mardil.

pea täitsa jälle kinni. Muna seest aga tuleb weikene mardika tõul wälja, kes ennast pähkle tuumast nii kaua nuumab, kuni suureks on kasunud, siis koore sisse uue augu närib ja ise wälja poeb. Et t'al aga halw südametunnistus, sellepärast peidab ennast ruttu jälle maa sisse ära, heidab seal tuppeks ja jääb sinna tööse kewadeni. Siis tuleb temast uus pähkle-mardik wälja, kes tänawu pähkle puu otjas sedasama kurja teeb, mis mullu tema ema tegi. Et pähkle-mardika tõul jo enne sügiset pähkle seest wälja tuleb ja maa sisse poeb, sellepärast meie millasgi ussitand pähkle sees teda ennast üles ei leia: kurjategija on jo ammu enne eest ära põgenenud.

80. Lehekärpija.

Mesilaste seltsa elab mittu meie maal, kõik aga on wäga targad ja osawad loomad, kelle tööd meie sagedaste küllalt imeks ei wõi panna, nii kunstlik on ta. Kes ei tunneks näituseks meie puu-mesilase kunstlikuid kärje-ehitusi,

Lehekärpija.

tema imeliku osawust töö juures ja tema seaduskorralist seltsliku elu? Ka meie maa-mesilane oma pehme samlapesaga on igauhele tuttaw. Aga -meil on ka weel tõisi seltsa mesilasi, keda mite igamees ei tunne. Seal on näituseks sawitseja mesilane, kes oma weikese kärje-maja liiwateradest kiwide ehk seinade külge sawitseb. Siis on meil lehekärpija mesilane, kelle töö nii imelik on, et temast täna pitkemalt peame rääkima.

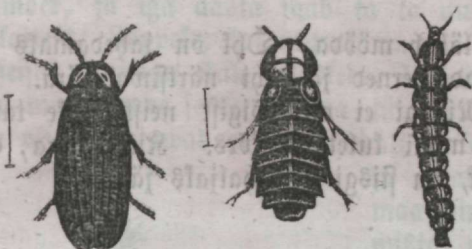
Lehekärpija mesilase keskmine keha-jagu on pruunikas kollane, üksiku mustaka täppidega; tagumist otsa kattawad tükkati hallid ja walged karwad, kes paelasarnatselt ümber keha lähewad; kõhualune on tihedalt punaka pruuni karwadega kaetud. See loom teeb oma pesa puu-aukude, seinapragude ehk maa-koobaste sisse, keda ta sõrmkübara-sarnatse kärjedest kogu seadab. Need kärjed ei ole aga mite wahast tehtud, nagu puu-mesilaste juures, waid puu lehtedest kunstlikult kogu seatud ja meega ühte liimitud.

Umbes Lehekuu lõppetusel ehk Jaanikuu alustusel tuleb lehekärpija mesilane ilmsiks ja hakkab siis ka kohe oma pesa ehitama. Äkkilisel lennul heidab ta nimelt roosipuu lehtede peale, nagu pilt kõrwal näitab (waata g), ja lõikab oma hammaste abiga lehe küllest seesuguse tükki maha, nagu kärjetegemiseks tarwitab. Siis weeretab oma lehetükki ruttu trulli, wõttab ta jalgade wahela ja lendab minema. Oli tal koht meelepärast, siis tuleb ta pea jälle tagasi, sest et ta ühe ainsa kärjele mittu seesugust pitkergust lehetükki tarwitab. Kõik lehetükid on aga ühe suurused nagu äramõõdetud. On kärj walmis, siis täidab ta teda meega, paneb ka oma muna sisse ja kattab lõppeks kärje suu ühe täitsa ümmarguse lehe-tükkiga kinni. — Nõnda ehitab ta ühe kärje tõise otsa, kunni terve auk ehk pragu täidetud on (waata h). Noored tõugud, kes mesilase muna seest wälja tulewad, toidawad ennast meest kärje sees, heidawad sealsamas ka tuppeks ja tulewad tõisel kewadel kui täielised mesilased kärje seest wälja.

81. Jaani-puttufene.

Wist iga lugeja on jo neid sädemefest näinud, kes suwiseil õhtudel wõsa ja rohu wahel sagedaste hulga kauppa sinna tänna lendawad ehk ka nagu kinni kasunud paigal seisawad ja siis

oma walgust lehtede ja taimede peale saadavad. Et see walgus ühest elawast loomast wälja läheb, seda teab iga laps ja tunneb ka looma ennast jaani=puttufese nime all. Aga seda wist kõik mite ei tea, et need jaani=puttufesed, kes ümberlendawad, kõik isased ja tõised, kes rohu sees paigal seisawad ja kessel tiibasi

Jaani=puttufene;

isa

ema

tõug.

ei ole, emased on. Niisama wähe saab ka tuttav olema, et jaani=puttufese tõuk tigidest elab, kellest ta, et tema söömise-isu wäga kange on, suure hulga oma elu=aeal ära hukkab. Ta elab nõnda kunni tõise aastani ja heidab siis Lehe= ehk Jaani=kuul tuppeks, kust lühikese aea pärast jaani=puttufene wälja tuleb, keda sagedaste Jaanikuust kunni Mihklituuni näha on.

82. Kuusl.

Nord tuliwad kõik taimed metsas kolu ja küsfiwad: kes peab meie kuningas olema? Seal wastasiwad mõned: see, kes kõige kõrgemale jõuab kasvada. N'ad kõik oliwad seemneterakesed ja puhkasiwad mulla=pinnal; siin pähkle= ja pihlaka seemned, seal kuuse ja männi terad. Lumi seisis weel kattede nende peal. — Seal hakkas tuul lõõtsuma, wihm sadama ja lumi sulama. Seemneterakesed jõiwad karastuseks nattuene wärsket wet ja tegiwad ennast walmis. Müüd paistis ka armas päikene soojalt maha. N'ad sirutasiwad omad juured wälja ja ajasiwad ennast wõidu püsti. Humalad ja erned rühkisiwad suure usindusega ülesse poole; iga pääw wenisiwad n'ad pitkemaiks ja sünnitasiwad uusi lehta.

Mõningad kuud on mööda. Humalatel on jo kolme mehe pikkus. Pajud ja leppad on peaaegu mehe kõrgused. Noored kuused on aga weel õige pisukesed; neil ei ole muud

fui üksainus oftaline oksalene. Rohu-taimedgi on kõrgemale
weninud, kui weikene kuusk. Kõik waatawad põlates tema
peale maha. Üksi weike sammal võttab noore puukese oma
kaitsemise alla. Soojalt ja pehmelt hoiab ta noort tüvi
omas hõlmas, kaitseb teda palawa päikese kiirte eest ja annab
temale jua.

Suvi läheb mööda. Sõl on jahedamaiks läinud. Su-
malad ja oad, erned ja rohi närtsiwad ära. Lund hakkab
sadama. Midagi ei ole kõigist neist uhke taimedest järele
jäänud, kui mõni kuletand kõrs. Kuusk aga, ehk küll' kõige
weiksem neist, on siiski üksi haljaks jäänud.

Kuuse taimed.

Tõisel kevadel, kui kõik muud taimed üles ärkavad ja
uueste oma võidupüüdmist kasvamisest alustavad, ajab ka
kuusk edasi, aga ka sell' suvel ei jõua ta veel palju kaugemale.
Ta jääb ita veel nii weikeseks, et samla seest palju wälja
ei paista.

Jälle tuleb sügise kätte, jälle kautawad kõik taimed omad
haljad kuued ära, kuuskel üksi jääwad n'ad alles. Nõnda läheb
mittu aastat mööda ja kuusk ei ole suuremat ühtegi kasunud.
Aga seda aega on ta tõisel kumbel wäga mõnufaste tarwitanud.
Ta on omad juured igale poole maa sisse laiasti saatnud, et
nõnda õige rohkeste toitu wõiks leida. Nõnda etewalmistatud,
hakkab ta korraga kasvama, nii et kõik tõised, kes seismaani

põlates ta peale waatafiwad, teda nüüd imels peawad panema. Iga suwi ajab ta nüüd omas ladwas ühe kasu nii jõudfaste wälja, et tõised enam tema wasta ei saagi; alles tõisel suwel wõrsuwad õjad tema ümber. Pea on ta nüüd kaskedest ja muu puudest mööda jõudnud. Iga aasta asub ka uus puu-ring tema tüwe ümber, ja iga aasta saab ta ka uue koore-korra oma tüwele kattets. Lõppeks, kui mittukümmend aastat mööda on läinud, seisab ta nagu Kalew kaskede, leppade, pihlakate, toomingate ja muu puude seas. Tema tüwest on jäme pall saanud, tema õjad lautawad ennast tihedalt igale poole laiali

ja ulatawad kunni maa pinnani. Ülemiste õjade külles rippuwad käbid ja läigiwad nagu kulb auutähed; ja sealt särawad ka kuuse punased õied maha, kes wälja näitawad, nagu kallid kiwid kuningas ehtes. Sest nüüd on kuusk metsa kuningas; tõised puud seisawad tema ümber, nagu tema ametnikud ja alamad. — Kuusega on olnud nagu mõne inimesega, keda noores põlwes palju tähele ei pandud, sest et sa lauses seistes kõik oma aea tulusa õppimiste ja tarkuse uurimiste peale ükshainult äratarwitas, et sell kombel nagu kindlaid juuri oma edespidise elu-tähtjusele asutada. Korraga aga astus ta maailma ete, ja kõik alandasiwad ennast tema osawa waimu alla ja paniwad auustades tema tarka nõuu ja tööd tähele.

2. Kuidas aga näitab ennast kuningas kuusk nüüd tõiste taimede ja loomade wasta üles?

Kuusk.

Rõige esmalt tuletab ta oma noore põlwe elu meele. Tema mõtleb oma heategija, weikse samla peale. Ta lautab laisttes omad tihedad õksad tema üle laiali ja warjab teda nüüd omalt poolst päikese kiirte eest. Ta kutsub teda ka oma juure wõõrsiks, ning sammal tõuseb mööda tüwi üles, ehk rippub tema õkste küllest wahel nagu pitsi habe maha.

Suur hull elajaid elab kuuse peal ja all. Sippelgad jooksewad mööda tema tüwe üles ja alla, ja kannawad tema ärakuuwand õkastest omad pesad koku. Tema tüwe ääres piilub sissalit ja püüab kärbsed kinni. Tema õkste wahete teewad laulu-räästas, wares, passnäär ja muud linnud omad pesad. Ka oraw ehitab oma elukorteri tema peale ja elab pealegi talw otja suuremaks jauks tema käbidest. Rõugu kullub tema ladwas ehk õksib tema õkste wahelt toitu, ning tihased, windid ja muud lustilikud linnud roniwad mööda tema õksi ümber, sealt paha õõ-liblikuid ja nende mune korjates, ehk n'ad on omad pesad tema õkste wahete ehitanud ja kaswatamad seal oma poegi.

Ka inimese wasta on kuusk wäga lahke. Suurem jagu meie majadest on tema palkidest tehtud, tema pnenema õksadest aga suur jagu meie kõige kindlama aidadest punutud. Rõõksugu asju wõib tema puust teha; laewamehed, puuseppad, raudtee ehitajad ja muud ametimehed tarwitawad teda. Tema süsa tarwitawad seppad omas pajas ja tema waigust walmistatakse tõrwa. Tulewad aga Jõulupühad käte, siis seisab ta nii hästi uhkes loosis kui alandlikus talu-majas täis särawaid küünlaid ja kõiksugu kaunid asju hõiskawa ja tantsiwa laste seas: Jõulud on tema suurem auupääw, sest seal kannab ta oma krooni, kelle sarnast tõiste kuningatel ei ole.

83. Rõõmu tundmine metsas.

Ma läksin metsa kõndima,
Ja läksin tütti maad,
Küll' oli armas kuulda,
Kui linnud laulsiwad;
Kõik rõõmsast aega wiitsid,
Seal seltsis ühtlasi,
Kõik järgest loojat kiitsid,
Noor, wana, hulgani.

Mo meel, kui ärkas üles,
Ja süda sulas ka,
End' tundsin looja süles,
Et wait saan'd olla ma:
Nüüd lindudega wõidu
Ma laulsin heledast,
Ma laulsin, et wasta kostsid
Mäed, wainud wägewast'.

(Fr. Brandt.)

84. Weike karjane.

1. **M**a olen weike karjane,
Nii lamba talle sarnane,
Käin üksi metsa sees,
Hulk loomi sööwad ees.
2. Mis siin mo kõrwad kuulewad,
On see, et linnud laulawad,
Ja wahel arwa ka
Üks loom seal ammub ta.

3. Mo karja krantsike on truu,
 Ei seisa wait küll' tema suu;
 Kui hunt on neelamas,
 Ta kohe keelamas.

4. Ei tea ma, mis igawus,
 Kui kajab metsa sügawus
 Ja lahke laulu heal
 M'ul kõlab keele peal.

5. Nii elan weiike karjane,
 Ma lamba talle sarnane,
 Käin üksi metsa sees,
 Hulk loomi sööwad ees.

(M. Sooberg.)

85. Lahkumine metsast.

1. Nüüd head ööd s'ul, metsake,
 Head ööd, head ööd!
 Kõik lillid kaua õitsege,
 Head ööd, head ööd!
 Ja wõtke õhtu õhuga
 Weel palju reis'jaid rõõmusta,
 Head ööd, head ööd!

2. S'ul head ööd ka, kalju-künk,
 Head ööd, head ööd!
 Kas näen sind weel, haljas rünk!
 Head ööd, head ööd!
 Mo rind küll' tuksub rahuta,
 Kui wiimast kord sind näeks ma —
 Head ööd, head ööd!

3. Kui lahkun elu-aeaks ka,
 Head ööd, head ööd!
 Oh lilli-õhk ja mets ja maa
 Head ööd, head ööd!
 Kus ma küll' käin, kus liigun ma,
 Teid tahan meeles pidada,
 Head ööd, head ööd!

(Fr. Kuhlbars.)

IV. Walmid ja mõistujuttud.

86. Kottas, kass ja emmis.

Nõrge tamme ladwa otjas

Pesitas üks uhke kottas,

Linnusugu kuningas.

Tamme arud' keset osa

Täitis kassi-eide pesa,

Kes seal praegu poegemas.

Maa sees tamme juurte taga

Glas emmis pörsastega.

Naabri-rahwa sõbrus idus

Kõige kolme pere pidus,

Kadedus ja sala-wiha

Neil ei solkind werd ei liha.

Aga kuri pörgu ande

Tõstis wale-keele kande

Kassil kurjas südames.

Tema ronis kotta ligi,

Käätis: „Meie pale higi

„Kallid lapsi kaswat'es

„Läheb aina iisna nurja;

„Waata, emmis mõtleb kurja!

„Tema tuhniw nina uuriß

„Sõnsaks maa, kus tamme juuriß,

„Ja kui tõstab tuule hoogu,

„Langeb tammepuu meil loogu,

„Pillab meie noore sugu,

„Misga emmis täidab pugu.

„Pea, mis ütlin, kõwast finni,

„Muidu teeb meil' emmis pinni.“

Kass läks kottalt salamahis

Emmisele wõersiks, sahkis:

„Tere, kulla naabri moori!

„Tulin waat' ma teie noori! —

„Nähes kena wäetikefi
 Weereb mulle silma wesi:
 „Pistad rinda laste mokka,
 „Aga kottas westab nokka;
 „Kui sa jala lodunt tõstad:
 „Neelab tema sinu pörsjad.
 „Pefast enam ta ei läha,
 „Sest on kuri nõu jo näha.
 „Ara wiika sõbra juttu, —
 „Sumalaga, m'ul on ruttu!

Kassike nüüd wotas pefas,
 Kunni kurjus wõsus kefas.
 Kottas oma poegi walwas,
 Sest et kartis sea kihwa;
 Waene emmis jälle pelgas
 Kotta kurja küunte wiha,
 Kodunt minna n'ad ei julge,
 Lõp'wad mõlemad siis nalga:
 Kottas, emmis poegadega
 Andsid kassi perel' rooga.
 (Fr. K. Kreuzwald.)

87. Rahn ja tuwikene.

Rahn ja tuwikene lendaswad praegu paabis=linnu (wau) juurest koju tagasi, kelle juures n'ad wõõrsiks oliwad läinud.

„Noh, kuidas on paabis täna sinu meele pärast olnud?“ küsis rahn. „Kas ta üks pahur loom ei ole! Ma soowiksin hea meelega teada, mis peale ta nii tore on? Ega ommeti mite oma jalgade peale? Kas sa tähele ei pannud, kui inetud n'ad on? Ka oma heale pärast t'al asja ei ole uhke olla. Sitetumat ja karedamat healt maailmas küll' enam ei wõigi olla. Eks m'ul ei ole õigus?“

Tuwikene aga wastas, ilma et ennast oleks ehitada lastnud: „Ma tunnistan, et ma kõik seda tähele ei ole pannud; sest ma ei raatsinud muu kellegi, kui üksi=silmi imekspannes tema ilusa päa, tema läikiwa fulgede ja tema toreda saba peale waadata.“

Nõnda näeb auus inimene oma ligimese juures üksi tema headust ja jättab, neid tähele pannes, tema weiksed wigadused unustusse.

88. Paabised ja wares.

Üks uhke wares ehitas ennast paabiste mahapubenend kirju sulgedega ja astus, kui ta ennast küllalt aawas ehitanud olemat, südikalt nende läikiwa lindude saka. Ta oli aga pea äratuntud, ja paabised langesiwad ruttu tema kallale, terawa nokkimisega pettelikuid ehteid tema küllest maha kiskudes.

"Sätke jo järele!" kisendas wares lõppeks; "olete nüüd jo kõik, mis teie oma oli, käte saanud." Paabised aga, kes waresse enese läikiva tiiva-sulgedest mõninga tähele olivad pannud, wastasiwad: "Wait, sa pärdik loom; ka need ei wõi sinu omad olla!" — ja nokkisiwad edasi.

89. Harakas ja rebane.

Harakas on seefugune lind, kes kõige pääwa läbi palju lobiseb. Rebane tuli tema juure ja küsis: "Ütle m'ule omemeti, mis sa kõige pääwa ila räägid? Woi räägid sina tarku asju üles?" — Harakas kisendas warsti: "Mina räägin suuri ja imelikuid asju üles, sest kõik minu meel ja mõtte käib selle peale, et tõised linnud targemaks teen, sest mina, kottkast fittika saadik, olen see kõige targem; ja mis mina tean, annan ma ka tõistele teada." — Rebane ütles: "Kui sul meelt ja lusti on, siis õppeta ka mind, sest ma tahaksin hea meelega midagi kuulda ja õppida." — Warsti wõttis harakas oma nina oksa wasta pühkida, oma otfaesise kortsu panna ja suured filmad teha, mis läbi ta oma tarkust pidi ülesnäitama, ja ütles: "Mina ei keela oma tarkust ega abi kellegile, ega pea teda salaja enesele. Kuule siis ja pane diete tähele: Eks pole tõst, sa arwad enesel neli jalga olewat? Aga see ei ole mite nõnda; kuule, ma tahan s'ule seda nii selgeste äraseletada, et wäeti laps wõib mõista. Eks ole nõnda: kui sa wälja lähed, kanu warastama, eks siis so saba ei lähe ka sinuga ja ei puudu wasta maad? Kui sa seisad, eks siis so saba ei seisa ka, ja kui sa hüppad, eks siis so saba ei hüppa ka? Waata, kuidas ma seda kõik äramõtlen, sest ma näen selgeste, et so saba on wiies jalg. Mis sa nüüd pead mo tarkusest? Eks sa pane seda imeks, nii suuri asju minust kuulmast? Näed nüüd, mis minu tarkus wäärt!" — Rebane naeris ja läks oma teed.

(Fr. W. v. Willmann.)

90. Härg ja mesilane.

Härg ja mesilane jõiwad ükskord ühtlasti oja seest. Aga nii pea kui härg mesilast nägi, naeris ta. "Keda sa naerad?" küsis mesilane. — "Keda muud, kui sind!" kostis härg. —

„Eks ja naera siis ka minu mõistust!“ pilkas mesilane wasta. — „Sina ja sinu mõistus mahute mõlemad mo jala sõra alla,“ wastas härg ja pidi tema peale tallama. Aga mesilane lendas ülesse tema kõrwa sisse ja pani wanamehe nii üle kraawide ja põõsaste jooksma, et tolm taga. Kui jo kõif tantfud ära olivad tantfitud, ütles mesilane temale: „Tõine kord ära pilka Sumala seadust!“ (D. R. Holk.)

91. Hunt ja lammas.

Hunt. Oh häda, oh häda, m'ul waesel hundil! kuis olen täis haawu ja werine, ja ei wõi ennast liigutada! Kolm koera ühe hundi kallal! see oli nattukene liig. — Oleksiwad n'ad mo parem täitsa ärakäistanud! siis oleksin surnud ja ei oleks m'ul tarwis seda walu tunda; nüüd aga pean nälja ja janu käte äralõpma, sest ma ei wõi ennast jo paigastgi liigutada.

Lammas. Kes kaebab ja kardab siin nii haledaste? Wõib temal küll' mõni õige suur õnnetus juhtunud olla.

Hunt. Mina, mina olen see õnnetu, mina hunt, sinu wana sõber, kes sinule millasgi paha ei ole teinud, ega saa ka tegema!

Lammas. So esimene sõna on õige, sest karjane ja koerad on mind rööwlite eest kaitsnud, ning tõine sõna saab tõeks minema, kui s'ul ka edespidi wõimalik ei saa olema, minule paha teha; sinu sõbraliku meelega peale aga meie lambad ei wõi ennast millasgi toetada.

Hunt. Usu mind, armas lammas, et ma sinu wasta ika üht iseäralist suurt sõbrust olen tunnud ja weel tunnen, ning et ma seda sinule hea meelega üles soowiksin näidata, kui m'ul aga nattukene wõimalik oleks, jälle toibuma hakata; aga janu ja nõrkus tappawad mind ära. Waata, kuidas koerad minu naha lõhki on kiskunud! Halasta mo peale ja peasta mind surmast! Mine, ma palun sind, mine jõe ja too minule tilgakene jahedat wet karastuseks. Saan ma terweks, siis tahan ika sinu wasta tänulik olla.

Lammas. Sinu tänu ei ihka ma taga. Sest tuleksin ma weega sinule nii ligi, et mind käte jõuaksid saada, siis saaksid nii armsaste mind ümber wõtma ja minule nii palawalt suud andma, et minu weri seda haljast rohtu siin

niisama saks punaseks tegema, nagu teda nüüd sinu veri punaseks teeb.

Hunt. Seal ta jookseb minema, lambapää, muidu nii väga rumal, sell' korral aga tark küllalt, et ennast minust petta ei lase; jah, ta näitab pealegi minu hädast rõõmu tundwat ja mind pilkawat. Aga las' mind aga weel seekord eluga peaseda, küll' ma siis sinule kõik käte tasun!

92. Hunt surmawoodi peal.

Hunt oli hinge heitmas ja waatas weel korra oma mööda läinud elu peale tagasi. „Ma olen küll' üks pattune loom,“ ütles ta; „aga siisgi loodan ma, mite üks neist suu-rematest. Ma olen kurja teinud, aga ka palju head. Mäletan väga selgeste, kuidas m'ul kord määgija tall, kes karjast ära oli eksinud, nii ligidale mo juure tuli, et teda väga hästi oleksin wõinud maha murda, aga ma seda ei teinud. Sell' samal aéal kuulasin ma ka ühe wana lamba laimamise-kõnet väga imekspanemise wäärt pitka-meelega pealt, ehk minul küll kaitsewaid koeri karta ei olnud.“

„Selle kõige eest wõin ma tunnismeheks olla,“ ütles tema sõber rebane wahela, kes teda surmale etewalmistas; „sest m'ul seisawad weel kõik üksikud juhtumised seal juures meeles. See oli just sell' aéal, kus sa ennast ühe kondi-tükkiga kurgus nii hirmsaste waewasid, keda kurg hea südame poolest sealt pärast wälja tõmbas.“

93. Koer käib kohut.

Üks peremees ei annud oma koerale hästi süüa, andis temale liha konta ja seda leiba, mis inimestest üle jäi. Koer ei olnud sellega rahul ja läks kaebama. Kui ta kohtu ete sai, siis rääkis ta kõik oma lugu üles, kuidas peremees temaga teeb. Kohus mõistis temale küll' hea õiguse ja ütles: „Peremees peab sind sui padjule ja talwe willa wakka magama panema, wõileiba ja liha peab ta sinule süüa andma.“

Koer oli selle õigusega väga rahul, ja läks ära ja pidi koju minema, pidas seda õigust meeles ja rääkis üksina ika sest õigusest, mis ta oli saanud. Rebane tuli tee peal wasta,

küsis, kus ta oli käinud ja kuhu ta pidi minema. Ta rääkis rebasele kõik oma lugu üles, mis asja pärast ta käib ja kuhu ta läheb. Rebane kiitis ka seda, et ta tee oli korda läinud ja peremehe üle õigust saanud. Nemad hakkasiwad kahekesti juttu ajama sest õigusest ja kõigist asjust. Selle hea juttuga unustas koer kõik õiguse ära, mis ta oli saanud, ja kui n'ad tõine tõisest hakkasiwad äralahkuma, siis küsis koer rebase käest: „Mis see oli, waderike, mis ma sinule rääkisin?“ — Rebane kostis: „Seda sa minule rääkisid, mis õigust kohus sinule on mõistnud, et peremees peab sinule luid konta ja põlend koorukesi süüa andma, sui laastu-mäel ja talwe lume-ange otsas pead sa magama.“ — Koer läks koju kurwa meelega ja õigust paremat ühtegi kui ennegi oli. (J. H. Rosenplänter.)

94. Hiired ja konnad.

Hiirte ja konnade wahel oli suur riid tõusnud, nõnda et üksigi ei wõinud neid enam leppitada. Läkswad siis wälja, tõine tõisega sõdima. Juba nemad hakkasiwad suure ja uhke südamega tõine tõise üle wõimust saama, kui kull tuli ja n'ad kõik äranoppis. (Fr. W. v. Willmann.)

95. Igawene loorm.

Naalif Hakkam, kes suurt toredust wäga armastas, soowis oma aida kuningliku maja ümber suuremaks ja ilusamaks ehitada. Ta ostis kõik ümberkaudsed maad ära ja maksis nende eest maa peremeestele nii palju, kui n'ad küsisiwad. Oli seal siis ka üks waene leff elamas, kes oma wanematest päritud kohta ära ei tahtnud müüa, sest et seesugust tegu oma südame tunnistuse wasta leidis olewat ja kelle kohta sellespärast üksigi suur hind ei mõjunud. Kuningliku majade ülewaatajal läks selle naise kangekaeluse üle meel pahaseks; ta wõttis weifse maa-tükki wägijä tema käest ära, ning waene leff läks nuttes kohtumõistja juure.

Ibn Beshir oli just sell' korral kaadi (kohtumõistja) linnas. Ta lastis kaebduse oma ees ülesrääkida, aga leidis asja wäga raske; ehk küll' seadused selgeste lesele õigust andsiwad, siiski ei olnud kerge, üht ülemat, kes oma enese tahtmist

täieliseks õiguseks arwas, heaga seaduse täitmisele sundida. Mis tegi nüüd see õige kaadi? Ta seadis oma eesli sadulasse, ripputas temale suure kotti ümber kaela ja sõitis wiivitamata kuningliku aida, kus kaalif parajalt ilusa hoone sees wiitis, keda waese lese pärisloha peale oli ehitada lastnud. Kaalif pani kaadi tulemist, kui tema eeslit kottiga nägi, väga imeks; aga weel enam imesteleks ta, kui Ibn Beshir tema jalgade ete maha heitis ja ütles: „Luba mind, walitseja Isand, et oma kotti selle loha pealt mullaga täis täidan.“ Seda luba Hakkam andis. Kui kot täis oli, palus Ibn Beshir kaalifi, et teda eesli peale aitaks tõsta. Hakkam leidis selle nõudmise weel imelikuma, kui kõik endised nähtud asjad; et aga näha saaks, mis nõu selle mehel õiguse pärast oleks, aitas ta tõsta. Aga kott oli liig raske, et ennast neist kahest mehest oleks liigutada annud, ning kaalif ütles: „Kõorem on liig raske, kaadi, ta on liig tüse.“ — „Isand,“ wastas Ibn Beshir auusa julgusega, „sa leiad selle koorma liig raske olewat, ja ta on paljalt weikene jagu sest maast, keda sa ülekohtusel teel waese lese käest ära oled wõtnud! Mil kombel arwad sa siis terwet riisutud maad kanda wõida, kui teda taewane kohtumõistja suurel kohtupääwal sinu õlgade peale saab suruma?“ — Need sõnad langesiwad raskeste Hakkami südame peale; ta kiitis kaadi mehist meelt ja tarkust, ja andis lesele tema maa kõige nende majadega ühes tagasi, keda jo sinna peale oli ehitada lastnud.

96. Suu järele rääkimine.

Need inimesed, kes iga tõiste suu järele tahawad rääkida, ei tunnista seega mite üksi üles, et neil jänese süda rinnas on, waid n'ad seadawad ennast seefuguse olemisega kõige madalama ja põlatawama loomade liiki. Ei ole küll' kellegil suuremat argpüksust ja madalamat meelt, kui sellel, kes siis, kui tema ülem keel pääwa ael ütleb: „Sü aeg on käes!“ koha wastab: „Jah, herra, jo näikse kuud ja sättendawaid tähti taewal!“ — ehk see, kui suurtsugu herra ütleb: „Best jookseb mäest ülesse, kostab: „Tõeste, tõeste, auus herra! Ta on jo ülewal; ma olen teda seal praegu joonud! — Waata, nii kaugele wõib see langeda, kes igaihe suu järele tahab rääkida. Sellepärast, kui sa kellegiga juttul oled, kellest sul midagi karta ehk loota on, siis ära unusta millasgi, et

inimese süda rinnas kannab. On tõise kõned sinu tundmise ja mõttete wasta, siis ole ennema wait, kui wasta-waidlemine ühtegi ei saaks aitama; oleks aga waitjäämine patt, siis põleta ennema oma keel ära, kui et ja tõise suu järele räägid ja ennast nõnda ise auutumaks teed.

97. Tuli ja wiha.

Waata tule peale! Ta kautab kõik ära, mis tema käte langeb; mida suurem ta on, seda ruttemalt neelab ta oma käte antud toidu ära; on ta lõppeks ärakustunud, siis ei ole muud ühtegi järele jäänud, kui tuhk.

Nõnda on ka wihane inimene. Waata tema peale! Jo tema silm ja tema palg on tulukese sarnatsed; weel enam on aga tema seestpidine olemine lahti peasend tulukese sarnane. Nagu ta ümberringi kõik puruks lõhub, mis käte puudub, nõnda rikkub ta ka seestpidi oma keha ja langeb oma kire saagiks.

98. Aidnik.

Üks aidnik istutas noore puu maha, kes iseäranis head seltsi oli. Kui puu suuremaks kaswis, ajas ta kangeste oksa; aga aidnik lõikus igal kewadel ja igal suwel palju neist oksadest maha; n'ad oliwad wesi-wõsud, nagu ta ütles, kes päris wilja-oksatele kahju teewad, nende mahla ärawõttawad ja neid kinni warjawad. Lapsed paniwad seda väga imeks ja ei wõinuwad asja äramõista; aga mõne aasta pärast kandis puukene oma esimese wilja, keda lapsed hea meelega sõiwad. Aidnik aga tegi oma oksa-kärpimise tööd tema kallal ika edasi.

Noor puukene on laps; aidnik on isa ja koolmeister. Lapsele on Jumalast kaunid anded ja auusad püüdumised osaks saanud; aga n'ad lähewad kergelt ülekatte ja rikkuwad ära, mis ihu ja hinge külles head leida; sellepärast isa ja ema ühtepuhku lapse juures midagi korda peawad seadma, teda kiitma, laitma ja ka karistama. Sell' kombel kaswab lapsest wiimati tubli noor-mees, hea neiu ülesse. Ika aga peab inimene ka pärastpoole weel üht ja tõist oma külles muutma ja parandama.

99. Sippelgas koolmeister.

Zamerlan, üks kuulus Aasia sõamees ja ärawõitja, oli iseäranis oma meele püsimuse ja kindmause läbi oma võimu ja suuruse käte saanud. Seda olla teda aga, nagu ta ise tunnistas, „järelejäiaw lugu õppetanud.

„Ühes minu esimestes sõdades,“ juttustab ta, satusin ma seesuguse kitsikuse sisse, et ma oma waenlaste eest ühe wana maja waremete all warju-paika pidin otsima ja seal mittu tundi peidus seisma. Kartus, oma tagakiusajate käte langeda, ja mõtte, selle kautatud lahingu läbi kõigest omast püüdmiste kasust ilma jääda, koormasiwad raskete mo hinge. Ma hakkasin oma etewõtmiste õnneliku korda-minemise pärast kahtlaseks saama ja wõtsin nõuaks, neid maha jätta. Seal puutus minule kogemata üks sippelgas silma, kes üht suuremat nisu-tera, kui ta ise oli, ühe künka otša püüdis kanda. Loomakene kufkus, kui oma koormaga jo peaaegu joonele oli saanud, ifa jälle künka kalda pealt tagasi, ja ma lugestin kuuskümmend üheksa nurja läinud katset. Aga ta ei annud järele ja seitsmekümnendama katsega jõudis ta õnnelikult künka otša. See nähtud eeskuju andis minule uut julgust, ning sain temast ühe õppetuse oma elu-tee peale, mis minule pärast sagedaste suureks tuluks oli.“

Kus meele püsimust, seal pole wäsimust!

100. Reinuwader ja Mesikäpp.

Wona Mesikäpp tõttas ühtel tuhil teele ja sammus üle suure liiwa-nõmme ruttust mägede poole, et kasukas higitfes ja pää tolmas, kunni ta wiimaks ühte rünkliku paika jõudis, kus Reinuwader enamist iga pääw jahi peal käis. Wiibimata läks karu siit otse koha Kurjasünnituse mõisa, mis üks müüri ja kantstiga ümberpiiratud kindel koht oli, kus Reinuwader tagakiusamise eest warjupaika leidis. Kui Mesikäpp sinna jõudis, oliwad ukshed ja wärawad luffus, ega nähtud kusagil elawat looma liikumas; sellepärast jäi karu mõttes seisma, mis nõuu nüüd ete wõtta. Siis astus ta ligemale, pörutas ruskaga ukse wasta ja hüüdis: „Reinuwaderi-ijand! armas onu-poeg, kas olete kodu? Mina Mesikäpp karu, kuninga käsu-tooja, tulen teile kuulutama, et peate filmapilgul kuningas

kohtu ete tulema, õiguse otsust nõudma ja andma. Kui wasta tõrgute minuga seltsis sinna tulla, siis saate wõllas ja ratta peal surma leidma ja enda teha kaarnatele roaks andma. Nõnda on kuningas kindla wandega tõutanud. Wõtke minu sõbraliku nõuu kuulda ja tulge heal kombel, siis ehk sell' puhul weel nahaparkimisega lahti peasete."

Reinuwader luuris kõhuli maas ufse taga, kuulis Mesikäppa juttu, aga ei lausunud sõnakest, waid mõtles omas südames: „oot, oot, wennikene, küll' saan so uhkust kahandama," ja läks siis sala-kambri nõuu pidama, mis pussi karule teha. — Reinuwaderil olivad sügawal maa all mitmed koopad ja orkad, kus ta kartuseta wõis elada, kui rööwimine ehk muu ülekohtuse töö waenlase kuusamist tema peale saatis. Warju-koopal oli üks sala aknake, kust ta ise nägemata kõik nägi, mis wäljas sündis. Kui mesikäppa üksi ufse ees leidis ja muid abimehi ligimail ei olnud, mõtles kawal rebane: „külap selle mehega korda saan," ja astus julgeste ufse ete. Karu teretades hüüdis ta petliku lahkusega, otsegu imestates: „Wai ise olete siin, minu auustatud onu! Andke andeks, et nii kaua ufse taga teid lastsin oodata; ma lugessin parajalt pärast-lõuna palwet ja ei wõinud jala pealt tulla, sest Sumala teenistus on suurem, kui inimeste tallitus. Südamel põhjast teretan teid sõbrusega, armas onu! Teie wõõrsõltuslik röömustab m'ul hinge, sest tean selgeste, et minu õnneks ja kasuks seie olete tulnud. Aga, wana kallis, teie olete üsna märg ja higine! iga karwale teie kalli teha peal näitab kui weest wälja tõmmatud. Kes nii pitka raste teekonnale teid on läkkitanud, ei saa tõeste minu tänu leidma. Kas kuningal kedagi alamat meest kaju-wiijaks siis ei olnud, et ta teid tühja tallitusele läkkitas? — Tule taewas api, kuidas teie ähite ja lõõtsutate! Kuis kõige suurem ja kuulsam mees kuninga järele minu waese pärast niisugust waewa pidi nägema?! Ma näen selgeste, et minu kasuks kõik nõnda pidi sündima; wistist olete seie tulnud, m'ule targa nõuu ja wägewa rammu läbi kuninga kohtu ees abi saatma. Ma tahtsin hommen ise sinna minna, ehk küll' selgeste teadsin, kuidas kuri süda ja wale keel mind halwaks on teutanuwad; aga et süüta olen, seepärast tahtsin kutsumata kohtu ete astuda ja wale-juttud tühjaks teha. Oleksin juba tänagi teele läinud, aga olen pool haiglane, kõht näppistab libedaste, mis m'ul igakord juhtub, kui üht halwa rooga sõõn, mis mo teha ei kannata."

„Mis rooga siis täna sõite, armas onupoeg?“ küsis Mesi-käpp, ja kaval rebane kostis: „Armas onu! mis see räakimine teile aitaks, kui oma häda tunnistan. Teate isegi kehwa mehe lugu; wai minusugune rooga wõib walitseda, pean sellega leppima, mis käte juhtub. Tal ei tõsta ma kehwise pärast kaebdust, waid sõõn oma perega, kui meil midagi paremat rooga käte ei juhtu, mesi-kärgi nälja kustutuseks; sest kärje-mett on igal aeal liialte leida. Peaks wana pattune keha halwa toitu paremine sallima, siis oleksin sellega rahul, aga näete ise, mis kiburaks ma olen läinud. Mis inimene isuta wägise alla neelab, see ei saa ial jõudu kosutama. Mesi teeb mo kõhule wäga kibedat pakki!“ ütles rebane ja wõttis käppaga kõhuist fini.

„Di, oi, onupoeg, ütles imestades pettetud karu; mis ime-juttu pean teie suust kuulma! Miks teie mett põlgate ja äralaidate? Mesi on üks kallis toit. Tõtt mööda tunnistan teile: kärje-mesti on minu kõige armsam roog, ja kui wõiksite minule täna õhtu mõne suutäie mett tallitada, siis ei pea see mite teile kahjuks tulema.“ — „Dnu!“ wastas rebane; „teie ehk tahate mind pilgata.“ — „Ei, Jumala eest mite,“ hüüdis karu, ma „räägin tõtt“ — „Teie igatsmist,“ ütles rebane, „wõin ma hõlpsaste täita. Wersta kaks maad meist eemal elab üks rikkas taluperemees, kellel linnu-aid ja nii rohkeste mesipuid on, et teie kõige oma suguwõjsaga rohkeste toitu leiaksite.“ — Mesikäpp karu niispsas naeratates keelt. Ta oli wäga maias mee järele. „Kallis onupoeg!“ ütles ta palwe keelel, „juhatage minule teid linnu-aiale. Tõeste, kui ma teie abiga täna õhtu kõhutäie mett saan, siis ei taha ma seda sõbrust ial teie wasta äraunustada.“ — Reinuwader kostis pilgates: „Teie peate, wana kallis, niisuguse fere-täie mett saama, et watja lippub rebenema! Sa ehk küll' ise weel pool haiglane olen, tahan teie soowimist täites teejuhiks kaasa tulla; sest wõite näha, kui wäga ma teid armastan. Teie olete, kallis onu, m'ul kõige armsam sugulane maa peal; teie pärast lähaksin tulesse ja wete. Pealegi olete teie üks kuulus wõimalik isand ja wõite minule kuninga kohtu ees enam abi saata, kui ükski muu sugulane. Mis kadetus ja sala-wiha teie wasta ulatab! Aga nüüd läkki wiibimata teele.“

Nõnda waleliku sõnu rääkides lippas Reinuwader eel ja mee-himus pimedaks läinud karu tormas tema kannul. Reinuwader mõtles: „Dot, vot, wennikene, kui asi täna korraliselt meil sigineb, siis wiin so naha turule, kus kibe mesi sinule

osaks saab. Nattufese aea pärast jõudsiwad n'ad talu õue alla. Mesikäppa süda tuskus rõõmu pärast; aga seda rõõmu moon-
dati ruttu libedaks piinaks: nõnda ita rumalate lootused ena-
mist tuulde ära kaduwad.

Shtu oli käte jõudnud ja peremees juba sängi puhkama
läinud. Õue peal seisis üks jäme tammepakk maas, talb keskel
sisse aetud, misga paku taheti lõhkuda. Ühel pool talba
nähti üht laia küünrapikkust pragu. Reinuwader, kes seda asja
kohe tähele pannud, oli nõuiks wõtnud, kogemata juhtumist
kasu püüda. — „Waadake, auuwäärt onu!“ ütles ta karule,
„siin linnupuu sees on enam mett, kui teie kõht tarwitab, ja
mesklased on kõik wälja aetud; pistke aga nina nii sügawalt
kui ial wõimalik sisse, aga hoidke ennast abnuse eest, et üle-
liiga ei wõtta, mis wiimaks teile waewa teeks.“ — Mesikäpp
kostis: „Olge mureta, onupoeg; ma ei ole esimest korda
linnu-puu kallal, ega ka nii täitmata loom, waid oskan igas
kohas parajat mõõtu pidada.“ — Seda üteldes pugus ta
pää ja esimese käppadega prau wähele, kunni ta kõrwuni tam-
me-paku sees oli. Reinuwader oskas silmapilgul oma kasu
püüda, kiskus suure waewaga talba paku seest wälja, misläbi
pragu kinni läks ja karu nina ja käppad näppistisse jäiwad;
siis naeris ja pillas ta Mesikäppa pealegi.

Üleannetuma onupoea kawaluse läbi oli nüüd karu tamme
paku wahel wangis ja ei jõudnud kõige wõimu ja wahwusega
enam lõksust lahti peaseada. Tema sõitles ja palus, urises,
mõiras ja mõmises kartuse ja walu pärast, kraapis tagumiste
käppa-küüntega wihast maad ülesse ja tegi nii hirmsat kära, et
taluperemees unest ärkas, wemla käte wõttis ja waatama rut-
tas, mis õues pidi olema. Mesikäpp higitsetes suures hirmus
ja piinas; pragu näppistas libedaste nina ja sõrmi, sellepärast
kiskus ja rebis ta rammu pärast paku, et walust peaseks, aga
kartus ja walu pani teda mõirama. Kui Reinuwader nägi,
et karul enam peasemist loota ei olnud ja peremees wemlaga
ligemale jõudis, hüüdis ta koera-hambail: „Kuustatud onu ja
naabri-ijand! kuidas käbarad käiwad? Eks teie taha söögi-
isu pisut wähenemada? Wõõraspeu roog näikse väga maitsew!
Urge sööge üleliiga, wana kallid! juba peremees tuleb ja toob
teile teeketastet kõhutäie peale. Pidage soppike toodu wasta
walmis. Täewas saagu rooga ja jooli teile õnnistama!“ —
Nõnda rääkides pistis ta putkama.

Kui peremees karu lõffus leibis, tõttas ta sedamaid kõrtfi abi otsima, kus weel mõningad külamehed õlle=toobi juures istudes magust juttu westsiwad. „Naabrimehed! tulge api, tulge api, karu tapma!“ hüüdis peremees; „minu õue peal on üks karu pakku wahela näppistisse jäänud. Ma räägin tõtt; tulge api!“ — Müüd tõttasiwad kõrtsu=wõõrad peremehega selltsis imet waatama; igamees wöttis udja, mis läte juhtus: üks heina=angu, tõine sõnniku=hargi, kolmas raud=kangi, neljas ja wiies teiwa ja roika, kõrtsimees tuli ahju=hargiga, naine jälle kurikaga; igauks ihaldas karu kasukat wirutada. Mesikäpp kuulis rahwa kära ita ligemale jõudma ja kistus hirmsas surma=hädas pää waewaga pakku wahelt wälja, aga karwad jäiwad werise nahaga näppistisse mälestuseks. Ei wõinud hädalisemat elajat maa peal olla, kui Mesikäpp praegu werise silma=näu ja ninaga pakku kõrwal; pää oli peasnud, aga käppad alles näppistises. Seal kistus ta wiimse rammuga n'ad äkkitselt wälja, et küüned ja nahk kui kindad maha jäiwad, ning jampsis kange walu pärast otsegu pöörane. See oli Reinuwaderi lubatud kärje=mesi.

(Fr. R. Kreuzwald.)

V. Gesti rahwas.

101. Wanad Gestlased ja nende elu.

1. Inimese sugu kätki on Aasia maal ja sealt on ka Gesti rahwas Euroopasse üksford tulnud. Millal see sündinud, on senni aeani teadmata; niipalju aga on selge, et Gestlased juba nelisada aastat enne Sakslaste tulemist meie maal, see on jo siis, kui aasta arv 800 peale Kristust kirjutati, Lääne mere kaldail elasiwad, kus nüüdgi nende kodu on.

Wanad Gestlased oliwad üks waba rahwas. Nad ei olnud kellegi alamad, waid ise omad peremehed, käsuandjad ja walitsejad. Nende maa, — õhtupoossed rahwad nimetasiwad teda Gestimaaks, Wenelased Tshuudimaaks, meie esiwanemad ise meie omaaks maaks — oli jo wara mitmesse suuremasse ja wähemasse maakonda jagatud, muist loodusliste rajade, muist rahwa suurema sugu-harude ehk hõimkondade järele. Mõned wana-aea maakondade nimed elawad weel tänapäawani, nii Alotaga, Wirumaa, Harjumaa, Järwamaa, Läänemaa ja Saaremaa. Tõised suuremad maakonnad, kelle wanad nimed kadunud, oliwad Sakala, nüüd Wiliandi maakond, ja Ugaunia, nüüd Võru ja Tartu maakond koku. Ugaunia nimetus elab weel rahwa juttudes Dandimaa nime all ja Lätlased kutsuwad tänase päawani Gestlasi Ugauni rahwaks, Ugaunia Gestlaste järele, kellega nemad kõige waremine tuttawaiks ja piirimeheiks saiwad.

2. Igal maakonnal oliwad juba wanal aeal omad kihelkonnad. Kihelkondadeks nimetati pisemaid maa jagusi sellepärast, et üksikud külakonnad seal kihla ehk kihlamise läbi, see on: priitahhtliku koguheitmise läbi ennast ühendasiwad, tõine tõisele abiks ja toeks. Aga kusagil ei nähtud neis kihelkondades kirikuid ega leitud mõisaid. Rahwas elas enamiste külades, mis paiguti kaunis suured ja perekad oliwad. Peale see oli igal kihelkonnal oma linn.

Wana Gestlaste walitsusest ja seadustest on väga poolikud teadused järele jäänud. Igas kihelkonnas walitses üks wanem, kes kihelkonna linnas elas ja sõa aeal ka pealik oli. Wanem kutsus sõamehed saadikute läbi koku. Wanematele,

Kes iseäranis mehised ja waprud oliwad, usuti käsundmise õigus üle terve maakonna käte. Sõta kutsumise sõnumed tallitati suure kiirusega igale poole. Nõupidamistele käidi sündsa paikadesse koku ja oli niisugustel kokutulemistel, preestri Hindriku tunnistuse järele, maja nimi. Kes kõik sinna koku läks ja kudawiisi nõuu peeti ja wanemaid walitseti, on teadmata. Arwata on, et waprud mehe wanema auu ja ameti jässe tõstis. Nõupidamiste otsust kiideti heaks ja wõeti wasta sedawiisi, et igamees oma oda rapputas. Seadustest wõime aga nii palju ütelda, et perepoegadeft kõige noorem isa maja päris ja et igal ühel õigus oli kurjategijatele, kui käte saiwad, ise palka käte maksta, ka werist palka, kui süü seda nõudis. Kas wanematele ka mingisugust palka makseti wai kas nemad rahu ael oma adra taga käiswad, ei wõi meie ka ütelda. Sõnumed puuduwad. Drja seisuses peeti üksina sõawangisi, muidu oli igauks waba inimene ja haris oma isaisadelt päritud põldu ehk tegi muud tööd, olgu siis, et mõni priitahlikult tõisele mehele sulaseks läks, mis iseäranis siis sündis, kui noor- mees üht peretütardest enesele abikaasaks soowis.

3. Päättöö oli jo wanal ael Gestlastel põlluharimine ja karja kaswatamine; peale selle püüti ka tubliste kalu, aeti metselajaid ja kanti hoolt mesipuude eest. Põldu hariti niisama kui nüüdgi meie weel seda teeme, olgu siis et mõni peremees meie ael juba masinaid tarwitab, mis wanal ael meie esiwanemad weel ei tunnud. Aga meie adrad ja äkked on isaisade pärandus, ja jo wanal ael sai küttist tehtud ja wili rehes kuiwatatud. Ka hooned oliwad niisamasugused kui suuremal hulgal talurahwal weel tänagi, aga toredamad ja nägusamad.

Majariistad oliwad lihtkorralsed ja walmistati nii pitkalt kui wõimalik puust, ehk küll' rauda, wasse, hõbedat ja muid mettallisi tunti ja ka pruugiti. Mettallisi omal maal ei olnud, niisamuti kui nüüdgi, ja saiwad need kallid asjad wõõralt maalt ostetud, nõnda kui ka sool, mis enamiste Wisbi linnast Gootlandi saarelt toodi. Nimetatud Lääne mere saart meie naabruses kutsusiwad Gestlased Djamaaks, mis nüüdgi paiguti weel sünnib. — Sõariistad tehti kodu, aga kuulsad ja otsitawad oliwad Soome mõõgad. — Kas kallid ehked, mis iseäranis naisterahwas kandiswad, nagu kää ja jala rõngad, sõrmused, kudrukused, helmed, preesid ja sõled ka oma tehtud oliwad woi

ei, on raske selgeks teha. Arvata on, et meie esivanemad need asjad enamiste kas Krootfimaalt ehk muialt kauplemise wiisi ehk sõa aeal saagi kaupa enesele saidad; osast oliwad nemad wistist oma töö. — Riided walmistati kodu. Riiete mood oli maakohtade järele mitme sugune, nõnda kui nüüdgi, ja on wana ilus mood weel meie päiwini ulatanud. Pealmised riided oliwad musta karwa ja willased, alumised walged ehk mitme-firjalised ja linased. Talwel kanneti lamba-naha kasulaid.

A r j a peeti palju, mis meie selgeste sest aratunneme, et Gestlased nahkadega ja raswaga kangeste kauplesiwad ja et meie sündmuse kõige wanema aearaamatu järele sell' aeal, kui Saks-lased seie tuliwad, need mittuford sõa aeal tuhande kaupa loojukseid ühest ainsast maakonnast äraajasiwad ja oma tarwituseks pruukisiwad.

4. Ka muud rikkust leiti Gestimaal rohkeste. Nii leidsiwad Lätlased aastal 1214 Gestimaal ühe sõakäigi peal kolm leiskat hõbedat, ka seeford „riided, hobused ja palju muud saaki arwamata.“ Mittuford lunastasiwad Gestlased, kui omas linnas ümber oliwad piiratud ja nälg ehk wee puudus suureks läksiwad, suure rahasummadega linna waenlase hädaft lahti. Nii maksiwad Ugaunia rahwas Ottepää linnas aastal 1210 Wenelastele 400 marka nahkraha lunastamise hinda, see on meie raha järele arwata 1500 rubla. Sedasama wiisi piirasiwad Wenelased aastal 1211 Warbola linna Harjumaal ümber ja pööراسiwad omale maale tagast, kui linna rahwa käest 700 marka nahkraha ehk arwata 2625 rubla lunastust oliwad saanud.

Et sell' aeal Gestimaal igal pool enam metsmaad leiti kui nüüd ja mitmes paigas ka suuri tammemetsti kaswis, mis weel mitmes kohas soo ja raba sees tähele pandud nahksillad tamme pakkudest tunnistawad, siis oli siin ka enam kõiksugu metselajaid, mis Gestlastele rohkeste oma jagu jahi saaki pidiwad andma. Elajatest, mis meie maalt nüüd suutumaks häwinud, nimetawad wanad kirjad selle aea kohta ka kobraseid, metsfigu ja metshärgi. Wiimseid leitatse tänapäew üksnes weel Leedomaal, kus neid kroonu kuluga ühes suures metsas hoitakse ja toidetakse, et muidu ka sealt pea otša saaksiwad. Metselajaid ajasiwad Gestlased iseäranis nende kallid nahkade pärast, mis neil kaunis kauba asi oli, ja siis raha pärast, see on: pisemaid kallid nahku pruugiti, nagu ka Wenemaal sell' aeal ja Siberimaal paiguti weel nüüdgi, raha asemel, ja neid nimetati nahkrahadeks.

Dma tehtud mettallist raha tänisi moodi Gestlastel küll ei olnud, aga siiski makseti kaubahinda paljugi hõbedaga, see on: hõbetükkidega kaalu järele, ehk ka naisterahwa rinna ehetega, mis sagedaste pool naela ehk, mis niisama palju on, terve marga kaalusivad, ja arwati siis niisugust ehet marga hõbedaga ühe wääriliseks. Oliwad rinna ehted pisemad ja kergemad, siis oliwad nemad ka hinnale odavamad.

Peale nahkade andis mets Gestlastele ka rohkeste mett ja waha, sest mesilaste pidamine oli meie esivanematel wäga selge. Mett söödi ja tehti temast mödu, waha ei pruugitud, waid müüdi ära. Wilja külwati ja lõigati oma tarbeks, aga linu ja kanepit tehti nii palju, et ka müüa sai.

5. Kauplemist toimetasiwad ehk wõõra-maa kaupmehed, kes aewi Gestimaa laatadele tuliwad, ehk Gestlased wiisivad ise omad linad, kanepid, waha, nahad, kallid kasutad ja raswa wõõra-maa turule, enamiste Wisbi linna, aga ka Preisimaa rannale ja Rootsi. Et ka sõawangidega kaubeldi, oleme jo nimetanud. Kauplemist mere peal toimetasiwad iseäranis Saarlased, kellel peale mitme sada sõalaewa, preestri Hindriku tunnistuse järele ka hulk tõisi laewu oli. Usja ajamise kergitamiseks kuival maal oliwad jo sell' aeval suured maanteed aetud ja seatud. Sõda aeval saadeti niisuguste teede peale tee wahid wälja, kes waenlase tulemist ja liikumist pidiwad tähele panema ja koju omastele ehk malewale kuulutama.

Wana Gestlaste elukombed pagana aeval oliwad mitmelt poolt weel toored ja karedad. Sagedaste loeme aearaamatutes et meie esivanemad naabruses riisumas käinud ja sõakorral wõidetud ja käte saadud waenlastele halastamata südamega piina teinud ehk neid walustaste surmanud. Aga see oli sell' aeval waenu täht igas paigas, ja kui naabrid meie maale tungisiwad, tallitasiwad nemad, nii pitkalt kui wõimalik oli, nõndasamuti. Satsamaal walitses weel pärast seda mittu aega puhas ruskla õigus ja hulk rüütlid toitsiwad oma pääd tee ääres waritsemisest ja riisumisest, ja need rüütlid oliwad ommeti jo ristiniimesed. Paganatest paha kuulda, on palju kergem kanda ja nende weresüü ei ole nii punane, kui meie meie aeval näitab. Ewangeliumi walgusest weel pehendamata süda ja meel tasub kurja kurjaga, ja werine kätewalmine on nende arwust õigus. Peale selle arwati wägivalda waenlase wasta wanast mehise meele ja tubli töö tunnistuseks ja riisumist wõõraste wäljal wahwuseks, mis meest auustas. (S. Hurt.)

102. Wana Eestlaste sõad.

1. Sõda oli Eestlastel sagedaste ja wana aea mälestused kiidawad meie esiwanemate mehist wahwust ja waprust. Tuli sõdimist ka enese keskes ete, aga enamiste tappeldi naabritega, olgu et need waenlase wiisi Eestimaale tungisiwad ehk et Eestlased sell'samal kombel neid omal maal üles otsisiwad.

Naabrid oliwad hommiku pool Wenelased, lõuna pool muist Lätlased, muist Liiwlased, üle mere õhtu pool Rootslased. Põhja pool üle Soomelahe elasiwad Soomlased, aga sõdadest Soome naabritega ei kuuluta wana aea sõnumed meile midagi. Selle wasta oli meie esiwanematel küll' mittukord mõne kaugema rahwaga werist tegemist, nii nimelt Leedorahwaga, kes Lätlaste taga elasiwad, ja Daanlastega, kelle eluasemed sealsamas oliwad, kus n'ad nüüdgi on.

Saarlased oliwad tublid laewadega purjutama ja oli neil Lääne meri tuttaw küll' pitkuti ja põigiti. Wahwuses ja osawuses meresõal ei annud Saarlased mingisugusele wõõrale rahwale järele ja Rootsi rannad ja mereäärsed linnad on n'ad mittukord puhtaks ja paljaks teinud ja mõne linna suutumaks ärahawitanud. Kaubalaewadele oliwad n'ad kardetawad mere-riisujad, sest riisumine wõitlemise kombel ei teinud sell' ael inimesi auutumaks.

2. Tuli Eestlastel kuiwal maal werist waenu-teed käia, siis mindi jo wara kewade, kui maapind weel külmetanud oli, sõa teele. Wanemate käsud ja sõasõnumed saadeti saadikute läbi iga külasse. Sõawägi ehk (nõnda kui meie esiwanemad ütlesiwad) malewa oli osast jalawägi, osast ratsawägi. Enne kui malewa minema hakkas, ohwerdati Jumalale, et etewõtmist õnnistaks. Mõnikord heideti liisku, et teada saada, kas peetud sõanõu ka Jumala meele pärast. Oli kõik ete walmistatud ja äratallitatud, siis mindi kokutulemise paigast, kell' maja nimi oli, hulgana minema.

Kui mehed waenlase maale saiwad ja kogutud sõawäge neile wasta ei tulnud, siis lahkus malewa mitmesse jausse. Üks jagu tungis ühele, tõine tõisele poole inimeste elupaidesse. Mehed, kes käte puutusiwad, leidsiwad enamiste surma, naised ja lapsed wõeti ja wiidi wangi, kallim wara riisuti ära, hobused ja karja-elajad aeti omale maale; mis kaasa ei kõlwanud wõtta ehk liikumata paigale pidi jääma,

sai ärarikkutud, nii nimelt nurmed; majad ja hooned pisteti põlema. Sedawiisi tallitati ja rüüstati iseäranis siis, kui Eestlased eteteadmata naabri maale tungisivad, et wana kurja ja kahju naabrile käte maksta. Mõnikord sündis see kõik nii äkkiste ja ruttu, et inimesed mõtteldagi ei wõinud, metsadesse eest ära põgeneda. Oli werine kätemaksmise töö tehtud, siis kipputi niisama ruttu omale maale tagasi, kui sealt tuldud oli.

Tõistwiisi oli sõakord, kui kogutud waenlase wäele wasta mindi. Siis jäi ka Eestlaste malewa ühtekoku. Mõnikord jagati wägi küll' ka kolme jausse, aga mite, et ühest lahkuda, waid et selle läbi kudagi wiisi jõudsamalt sõdida ja tõine tõisele abiks olla. Tappelus alustati suure wiha ja wuhinaga, mis juures kõwaste kilpide peale paugutati, ja ka muidu suurt kärinat tehti.

3. Sõariistad oliwad mõõgad, odad, ahingid, sõanuiad, tapperid ehk kirwed, ambud ja nooled. Odadega pisteti, kui ligi oldi, ehk wisati, kui kaugelt peale hakkati: Warjuks ja kaitsjaks ihule oli kilp. Et Eestlased suure julguse ja wahwusega taplesiwad, tunnistawad ka nende waenlased.

Taheti waenlase linna ärawõtta, siis piirati linna ümber. Kui tormi jookstes temast jagu ei saadud, siis püüti tule lontidega linna põlema panna, ehk piirajad hakkasiwad linna müürisi alt õõneks kaewama, et n'ad wiimati koku pidiwad langema. Kaewamise juures warjasiwad töötegijad ennast linnast loobitud kiwide ja odade eest kattustega, mis n'ad puust walmistasiwad ehk wistest ja okstest punusiwad. Kus see korda läks, sõdisiwad tõised ühtlasi linna rahwale walli ehk müüri peal wasta. Oliwad piirajad linna sisse peasnud, siis mõllasiwad mõõgad seal weel oma jau, kunni waenlane täieste oli wõidetud ehk rahu tehtud. Et mõnikord piiramise töö ka asjata oli, wõib lugeja isegi arwata. Rahu tegemisi kinnitati odade wahetamisega. Wastanikud andsiwad omad seks äratähendatud odad tõine tõisele. Kui rahu lõppis, saadeti odad, mis rahu märgiks ja pandiks oliwad wasta wõtetud, jälle tagasi ja waenu aeg algas jälle.

Oli werine sõda otsa saanud, siis tõttas igamees jälle oma küllasse tagasi. Tuldi wõõralt maalt sõast ja oli saaki saadud, siis sai see nüüd ärajagatud. Saagiks arwati ka sõa-wangisi, kes orjadeks tehti ehk kalli lunastus-hinna eest tagasi ehk muiale äramüüdi. Oli waenlane meie maal

mõllanud ja wiimati äraläinud ehk wõidetud, siis ruttasiwad wanad raugad, naised ja lapsed linnadest koju poole, ja kes metsa rägastikudesse ehk koobastesse ja urkadesse oliwad paku ja warjule põgenenud, neile wiidi sõnumed, kartuseta wälja tulla. Siis hakkati sõa kahju parandama ja elu-asemeid korrале seadma. Oliwad sõa haawad paranenud, kosutas jälle kallis rahu maad ja igauks toimetas oma harjunud tööd ja ametit. (J. Hurt.)

103. Wanad Gesti linnad.

Wanad Gesti linnad oliwad pisukesed kindlused, mõned loodusliku mägede ehk inimeste tehtud künngaste otsa, mõned jälle soo saarte ehk larkade peale ehitatud. Linna kohtade kõrgus ja suurus oli mitmesugune. Nõnda kui Looja neile alusse oli walmistanud ehk nõnda kui inimeste jõud kandis põhja panna ja kõrgendada, oliwad mõned 20 — 30 jalga kõrged ja 50—100 samm pealt läbimõõtes laiad ja pitkad, teisid jälle 100 jalga ja enamgi kõrged ja 200—300 samm pealt laiad ja pitkad. Pitkus oli laiuselt suurem. Mäe ehk künka küljed oliwad äkkilised, otsas seisid kindlus ehk linnake ise, mullast ehk kividest, aga enamiste lubjata tehtud wall ehk müür ümber, mis läbistiku 20—30 jalga kõrge ja 10 jalga ehk enamgi paks oli. Walli ääre peal oli weel kõwa aid puu tulpadest ja plankidest ehk ka iseäraline madalam kivi müür ümberringi. Mõnel linnal oliwad nimetatud pealmised ehitused kahelkordsed, nii nimelt Wiliandi linnal, kus kõwa puu-aia taga seespool weel kõwem, arwata kiviine aid walli peal ümberringi jooksis. Linna sees walli taga seiswad pisukesed majakesed ja warjupaigad, linna keskes suur ja sügaw kaew. Ühe ehk kahe suure wärawa läbi mindi linna sisse ja wärawate kaitsemiseks oliwad iseäralised wärgid ehitatud. Ümber linna jooksis suur ja sügaw kraaw, kes weega täidetud oli.

Linn oli sõa aeal warjupaigaks kõigele kihelkonnale. Naised, lapsed ja kõige kallim wara wiidi sinna, kui waenlane kihelkonda tungis. Kui lagedal wäljal waenlasele täieste wasta ei jõutud panna, põgenestiwad ka mehed linna, keda n'ad walli pealt wapraste kaitsestiwad. Kaitmine sündis sõariistadega ehk ka sedawiisi, et peale ja sisse tungijatele kiva pähä loobiti ja palka peale weeretati.

Wana Gestrahwa linnadest on veel mitmes paigas asemed ja warened järele jäänud ja nimetab rahwas neid Saanilinnadeks ehk linnamägedeks. Mõne asemele on Sakslased pärast omad lossid ehitanud. (S. Hurt.)

104. Wana Eestlaste mere-wägi ja mere-sõda.

1. Meie isamaa ulatab kahe küljega mere kallastele ja õhtupoolse kalda ligi seisab veel kolm suurt saart meres: Saaremaa, Hiiomaa ja Muho saar. Saaremaa üksi on nii suur, et tema peal wanal ael wiis kihelkonda ruumi leidsiwad ja pärast neist kakstõistkümmend kihelkonda saada wõis. Saaremaa suurus on ligi 50 ruut penikoormat. Hiiomaal on praegu neli kihelkonda 20 ruut penikoorma peal, Muho saarel, kell 3 1/2 ruut penikoormat suurust, üks kihelkond. Nende suuremate saarte kõrwal tõstab veel hulk pisukesi saarekesi oma turja wee pinnast, kes osast elamiseks liig weikesed ja üksi põlluks ja niiduks pruugitawad on, aga osast ka inimeste asupaigaks kõlbawad.

Nende saarte peal elab praegu umbes arwata 80 tuhat inimest, aga wana aja kirjade ja tunnistuste järele peame uskuma, et enne Sakslaste seietulemist seal palju rohkem rahwast asus ja Saarlased iseäranis nõuukad ja rikkad oliwad. Meri oli neile nagu müüriks, ja mittu häda ja ohtu, mis suurt maad hommiku pool mõnikord muljusiwad, ei peasnud üle wee Saarlastele waewa tegema. Tõsisipidi andis meri Saarlastele ka mitmesugust tulu. Kalad oliwad kaunis leiwa jätk ja kauplemise toimetamine wõõraste ja oma maa wahel oli iseäranis nende töö ja tallitus. Wana aea toored arwamised andsiwad luba riisuda, ja Saarlased on seda luba täieste tarwitanud ja on wanast igal ael kardetawad külalised Läänemere laewadel olnud. Sagedaste käidi sõawäega Rootsi ja Daani randa ja toodi sealt suurt saaki, kui meri muidu põuda ja puudust näitas.

Sedasama wiisi elasiwad Läänlased ja oliwad nemad Saarlaste seltsimehed sõakäikidel. Arwu järele oli neid umbes niisama palju kui Saarlasi. Läänemaa ulatas wanal ael enam lõuna poole, nimelt Pärnu mere laheni. Mis wanad kirjad Saarlastest kuulutawad, sünnib ka Läänlaste kohta.

Saarlased ja Läänlased oliwad kõigiti tublid mere-mehed

ja neil oli oma täieline mere-wägi. Sellepärast ütleb ka wana riimitud Liiwimaa aearaamat Saarlakest: „Laewades on nende kõige suurem jõud.“

2. Wanad Eesti laewad oliwad kahesugused, sõjalaewad ja lihtkorrallised laewad kauba ja muu asja ajamiseks. Igas sõjalaewas oli sõa käigil läbistiku arwata kolmkümmend meest, mõnes suuremas ka hästi enam. Laewa lae all oliwad sõude-pingid, paigad laewameeste moonale ja mõnesugusile sõidu ja sõa tarwitustele, peale selle weel ruumi saadud saagile ja wangi wõetud inimestele. Kewade aastal 1203 käisiwad Saarlased Daanimaa rannas riisumas ja purjetasiwad suure saagiga koju poole. Saagi seas leiti ka kiriku kelli, kiriku riideid ja ristiinimesi. Aastal 1218 tuliwad nemad Liiwimaa randa ja wiisiwad Düüna jõe kallastelt palju loojukseid ja inimesi ära. Kõik see ja sarnane saak mahtus laewadesse ära ja pealegi jäi weel ruumi laewa teenistusele. Kõige selle järele peame arwama, et wanad Eesti sõjalaewad mite liig pisukesed ei olnud.

Sõjalaewu oli Saarlakstel ja Läänakstel suur hulk, ja tuli neid tarwis, siis koguti kiirest kõik koku. Aastal 1211 kautasiwad Eestlased õnnetumal sõateel kolmsada laewa, aga aastal 1215, see on siis paljalt neli aastat pärast seda, oli neil jälle enam kui kakssada laewa, kellega platsi wõisiwad astuda.

Tuli tappelus mere peal, siis tallitasiwad Eesti mere-mehed, niisamuti kui nende suure maa wennad maasõal, ise-äralise äraarwatud plaani järele. Laewad seati kordapidi mitmesse rinda ehk neid pandi tõisiti seisma ja käima, sedamööda kuidas lahingi lugu nõudis. Sõdimine ise sündis nii, et nooltega waenlasi lasti, odasi neile peale loobiti ja isesuguste wiskamise masinatega kiwa wastaniku laewa wisati. Kui õige ligi oldi, hüppati ka wõõra laewa lae peale ja tappeldi seal nagu kuiwal maal mõõga abiga. Mõnikord katsuti waenlase laewu põlema panna ja tarwitati seks tule lontisi, keda laewa wisati, ehk Eestlased ehitasiwad isesugused tule parwed. Need oliwad palkidest koku meisterdatud ja kihiti neile kuiwi puid peale, kes elaja raswaga koku oliwad määritud. Pua kihid pisteti põlema ja tallitati põlew parw kuidagi wiisi waenlaste laewa ligi ehk mitme laewa wahel. Tuli ja suits tegiwad wastanikule suurt tüli, ja sagedaste hakkas tuli ka laewadesse ja pani need ise kõige täiega põlema. (J. Hurt.)

105. Sõa laul.

(Wana rahwalaul.)

Sõuaksin ma sõas surra,
 Sõas surra sõitlemata,
 Waenu rüppes wariseda
 Ilma pitkila piinata,
 Ilma koole kurnamista,
 Ilma taudi tappemista!
 Kena on sõassa soikuda,
 Alla lippu langeda,
 Mõõga mõllul elu müüa,
 Ambu noolila anguda!
 Ei ole tõbe tülitseada,
 Shtu-põlwe orjamista,
 Walu-sängil walwamista.
 Sõa surmal suurem ilu.

106. Wana Gestlaste meele-ülendus.

Kes wana Gestlastele iseäranis kalge südant ja armuta meelt laituseks taga räägiwad, nõnda kui mõned meie aeal seda teewad, ei ole õiged kohtumõistjad ehk nemad tunnewad selle aea kombeid ja inimeste waimu ja südame harimise korda wähem kui poolikult. Gestlastel oli mehine süda ja teraw waim, ja kui need mingisugusel kombel inimeseliku rada pealt äraeksiwad, siis wõiwad nemad ka hirmsaid ja jälemaid asju külma werega ajada. Et rahulisel ja äritamata aeal meie esiwanemad ka rahulikult ja auusaste elada mõistisiwad, seda tunnistab ühelt poolt nende sõbralik kauplemine naabritega, teiselt poolt nende korraline põlluharimine ja loojuste kaswatamine, mis ommeti korralise eluta kosuda ei wõinud, ja nende suured ilusad ja perekad külad, kelle sees n'ad elasiwad. Kus ülemääraline toorus ja alaline waen walitseswad, seal ei tõuse rahu ja rikkuse tähed iseenesest maapinnast.

Seda oleme tarwiliseks arwanud neile üttelda, kes usuwad, et meie esiwanemad enne Sakslaste seietulemist pool metsalised olnud. Misfugune meie esiwanematel süda rinnas ja meel pääs oli ja kui kaugele haritud meie nende waimu peame arwama, wõime weel, kui ka pealtkaudu, rahwa wana-aea

mälestustest, nende lauludest, juttudest, wana-sõnadest ja mõnest iseäralisest järele jäänud pruugist tundma õppida.

Aga mis kuulutawad wanad rahwa mälestused wanast Eestirahwast? Meie wanad sõnad, kellest suur hulk tõe poolest väga wanad on, sest meie leiame neid ka oma sugulaste Soomlaste juures, kuulutawad, et meie esivanematel kaunis fugu kuldbõunu hõbe waagnate peal oli, mis nende terawast waimust ja wiisakast elu-tarkusest tunnistawad ja sagedaste pruugiti. Nüüdgi ei põlga meie ära, sündsäl korral sündsja wana-sõnaga tõt toetada ja arwamiši awitada, olgu siis et mõni mees usub muna igakord targema olevat kui kana. Meie wanad rahwalaulud laulawad weel hele healega, kuidas wanemad oma lapsi, lapsed wanemaid, wend sõbrast sõbra wanda, tüdriku isamaad

1186 ka ühe waga munga, Meinhart nimi, Liiwimaale, kes Liiwlastele risti usku pidi wiima. Meinhart ostis Ükskülas Wäina jõe kaldal Liiwlaste käest tükki maad ja ehitas sinna esimese kiriku ja hakkas Liiwlasti õppetama ja ristima. Paapst nimetas teda Liiwimaa piiskoppiks. Aga missiooni töö läks kehwaSte korda, osast selleaegse wõõriti missioneerimise pärast, kellest alamal pikkemalt saame rääkima, osast sellepärast, et Liiwlasted ristiusku heitmise ja Sakslaste asumise läbi nende maale oma wabadusele kahju kartsiwad. Kui Meinhart aastal 1196 suri, oli ta küll' jo mittu Liiwlastest ristinud, aga ei kedagi weel ristiniimeseks teinud. Kes ristimist mõneks nõiatööks arwasiwad, uhtsiwad wee-sakramendi Wäina jões maha ehk langetsiwad muidu pagana usku tagasi.

2. Pärast Meinharti saadeti tõine missioonär ja piiskopp Liiwimaale, Berthold nimi. Berthold tuli niisamuti kui Meinhart sõwäeta, et rahus ja heaga ristimise tööd lootis tallitada. Ükskülas kogus ta Liiwlastest kõige auusamad enese juure koku, walmistas neile suure sööma- ja jooma-aea ja meelitas neid pealegi weel kingitustega. Esiotsa oliwad Liiwlasted sõbralikud, aga jo mõni aeg pärast, kui Berthold uut kiriku-aida pühitses, pidasiwad nemad nõuu, kas uut piiskoppi kirikus äräpõletada, jurnuks lüüa ehk Wäina jõe äräpuutada. Berthold märkas sala-nõuu, purjetas salaja Sakjamaale ja tuli siis sõameestega jälle tagasi. Pea sündis werine tüli ja Berthold sai ühe Liiwlaste käe läbi sõas surma, aastal 1198, kui kaks aastat nime-poolest Liiwimaa missioonär ja piiskopp oli olnud.

Pärast teda walitsedi Albert von Buxhöwden, doomiherra Breemeni linnas, kolmandamaks Liiwimaa piiskoppiks. See mees on meie maal Sakslaste walitsusele ja ristiusule, aga ka Gestlaste pikkalise orjapõlwele põhja pannud. Albert uskus, et Läänemere kallastel ilma mõõga abita ristiusule ja Sakslaste walitsusele teed ajada wõimata asi oli, ja arwas, et ristiusul ilma Sakslaste ilmliku walitsuseta juurduma ei saa. Sellepärast wõttis ta kindla nõu, Läänemere paganate maad enese wõimuse alla wõita, maksu wõit mis tahes. Ja Albertil oli kindel meel, tuline waim ja wõimata käsi; mis ta ka etewõttis, pidi idanema.

3. Ühtlasi istus sell' aegal Rooma linnas paapsti tooli peal Innotsentsius III., kõige wägewam neist, kes ialgi ennaSt Kristuse asemikulS maa peal on nimetanud. Tema ainus ja määratu elumõtte oli, kõik mis maa peal wõimuse ja walitsuse nime kandis,

Rooma katoliku kirikule allah eitlikuks teha. Selle tõeks-tegemiseks oli tema teraw waim alati liikumas, tema käsi wäsimata tallitamas, tema nõu lõppemata, tema meel murdmata. Üksigi asi ei olnud nii pisukene ja tühi, et teda tähele panemata ja omale abiks tarwitamata oleks jätnud. Kõik olemised, ligi ja kaugel, wägewad ja wäetamad, nägusad ja näutumad, pidiwad tema juhatamise järele awitama, Kristuse riiki maa peal kaswatada ja üle kõikide ülendada. Et Rooma kiriku auu ja hiilgust suurendada ja seeläbi selle aea usu järele Sumala auu maa peal ka kõige tumedamale filmale paistwaks teha, seks oli tema auuahnus täitmata. Kuningad lükkas ta trooni pealt ja tõstis jälle tõised selle auu sisse, kui sest kirikule tulu tuli. Sgal maal oli temal tegemist, siin uust asutusi luua, seal wanu mahakiskuda, pea noomida ja karistada, pea kiita ja taga kibutada, ühele käsku anda, tõist keelata, ika sedamööda, kuidas tema nimetatud suur elu-mõtte seda nõubis.

Niisugune paapst ei wõinud tuttawaks saanud Liiwimaad filmast kautada. Liiwlased oliwad kerge Kristuse ille ärapõlanud ja maha heitnud ja ei annud rahu-würstile rahus maad, n'ad pidiwad mõõga teraga kirikule allah eitlikuks tehtama. Nii arwas Innotsentius III. Sala pealt laskis tema Saksamaal kõigis paikades kuulutada, wõitlemine paganate wasta Liiwimaal olewat niisama hea kui ristisõidud Palästiina maale, Sumala auuks, kiriku kaswatamiseks ja wõitlejate pattude andeks-andmiseks. Nüüd käänasiwad kõik, kell' ristisõit Hommikumaale pikkaline ja waewaline ehk raha puuduse ja ihu nõrkuse pärast wõimata näitas olewat, omad mõtted ja jalad Liiwimaa poole, kus Kristuse ametniku tunnistuse järele ka pattude koormat wõis maha weeretada.

4. Aastal 1199 kogus suur hull ristitõdijaid põhjapooljel Saksamaal koku, kes walmis oliwad Liiwimaale purjetama. Albert, — ete juba Liiwimaa piiskoppiks äranimetatud, et ta küll' Liiwimaad weel näinudgi ei olnud, aga ses kindlas lootuses ja usus, et ta piiskoppi tooli siin maal ka üles saaks seadma ja tema pealt walitsema, waimu poolest oma suure peremehe ja isanda sarnane ja tema osaw ja ustaw sulane — astus ristisõdijate päämeheks. Kewade 1200 mindi teele. Rahelümne kolme laewaga püha Maarja lippu all purjetas Albert Wäina jõe suhu. Ühes käes Kristuse kaju, tõises käes mõõk, alustas ta Liiwimaal oma tööd terawaste ja selgeste

äraarwatud plaani järele. Uus maa, mis ära tuli võita, pidi püha Maarjale pühitsetud olema ja Maarjamaaks kutsutama.

Alberti esimene hool oli, enesele ja oma abimeestele kindlat afupaika muretsema, kus ta kartuseta elada võis ja kust Sakslaste valitsus ja ristiusk Liivi, Eesti ja Kuura maale pidi välja lagunema. Seks põhjandas ta Väina jõe kaldal ühe linna aastal 1201 ja nimetas teda Riia linnaks. Tõiseks tundis ta ära, et aastased ristisõdijad Saksamaalt mite täielised ehitajad tema uue piiskopliku valitsuse koja kallal ei olnud; n'ad läksivad aasta pärast, kui oma ristiõidu hinge õndsuseks olivad lõppetanud, jälle Saksamaale tagasi. Tal pidi jäädav sõjavägi abiks ja toeks olema. Seks asutas ta aastal 1202 rüütlite seltsi, kes Maarjamaad ära pidiwad võitma ja kaitsma ja piiskoppi sõna kuulma. Neid rüütliid nimetas ta Kristuse sõateenistuse wendadeks. Riisugusti rüütlite seltsi oli sel' l aeval ristiusu lautamiseks ja ristirahwa kaitsmiseks mitmel maal asutatud ja nimetati neid ka „rüütliite ordodeks.“ „Ordo“ on Ladinakeele sõna ja tähendab üht iseäralist seltsi ehk seisust. Alberti „Kristuse sõateenistuse wennad“ kandsiwad seisuse ja seltsi täheks walgeid mantlid, kelle peale punane rist ja mõõk olivad tikitud. Mõõga tähe pärast kutsuti neid ka Mõõga wennasteks ja nende seltsi Mõõga wennaste ordoks.

(S. Hurt.)

108. Mõned wanad ordod.

1. Munga=ordod. Lõuna=Prantsuse maal oli jo 12^{mas} aastasadad tuhande kaupa neid, kes selleaegse kristliku kiriku nurjatu olekuga rahul ei olnud ja ennast temast lahti ja iseseeltsi lõiwad. Nimelt oli üks waga kaupmees Liongis, nimega Beeter Waldus, ühe suure uue usu-seltsi asutajaks saanud, kelle liikmed üksi püha kirja oma usu põhjuseks wõtsiwad ja waesuses ja wagaduses elades esimeste ristikoguduste eeskuju järele oma hinge õnnistust taga nõudsiwad. Nende seltsi asutajate järele nimetadi neid Waldensideks. — Tõine usu-selts olivad Albiensid, kes Waldensidest sellepoolest nattukene kõrwale läksiwad, et n'ad õppetasiwad, Zumal awalbada ennast ka nüüd weel inimeste waimu läbi ja püha kiri ei olla sellepärast meie aeval mite risti-usu ainus elu-nõör.

Selleaegse kiriku õppetuse järele olivad aga kõik need inimesed igawese hukkatuse alla langenud, kes natlufene tõistiti julgesiwad õppetada, kui kirik õppetas. Sellepärast läks ühe waga Hispaanialasele, kelle nimi Dominikus Guzman oli, waga südamesse, et nii palju hingesti, n'agu ta arwas, elsttuse teed käiswad. Kümme aastat käis ta palja jalu nende seas ümber ja katjus neid alanduses kiriku hõlma tagasi awateleda. Rõppels afutas ta Dominika-ordo, kelle amet jäädawalt ketserite (muu-usulistete) ümberpöörmine pidi olema. Dominiklased pidiwad waesed olema, et mite kingituste ja rikkuse läbi nende püüd-miste õhin ei kustuks ja ketserid pahandatud ei saaksiwad. Dominikus ise tegi sagedaste kõhuli maas palwet, aga sagedaste ka koku keerutatud kehaga ja wäljasirutatud kätega, ja suri tuha sees maas ära, ahelad ümber keha ja kotti-riided seljas.

Beaageu temaga ühtlasi tõustis Franziskus Itaalia maal üles. Kui ta jutlust selle maailma asjade kaduwast olemisest oli kuulnud, pani ta ennast kõige halwema riidesse ja elas ainult kerjamisest. Tema isa tõukas teda enesest ära ja suurem hulk rahwast pidaswad teda narriks; siiski oli ka neid, kes usust tema poole heitsiwad. Mendega käis ta mööda maad ümber; n'ad sidusiwad ühe kõie ümber keha, tegiwad palwet, paastusiwad, peksiwad ennast ahelatega, tegiwad rahwale jutlust meele parandamisest ja ümberpöörmisest, ja elasiwad armu-annetest. Sell' kombel sündis Franziska-ordo. Franziskus saatis omad apostlid iga paari kaupa tõiste maadesse wälja ja ütles: „Kuulutage kõikidele rahu; sest meie oleme wälja walitsetud, ekkjaid õige tee peale saatma, haawatuid parandama ja neid, kes maharusutud, trööstima.“ Temal ei näidanud Kristuse kannatamisest weel mite küllalt olewat; tema elas ses usus, iseene piinamise teel Jumala silma ees armu leidwat. Paapst tõstis teda pühade hulka, ja tema seltslased rääkiswad temast, ta olla n'agu Kristus 40 päewa ilma söömata elanud, saadanaid wälja ajanud ja surnuid ülesse äratanud. Weel enam, Kristus ise olla omad naela-haawad tema käte ja jalgade sisse lõiganud ja nende were-jooksmise käte olla ta ka ärasurnud.

Need munga-ordod oliwad paapsti kõige truimad wõitlejad. Pärast aga kadus waga alanduse waim neist ära ja saiwad terve inimese seltsile hirmsaks witsaks. Nimelt oliwad seda Dominiklased, kelle käte paapst ketserite kohtu (inkwi-siitsio) oli uskunud. Puhtast oma asutaja waimu wasta mäs-sasiwad n'ad hirmsa piinamiste ja tule-riitadega muu-usulistete

wasta, et neid maa pealt ärähäwitada. Keegi ei olnud nende eest julge; kõige weiksem armamine kellegi peale wõis temale igawest wangipõlwe ehk koledat surma tuua.

2. Rüütli=ordod. Need tõustiwad risti=sõdade aéal elusse. So 50 aastat enne esimest risti=sõda oliwad wagad kaupmehed Jeruusalemas ühe kloostri ja haige=maja asutanud, keda Soannese hospitaliks nimetati ja kus waesed ja haiged püha=haua rändajad aset leidstiwad. See asutus sai igalt poolt kingitust, nõnda et üks hoone tõise järele juure ehitadi ja rawitseja munkade hulk ifa suuremaks wõis tõusta. Peale Jeruusalema ärawõitmist Moslemide käest jautastiwad ennast selle Soannese=ordo liikmed, Soamiitriteks nimetatud, kolme jaku. Esimeses jaus oliwad need, kes haigete ja wõõraste eest hoolt kandstiwad; tõises need, kes kiriku teenistuse äratoimetastiwad; kolmandamas wiimaks rüütliid, kes püha=haua rändajaid oma sõariistadega kaitstes funni mere rannani saastiwad.

Tõine seesugune selts oli Templiherrade=ordo, kes alles 20 aastat peale Jeruusalema ärawõitmist elusse tõustis, kus ennast esmalt 9 rüütliid selle toutusega ühendastiwad, et niisama nagu Soamiitrid, püha=haua rändajaid tahtstiwad juhutada ja kaitsta. Alustuses oliwad n'ad waesed, nõnda et kaks ühe hobuse seljas istustiwad. Aga 30 aasta pärast oliwad n'ad kingituste läbi jo nii rikkad, et neil Prantsuse maal ükft 9000 mõisat oli.

Umber 100 aastat peale esimest risti=sõda heitis Saksas ordo Jeruusalemas koku, kes pärast, kui ta Palästinast ära oli aetud, Saksamaale eloma asus ja nüüd täitsa ilma tööta oli. Seal andis neile üks Poolamaa hertsog nõuu, Preiff rahwa wasta, kes Slaawi seltsi oliwad, sõdima minna. Ka kinkis Saksas keiser jo enne sõda kõik ärawõidetud maad nende ordo=rüütliitele omanduseks. Herman Balk'i all läks neid ftis aastal 1230 lõpmata suur parw Preiffi maale, kus n'ad 53 aastat sõdistiwad, funni see maa täitsa nende alla oli heidetud.

Aastal 1237 ühendas ennast see Saksas=ordo Mõõgawennaste=ordoga Liiwimaal. Seda ordot oli piiskopp Albert Liwi= ja Gestirahwa allahetmiseks aastal 1202 asutanud. Innotsentsius III., kes jo enne Saksamaa rüütliid risti=sõdale Baltimaa rahwade wasta oli üleskõhutanud, kinnitas

seba ordot, ning Saksa keiser Otto IV. kinkis kõiit Gesti- ja Liivirahwa maad Riia piiskoppile, n'agu n'od tema päralt olekfiwad olnud. Müüid woolas lõpmata palju Saksamaa rüütliisi meie maale, kes enamast Müüdgawennaste-orde liifmeks heitsiwad.

109. K a u p o.

1. **W**ana Eestlaste ja Liiwlaste maa langes üksiku maakondadesse, kelle üle wanemad walitsesiwad. Neil wanematel oliwad suured kindlad kantsid elukorteriks, keda terwe rahwas üles ehitas ja kus sõa-aéal ka kõik naised, lapsed ja parem wara warjupaika leidsiwad. — Üks neist kuulsama wanematest oli Kaupo. Suurem jagu wanemaid, nende seas nimelt Dabrel ja Azo, paniwad kangeste wasta, kui Saksa risti-sõdijad oma usku meie maal laiali hakkasiwad lautama, aga Kaupo oli jo kohe alustuses ristiusku heitnud ja wõitles sellepärast kõigest wäest kristlastega ühes. Munga Dietrich'iga, kes kogemata obwerdamise surma käest oli peasnud, käis Kaupo ka Roomas paapsti juures. See wõttis teda wäga armulikult wasta, andis temale suud, päris tema käest kõik järele, kuidas meie maa ja rahwaga lugu, ja kui ta kõik oli kuulnud, tänas ta walju healega Jumalat Liiwirahwa ümberpöõrmise eest ristiususse ja kinkis mõne pääwa pärast Kaupole sada kuld kuldnat. Siis jättis paapst teda ellaste Jumalaga, õnnistas teda ja andis temale ühe piibli kaasa, mis ta oma enese käega oli kirjutatud. Roomast tagasi tulles pööris Kaupo pea ka oma poea ja wäimehe ristiusu poole.

Kaupo kants oli selle aea sees tõiste käte langenud ja Liiwlastel oliwad ümberkaudsed maad tühjaks laastanud. Seal läks Kaupo Saksa rüütlitega ühes oma wendade wasta sõdima. Kubesele kants lõhuti seal juures ära. Ka wanemat Dabreli taheti ärahukkata, aga tema kantsi, Kubesele ligidal, ei jõuetud ärawõita. Suure waewaga sai lõppeks mõneks aeaks rahu tehtud. Kubesele kants ehitati uueste üles. Aga waewalt oli see töö walmis, seal kutsusiwad rüütliid omad sõamehed jälle sõta. Liiwlastel oliwad ühe wägewa ühenduse-seaduse noore Riia linna wasta teinud, keda suutumaks ära tahtsiwad lõhkuda. Terwe ümberkaudne

rahwas oli pea Riia linna wasta wõitlemas. Piiskopp Albert ise oli parajalt Saksamaal. Aga selle häda sees tuli Kaupo oma meestega ja ajas Liwirahwa nõuu nurja; Riia linn oli peastetud.

2. Peale selle sõdis üks rüütel Berthold Wendist Eesti kantsi Ottepää wasta, keda ta pärast ka ärawõitis ja äralõhkus. Seda kurja käte tasuda piirasiwad Eestlased Wendi lossi ümber. Kolm pääwa sõditi kangeste. Eestlaste arw oli nii suur, et wõit nende poole tahtis kaaluda. Seal tuli Kaupo jälle ruttu oma sõawäega rüütlitele api. Eestlased taganesiwad ja heitsiwad Astijärwe ääre laagrisse. Kaupo läks nende järele, selle nõuga, seal Sakste sõawäge Riias äraoodata. Aga wäljasaadetud kuulajad tõiwad wale sõnume, et Eestlased täitsa põgenemas olla. Kaupo läks neid nüüd oma sõawäega tagaajama, aga n'ad leidsiwad Eestlaste wäe heas korras ja sõale walmistatud eest. Hirmus lahing hakkas nüüd peale. Seal langes Kaupo poeg Berthold, üks wahwa noormees, isa kõrwal sõdides, ja peale selle ka tema wäimees Wane. Wõit langes täitsa Eestlaste käte. Kaupo põgenes mõninga mehega ja ka wiis Saksa rüütli jõudsiwad ennast waenlastest läbi lüüa; kõik tõised langesiwad, ja umbes sada meest jäiwad elusalt Eestlaste käte.

Piiskopp Albert oli wahe-aeal jälle Saksamaalt uue sõawäega tagasi tulnud ja wõttis walitsuse ohjad oma käte. Ta leidis kõik rahwast ümberringi mässamas; n'ad oliwad nõuuks wõtnud, ennast Sakste alt lahti teha ja jälle oma wana Jumala teenistuse poole heita. Ka Kaupot oli katsutud nende seltsi saada; aga see wägew risti-usu wõitleja ei ole seda nõuu wasta wõtnud. Wanematele, kes temaga sellepärast rääkinuwad, üttelnud ta, „ta ei saada oma uut usku millasgi maha jätma, aga ta tahta piiskoppi paluda, et jälle rahu saaks tehtud.“

Aga siiski hakkas sõda peale ja piiskopp piiras wana Dabreli kantsi ümber. Wiha mõlema sõawägede wahel läks iga pääw suuremaks. Nimelt Eestlaste wiha oli põlema süttinud; n'ad oliwad omalt poolt nõuuks wõtnud, Saksa täitsa oma maa seest wälja ajada. See sundis piiskoppi, Eestlaste wasta sõdima minema. Need oliwad ennast Wenelastega ühendanud ja Ottepää lossi tema rüütliteliga jo ümber piiranud. Kaupo läks neid sealt oma sõawäega ära ajama. Aga Paalas leidis ta 6000 meest eest ja nende

wasta sõdides langes ta mitmest odast läbi pistetud, surmale haawatud, maha, peale selle, kui 16 aastat ristiusu eest wägewaste oli wõidelnud, See sündis aastal 1216. Suurem jagu oma mõisadest oli ta kirikule kinkinud. Lapsi t'al muud järele ei jäänud, kui neli tüttart, kellest üks ühe Saksa rüütli Ungern'i abikaasaks oli saanud. Tema luud maeti Kubeseles maha, kus seda kohta tänapäaw weel näidatakse.

110. Wana Gestiaste usf.

Gestiaste ülem Sumal oli Sumal (ta Wanaisaks ja Wanataadiks nimetatud), kelle nimega kõif Soome sugufeltsid nüüd weel Sumalat nimetawad, ja kelle nime all pagana Lappolased praegu weel üht wägewat waimu teeniwad, kes taewa ja maa üle, keda ta loonud, walitseda. Wanaisa ehk Wanataat elas lõrges taewas; tema kattufse all s'aras kaunis päifene. Kalewid oliwad taft loodud, et nende nõuu, kunsti ja kangust tarwitada.

Neift Kalewiteft oli kõige wanem Wanemuine. Sumal oli teda wanaks loonud, halli juuste ja habemega, ning oli temale wanaduse tarkuse annud; aga süda oli t'al noor, ning tema päralt oli luulemise ja laulmise wõim. Wanataat kuulis tema tarka nõuu, ja kui mured tema otsaesist kortsutasiwad, mängis Wanemuine tema ees oma kaunist kannelt, ning laulis oma armsaid laulust.

Tõine Kalew oli Ilmarine, kõige parema mehe-ea sees ja mehise tugewusega, kellel tarkus otsaesise pealt ja sügawad mõteted filmadest wälja paistsiwad. Tema päralt oli kunstide wõim.

Lämmeküine oli kolmas Kalew, üks erkas noormees, täis naljatuju, ifa rõõmus ja üleannetuste peale walmis. — Tõised Kalewid, nagu Wibone — wägew wibukütt — on wähem tähtjad. Kõif pidasiwad ükstõist wennaks ja Wanataat nimetas neid oma lasteks. Nende elukoht oli Kaljowe ehk Kaljowald.

Seal astus Wanataat Kalewite ete ja ütles: „Ma olen omas tarkuses nõuufs wõtnud, maailma lua.“ Smekspannes waatasiwad Kalewid tema otsa ja ütlesiwad: „Mis sina omas tarkuses nõuufs wõtnud, ei wõi paha olla.“ Ja künni n'ad magasiwad, lõi ta maailma, ning kui n'ad ülesse tõusiwad, õerusiwad n'ad oma filmi ja waatasiwad imestates maailma

otša. Aga Wanataat oli omaft loomise tööst wäsinud ja heitis puhkama.

Seal wöttis Smarine tükki omaft kõige paremaft terasest ja tagus taft ühe kummi, lautas teda telgiks üle maa, ning finnitäs särawad tähed ja hõbedalise kuu tema külge; selle walgustaja wöttis ta Wanataadi eesõuest, ning pani ta imelikul wiisil telgi külge, nõnda et ta ise ülesse ja alla käis. — Rõõmutujul wöttis Wanemuine oma kandle, hakkas rõõmulaulu laulma ja hüppas maa peale, ja laululinnukesed käiswad tema jälgedel, ning kus tema hüppam jalg maa külge puutus, seal siginesiwad lillid ajemele, ja kus ta kiwi peal istudes laulis, seal tõusiwad puud maa seest üles, ning laululinnud istusiwad nende otša ja laulsiwad ühes. — Lämmeküine pillerkaaritas mööda metsi ja mägesi ümber, ning Wiboane katkus oma wibu osawust.

Wanataat ärkas selle tümina peale üles ja pani imeks, kuidas maailm oopis tõiseks muudetud, kui ta temast loodud, ja ta ütles Kalewitele: „Wäga õige, lapsed, mis teie teete! mina olen maailma üheks tooreks pakkuks loonud, teie ast on, teda iluga ehitada. Pea saan ma ka maailma täitma kõiksugu loomadega ja saan siis ka inimese looma, kes selle maailma üle walitsegu. Inimese tahan ma aga nõrga lua, et ta ennaft omaft wägewuseft wõiks kiidelda, ning teie peate inimestega sõbrustama ja ennaft nendega segama, et üks seltskond tõuseks, kes ennaft mite nii ruttu wäluse käte ära ei annaks. Selust ei wõi ma mite ära hukkata, sest et ta headuse mõõtja ja kibutaja on.“

(R. F. Faehlmann.)

111. Oh Kaljuwald!

Oh Kaljuwald!

Üks wapper mehemeel

So rinnal rändab weel.

Küll' tuuled tormawad,

So pinda peksawad,

Sa seisad liikmata,

Sa kindel Kaljumaa.

Kui tormidega tapled,

Wägew wõtteleja,

Siis wõiad oma lapst

Kalju waimuga,

Ja kõlad kõrges koidu kullas

Oh Kaljuwald!

(Fr. Kuhlbars.)

112. Wanemuine.

Taara mäel tuliwad kõik elawad loomad Wanemuine ümber koku ja igaüks sai oma wiisi subu, seda mööda, kui palju ta Wanemuine laulust aru mõistis saada ja meeles jõudis pidada. Hiie puud oliwad tema tuleku kohina omale walitsenud, kallis Emajõgi omale ta riiete kahina. Metsas ja jõe kaldal tunneme sellepärast kõige elawamalt Wanemuine ligiolemist ja oma rinda tema laulu waimuga täidetud. Tuul oli omale kõige waljumad healed tähele pannud. Mõne loomale oli kandle pööra kärin, tõisele jälle keele heal armas olnud. Laululindudele oliwad mängu wiisid kõige ilusamad näidanud, iseäranis ööpiku ja lõokesele. Kaladel oli kurwem lugu: nemad pistiwad omad pääd silmist saadik wee seest wälja, aga jätsiwad kõrwad wete, n'ad nägiwad küll Wanemuine suu maigutamist ja tegiwad seda järele, jäiwad aga keeletuks. Üksi inimene õppis kõik healed ära ja sai ka kõikidest aru, sellepärast tema laul ka kõige sügawamasse südame põhja tungib ja kõrgesse jumaliku elupaika tõuseb.

Ja Wanemuine laulis taewa suurusest ja maa ilust, Emajõe kallaste toredusest ja inimeste õnnest ja õnnetusest. Ja tema laul oli nii hale, et ta härdaste nuttis, ning tema woolawad pisarad läbi tema kuuekordse kuue ja seitsme särgi woolasiwad. Siis tõusis ta jälle tuule tiiwule ja läks Wanataadi kota, temale laulma ja mängima.

Kaua kõlas see jumalik laul Eesti poegade ja tüttarde suus. Kõndisiwad n'ad püha hiitemetsa waipa all, siis mõistsiwad n'ad tema puude lahkete kohinat; jõe wulin täitis nende rinda rõõmsa julgusega; ööpiku laul pani nende südamed sulama, ja lõokese wiisid juhtisiwad nende mõtted Wanataadi kodadesse: sell' silmapilgul näitas neil, kui käiks Wanemuine oma kandlega ueste läbi looduse. Seda ta ka tegi, ja kui terwe maa laulikud wõidulaulule koku tuliwad, siis oli Wanemuine ika nende seas, kui teda ka ei tuntud, ning süütas jälle ueste õige laulu tulukese lauljate rinnas põlema.

Seesugusel pidul juhtus kord, et Eesti lauljate seka ka üks wõõras wana piiga astus. Tema palged oliwad kortsus, tema lõug wärisis ja üht jalga toetas ta karguga. Kärise-wa healega alustas ta oma laulu. Ta laulis oma noore-ea headust, oma kodumaja kaunist põlwe, selle aea puudulikuid kombeid ja kadunud rõõmu, ka oma kosilastest laulis ta,

kes t'al parwekaupa olla käinud ja kuidas ta neid ärasaatanud. Wiimaks lõppetas ta:

„Suilt tuli Sulewi poega,
Kaugelt Kalewi poega;
Suud pakkus Sulewi poega,
Kät pakkus Kalewi poega;
Suisa lõin Sulewi poega,
Kiuste lõin Kalewi poega —
Ilus Akki neitsikene!“

Nii pea, kui selle laulu sai lõppetanud, seal tõusis rahwa seas nii kange naermine, et ta kajades üle lagendiku kostis, ja hiis kärades wasta kõlas, ning rahwast kuuldi hirwitades sortsi-neiu wiimseid sõnu järele laulwat. Naeru-heli ei tahtnud sugugi lõppeda, kunni piduwanem keeluga api tuli.

Waikseks jääb seal kõik ümberringi, ja ehitatud istme peal mängib üks wanakene üht ilusat wõidu-laulu, kellest kõik ligidal seisjad suurt rõõmu tunnewad. Aga selja taga kuuldakse jälle healt, kes endist sortsilaulu laulab, ning uueste tõuseb naer, mis üle hulga sinna tänna kostab. Rahu käsib piduwanem teha, ja waikust need, kes wana lauliku laulu oliwad kuulnud; rahwas jääb ka jälle tasaseks.

Ja wanakene laulu-istme peal hakkab jälle oma kurnist laulu laulma, nõnda et teda kõik armu-wärinal kuulma jääwad. See on üks tõsine laul, sest ta tungib wägewaste iga südamesse ja äratub iga auusamat waimu jumaliku tegudele. Aga uueste kuuldi rahwa hulgast üht, kes endist edewat sortsilaulu katsus, ning uueste tõusis wali naermine, mis läbi koguduse edasi tagasi woolas. Seal läks wanakene laulu-istmel wihaseks, waatas weel kord nurjatu rahwa peale ja kadus siis äkkitse rahwa silma eest ära. Muud kui üht kanget kohinat ja healitsemise helinat kuuldi weel, nõnda et kõik ära kobkusiwad. Ehmatuse äkkitse lou pärast tegi rahwa were taretama. „Kes see hall laulik oli? Kas Wanemuine ise? Kuhu ta jäi?“ Nõnda kuuldi rahwast igalt poolt küsiwat. Aga laulik jäi kadunuks, ei ole teda ka pärast seda enam keegi näinud.

See oli Wanemuine wiimane äralahkumine Eesti poegade seast. Üksi mõningal laulikul juhtub nüüd weel seda õnne, kaugelt ja kõrgelt tema wiisisi ja mängu kuulda, ning neil laulikutel üksi on siis wõimalik, oma wendasi jumaliku lauluga heale äratada.

(R. F. Faehlmanni järel.)

113. Enne ja nüüd.

Enne, kui weel Taaralaiste taimi

Kandis meie kallis isamaa,
Kudus Eestirahwas lugu-lõimi
Ilusaksa laulu kangaksa,
Seadis sõrmed kena kandle peale
Laulik kuuljate ees;
Kes siis kuulis hele, walju heale,
Rõõmu tundis igamees.

Olid talwe walge waiba wõtnud
Kewadesed soojad kõigel maal,
Tõttas seatud tööle kõik mis peitnud
Soojal' peawarjul' külmal a'al,
Siis ka sulasiwad laulu sooned
Kündjal, külw'jal, äästajal,
Nii et rõõmu-laulust metsad, hooned
Wasta kostsid mürinal.

Andis punawalgel Ämarik ja Koitu
Endil üüriks kät sui aegadel,
Siis ei puudund kell'gil laulu toitu,
Neiul noorel, poisil terasel
Wainul kiikede peal, õhtu wilul,
Õitseplatsis siin ja seal;
Heina niidul, wäljal ehk ka sillul
Kõlas ika laulu heal.

Tulid sügis' talgud, lõikus' aead,
Löödi laulu nurmel, tänawal,
Tegid noued, peig ja mõrsja sajad,
Kaasitasid wanad rebe all;
Kellel' Wanemuine mõistust annud
Rege-wärssi riimida,
Tegi rõõmu, nalja, ega pannud
Keegi seda pahaksa.

Kutsus põhja piirilt külaline
Talwe-tupa Eesti rahwukest,
Sündis sagedaste rääkimine
Mitmest mälestuse märkidest;
Lapsed ial ei tunnud suiku silmas
Kuuldes Kalewite tööd,

Imestles, mis tema teinud ilmas,
Kuulsid, õpp'sid mittu ööd.

Juttusta m'ul, armas Eesti sugu,
Kus on täna meie laulikud?
Ei ma kuule nende kaunist lugu,
Kuskil nende lausa laulu suud!
Andke teada, nüüdse aea poead,
Kust wõib leida seda meest,
Kellel imelikud laulu-ojad
Tõuswad kuldse kandle seest?

Näen küll' ühte — kahte tähte koitwad
Eesti laulikute taewas ka,
Aga wähe Eesti poegi toitwad
Oma waimu nende paistega.
Ausad aead, ilusamad ilmad,
Muistne kuulus laulu-põlw,
Millal näewad teid kõik Eesti silmad,
Millal lõppeb laulu talw?

(J. Hurt.)

114. S u t t a.

Nord kõndinud Wanemuine härdal meelal Endla järwe ääres ja tema kannel käes kõlanud sest, mis tema südamel liitunud. Seal näinud ta korraga ühe weikese lapsukesega oma ees rohu sees maas, kes omad käed tema poole wälja sirutanud. Wanemuine otsinud laialt ja laugelst, kas ehk ka lapse ema üles ei leiaks, aga kui kõik ilmaaegu olnud, wõtnud ta ilusa tüttarlapse oma hõlmia ja palunud Wanataati, et lapsukesega temale omanduseks kingiks. Wanataat wõtnud tema palwet täita ja waadanud armulikult weikse lapse peale, nii et lapse silmad sest nagu tähed säranud ja tema juuksed nagu puhastuld läikima läinud.

Nõnda taewa wägewate kaitsemise all üleskaswades saanud ilusast lapsukesest aegamööda neiu Sutta, keda Wanemuine kõige lõbusama kõne kunstis osawaks õpetanud ja kellele Ilmarine ühe imelikult walmistatud liniku hõbe lõngadest kinkinud. Selle liniku läbi waadates olnud kõik, mis neiu juttustanud, ilusalt näha, nagu sünniks ta tõeste. Sutta elanud Endla järwe ääres, Tallinna ligidal, kus teda sagedaste nähtud, kuidas ta rändaja

lindude parvedele nende teed näidanud, ehk kuidas ta järve kaldal kõndides oma sõbra Endla surma taga leinanud. Üfti ftis, kui oma imelikult liniku filmade ete wõtnud ja õnne-rikka minewiku sisse waadanud, olnud ta õnnelik, sest sell' filmapilgul arwanud ta enesel jeda kõik tõeste kões olemat, mis filmad näinuwad. Ka surelikult inimestele annud ta sagedaste oma liniku laenuks, kust ka tulla, et laulude ja juttude juures möödanik nii elawalt meie waimu filmade ete astub.

(R. F. Faehlmann'i järel.)

115. Wanemuine laul.

1. Ma kõnd'sin kord Endla-wee ääres
Nii nutra meelega,
Mo kannel kaebas ja nuttis,
Kõik künkad kaebasid ka.

2. Seal leidsin kalda pinnalt
Ma lapse rohu seest;
Ta oli ainu ükfti
Ja nuttis südamest.

3. Oh Wanaisa, ma palun,
M'ul anna see lapsuke,
Tal pole ei isa, ei ema,
Ta on weel nii pisuke!

4. Ta kaswis ja õitses mo kael,
Kui lehtaw lehepuu,
Ja laulis kord lahkest mo kannel,
Siis laulis ka tema suu.

5. Kui Endla oli furnud,
Ja Endlat armastas ta,
Siis kaebas ja nuttis mo Gutta,
Kõik künkad kaebasid ka.

6. Kui oli kaua jo laulnud
Ja kaua ka kaebanud,
Siis Endla järwe end' heitis
Ja Endlas on uinunud.

7. Ja Jaani õösel waatab
Ta läbi udu-wee,

Kas taewa tähed weel tõus'wad,

Kas käib weel lindude tee.

8. Ta puhkab järwe põhjas

So tuhat aeastat, —

Oh hinga rahus, mo Sutta,

Kõik lapsed ta magawad.

(Fr. Kuhlbars.)

116. Kuidas Wana Kalew meie maale sai.

Põhja piiril seisis pere,

Tugew talu kaljudelle

Taara tamme metsa ääres,

Pool weel seisis metsa peidus,

Tõine pool lausa lagedal.

Peres kaswis kolme poega,

Taaralaiste taimekesi.

Üks neist weeres Wenemaale,

Tõine tuiskas Turjamaale,

Kolmas istus kotka selga,

Põhja kotka tiiva peale.

See, kes weeres Wenemaale,

Kaswis kauniks kaubameheks,

Poe poortide punujaks;

See, kes tuiskas Turjamaale,

Sirgus wapraks sõameheks,

Tõusis tapperi tautajaks.

See, kes sõitis kotka seljas,

Põhja kotka tiiva peale,

Lendas palju, liugles palju,

Lendas tükki lõuna poole,

Tõise tükki tõusu poole,

Sõitis üle Soome mere,

Liugles üle Lääne mere,

Weeres üle Wiru mere,

Kunni õnne kõhendusel,

Jumalikul juhatusel

Kotkas kõrge kalju peale

Wiskas mehe Wiru randa.

Meie maale tulnud meesi

Riiki kohe rajatanud,

Laiawalda asutanud,

Kena koja ehitanud,

Kust ta wägew wolil käsi

Laia walda walitsemas.

Muud ei meie murudelle,

Meie laia luhadelle,

Wana juttu jälgedessa

Kalewi taadist kuulunud,

Tulemisest tähte antud.

(Kalewipoeg, I. 80—119.)

117. Kalewipoeg.

Kalewipoeg, wana Kalewi noorem wõsa, oli üks wägew mees ja Eesti endine walitseja. Keha poolest oli ta suur ja jõuu poolest tugew. Tema kuulsa tegudest räägib Kalepoea laul, keda meie Wiru laulik rahwa suust koku kogunud ja üheks suureks lauluks pununud. Seda laulu peab iga Eesti poeg tundma ja mõistma! ta on meie wabaduse nurgakiwi.

Kord oli Kalewipoeg Koiwa jõe ääres raudmeeste eest warjupaika otsimas, sest n'ad kiusasiwad teda väga kangeste taga. Aga ka sealt oliwad n'ad ta pea wälja luusunud ja läkkitasiwad kolm libeda keelega saadikut tema juure, et teda silma ees katsuksiwad meelitada, aga temale seljatagant salamahti otsa teha. Kawalusega ütlesiwad n'ad:

„Kallis Kalewide poega,
Wirust wõerdund walitseja,
Sõbrustele meie seltsi!

Kangus seisab sinu käessa,

Wõimuwoli sinu wäessa;

Tarkus meie taskudessa,

Mõisterikkus meie kottis,

Kui me ühes käidanesse

Wenna ikkes adra weame!

Ei wõi üksigi waen meid wõita,

Sõda ial suretada.“

(Kalewipoeg, XX. 654—664.)

Kalewipoeg aga pööras neile põlgdusega selga, waatas wee pinna poole, ega ei sahanud sõnakest wastuseks. Seal aga nägi ta wee pinnas, kuidas saadikud salamahti omad mõõgad tupppest tõmbasiwad ja teda taga selja mõrtsuka kombel tahtsiwad tappa. Pettust nähes, kargas Kalewipoeg täis wiha püsti; saisis „põrgu pärijate poead“ sedamaid ükstõise järele kinni ja

„Keeriteles tuule kiirul

Ringis ümber raudalasta,

Kui üht takku koonlakesta!“

Nõnda wirutas ta esimese poolest rinnust, tõise poolest paest mulla alla; siis sasis ta kolmandama koera kuklast kinni, teda nõnda tuule sees keerutades, et kange kohin tõusis, kui oleks waskratta wanker üle raud silla sõitnud, ja wirutas ta oopis mulla alla.

„Mulk jäi üksi muru peale

Kolmandamast kuulutama.“

118. Kalewipoea leinamine oma ema järele.

Oh minu ella eidekene,
 Kes mind armul kaswatasid,
 Käte peal mind kiigutasid,
 Suu juures suigutasid:
 Pidid üksi suremaie,
 Nägemata närtsimaie!
 Kes sul wautas silmad kinni,
 Kes sul litsus kulmud koku?
 Sinilill sul sulgus silmad,
 Kastehein sul kattis kulmud.
 Oh mo ella eidekene!
 Sinilillil sala okkad,
 Kasteheinal karwad karedad.
 Oh mo ella eidekene!
 Kuda sa mind kaswatasid,
 Kaswatasid, kallitasid,
 Ülestötsid, hüppatasid,
 Mahapanid, mängitasid,
 Suu juures suisutasid,
 Kahel kätel kiigutasid!
 Mõtlesid toeks tulema,
 Arwasid abiks astuma,
 Lootsid elu lõppetusel
 Lauge langutajat saada,
 Silmakatjat signema!

(Kalewipoeg, VII. 318—342.)

119. Kalewipoegade laul metsas.

Kalewi poead kolmekeste
 Rõndisivad lustikäiki,
 Mõõda rõõmu radasida,
 Käisid mõõda lagedada,
 Mõõda nõmme nõtkandille,
 Mõõda sooda sõtkutille;
 Seal tuli wasta neile metsa,
 Neli saledad salkusi,
 Üks oli kulla kuusemetsa

Tõine tarka tammemetsa,
 Kolmas kena kasemetsa,
 Neljas leske leppametsa.
 Mis oli kulla kuusemetsa,
 Se'p see kuningate metsa;
 Mis oli tarka tammemetsa,
 Se'p see Taara enda metsa;
 Mis oli kena kasemetsa,
 Se'p see kudruskaelte metsa;

Mis oli leste leppametsa,
 Se'p see leinajate metsa,
 Kurwa laste warju paika.

Wanem wenda, wennikene,
 Istus maha kuusikusse,
 Kuningate ilu metsa,
 Kulda kuuse waiba alla;
 Laskis laulu lendamaie,
 Tugewama tõusemaie:
 Laulis lehed lehtapuusfa
 Hiilgabelles haljetama,
 Hõiskas offad otkaspuusfa
 Siidi-ilul siramaie,
 Laulis käbid kuuskedesse
 Pääwa paistel punetama,
 Tõrukeseb tammedesse,
 Kenad urwad kaskedesse,
 Hõiskas õilme urwakesed
 Õilme puie la ilusfa,
 Pääwa paistel paisumaie,
 Kuude walgel kaswamaie;
 Laulis et metsad mürasid,
 Lagedad aga laskatasid,
 Kõrwed wasta kostalesid.

Tõine wenda, wennikene,
 Istus maha kaasikusse,
 Leina-kase õilma alla;
 Laskis laulu lendamaie,
 Tugewama tõusemaie,
 Wägewama weeremaie.
 Laulis õilmed õitsemäie,
 Lille õilmed läikimaie,
 Laulis wilja wälja peale,
 Hõiskas õunad õunapuusfa,
 Sarapuusfa pähkelaia,
 Laulis marjad wislapuusfa,
 Maasikad madalad murusfa,
 Sinikad sambla soosfa,
 Pohlakad palu äärtele,
 Murakasfa mättastelle,

Kobaraida pihlapuusfa.
 Laulis et metsad mürasid,
 Lagedad aga laskatasid,
 Rägastikud raskatasid,
 Kõrwed wasta kostalesid.

Kolmas wenda, wennikene,
 Istus maha tammikusse,
 Wanaisa ilu metsa,
 Targa tamme õilma alla;
 Laskis laulu lendamaie,
 Tugewama tõusemaie,
 Wägewama weeremaie,
 Tulisema tuiskamaie!
 Laulis linnud leppikusse,
 Laulufanad kaasikusse,
 Laulufukked kuusikusse,
 Mõistelinnumännikusse,
 Targad linnud tammikusse.
 Hõiskas puie ladwadesse
 Rägusida kuffumaie,
 Tuikese tuikumäie;
 Laulis räästad rägastiku,
 Pejilinnud põesastiku,
 Lõokesed lagedalle,
 Pääsokesed pääwapaiste;
 Laulis luiked laenetesse,
 Pardid parwe äärdane,
 Uned aga allikalle;
 Hõiskas kena künnilinnu
 Dõde ilus hõiskamaie
 Widenikul wilistama,
 Enne koitu ealitsema.
 Laulis, et mered mürasid
 Kaljud wasta kääraswad,
 Puie ladwad paenuswad,
 Mäekingud kõitustuswad,
 Pilwed lausa lõhkeswad,
 Taewas aga tarka kuulis.

(Kalewipoeg, III. 435—534.)

120. Kalewipoea mõõk.

(Waata: Kalewipoea, VI. 1—555.)

Soomemaal elas kuulus sepp; selle juurest läks Kalewipoea omale mõõka tooma. Seppataat võttab külalise lahkestest wasta ja laheb kaenla täie mõõkasi katses tuua, kellest aga üksigi Kalewipoea tugewa löögi wasta ei kesta: wasta kaljupakku liies pudenewad ühed kildudeks laiali, teised murravad katti, et käsipided üksi katsuja pihku jääwad.

Seal käsib Seppataat oma poega tugewamaid riistu tuua, ning salakambrist kannetakse sülle täis kindlamaid sõariistu wälja. Kalewipoea võttab ühe käte, laheb teda lennuskile paar korda keeritada ja rabab siis raskatesse wasta raud alast. Tera tungib tolli pakult alast sisse ja on ise murdmata, on aga täitsa nüris läinud ja lossi lööbub.

Nüüd arwab seppataat katsest küll' olemat ja annab poegadele käsku, üht kõrgehinnalist mõõka wälja tuua, kes seitsme luffu taga ise kambri seisib ja keda jo wana Kalew omale oli lastnud walmistada, aga kes, ilma et töö lõpetamist oleks jõudnud äraoodata, siit ilmast ise ära oli läinud. Selle mõõga hind oli ka lõpmata suur, nagu seppataat kohe oma käsule juure lihas:

„Üheksa hüwa hobuda,
 Kahesja kari märada,
 Kümme paari härgasida,
 Raskümmend lüpsilehma,
 Wiiskümmend paremaid wafilaid,
 Sada sälitust nisuda,
 Poolteist paati odrateri,
 Rohke laewa ruffisida,
 Tuhat wana taalerida,
 Sada paari paaterida,
 Raksjada kulda rahada,
 Süllätäie sõlgesida,
 Kuningriigi kolmandiku.“

Uga mis mõõk see oli, kes nii palju maksis? Mil kombel ja kellest ta oli tehtud? Selle peale annab laul wastust:

„Sepp oli mõõka seitse aastat
 Poegi abil paenutanud,
 Lagunud ja tasutanud,
 Siledamaks filitanud,

Terawamaks teritanud,
 Peenemaksa pinnitanud,
 Seitsemest sugust raua karrast
 Mõõga tera kokukeetnud;
 Laulnud iga pääwa kohta
 Targema töö toimetusel
 Seitsemeid sugu sõnasida,
 Sündsamaida rammu-sõnu,
 Woolsamaida võimu-sõnu
 Kuulsa mõõga kuningale.
 Meister oli mõõga-tera
 Kõwedamaks karastanud
 Seitseme sugu wete wolil
 Nuru märgade auutusel.
 Tera seitsemest teraksesta,
 Rootsi raua rahnudesta;
 Wars oli walgesta hõbedast,
 Käepide kallimast kullast,
 Kupp Kungla-maa kiwista;
 Sidemed seitsemest karwa karrast,
 Pannal paksusta peningist,
 Tõine tugewam taalerist,
 Pandla pibed pitserkiwist,
 Sõrmuskivi sõrmerasta."

Selle mõõlake kuninga wõttab nüüd Kalewipoeg katseks
 käte, keerutab ta lennuskile paar korda ümber pää, et kohin
 tõuseb, nagu mõiraks kõige kangem maru tuul, ja rabab ta siis
 wälgu kiirusel wasta alasti. Masi ja alasti-pakk, mõlemad
 lähewad keskelt kunni maani lõhki, aga mõõgal enesel ei ole
 armi ega märki kusagil külles. Nüüd on Kalewipoea süda
 rõõmu täis, ta lubab küsitud hinda tingimata maksa ja mõõk
 on tema. Seppataat aga walmistab liigud omalt poolt ja

„Pidu festis seitse pääwa,
 Seitse pääwa puhkas lõõtsu,
 Puhkas wasar, aluspattu,
 Puhkasiwad rana pihib,
 Seppa poead, sellisesed,
 Puhkas wana Soome seppa."

121. Kuidas Kalewipoeg maailmast lahtus.

(Baata: Kalewipoeg, XX. 815—1054.)

Murekoorma muljutusel käis Kalewipoeg peale selle, kui teda mitmed sala=saadikute sõidud olivad pahandanud, ühest kohast tõise. Ei tema waenlased ei jõudnudw teda oma kawala kõnega enese poole petta. Tema wastus oli ita õige Gesticimehe wastus:

„Teud ei kõlba teenijaks,
Ega suurus sulaseks,
Ega pikkus päikseks,
Wõimus wõõra woli alla.
Ennemine elan üksi
Rehwa mehelise kombel,
Kui et sulgun sunni alla,
Wõõra woliduse alla!“

Selle teekonnal juhtus wägew mees Kääpa jõe kaldale, kus tema Soomemaalt toodud mõõk wee põhjas magas. Aga mõõk oli sajatamise sõnu waleste mõistnud, teda Kalewipoeg sortslase kohta rääkis, kui ta ütles:

„Kui aga juhtub käidanessa
Jala=landa pistma jõe,
Kes sind enne ise kannud:
Siisap mõõka, sõbrakene,
Murra jalad tal mõlemad!“

Kui nüüd Kalewipoeg jalad wete pistis, et läbi jõe minna, seal mõtles mõõk, kelle arwamisi Soome seppa wanne oli segatanud:

„Kas ei enne ise kannud
Meesi ole mõõgalesta?
Kas ei kohus karistada!“

Selle wale-mõtte sunni all lõikas ta wägewal mehel mõlemad jalad põlwiist maha, nõnda et rohke were woolamise kätte ära pidi surema.

„Weri wõitis wennikese,
Märtsitelles noore mehe.
Reha juba külm ja kange,
Waihus were=woolamine,
Süda tulsul seisanesa;
Siisgi Kalewide filmad
Siraswad selgeste

Taewa taadi tubabessa, 151

Wanaisa kamberisse.

Põrnu paelust peasnud waimu

Leendis lustil linnulana

Pittil siiwul pilwetesse,

Tõusenesti taewaasse."

Kalewipoea hing oli Taara juure taewa jõudnud, aga seal ei teatud, mis ametit kange mehele pidi antama. Sumaliku nõuude toimetusel wübis tütt aega ära, enne kui selle otsusele saadi, et Kalewipoeale kõige mõnusam amet oleks, kui ta põrgu wärawa ete wahiks läheks, et Sarwil sealt wälja ei peaseks. Kange mehe hing pidi sellepärast mullase leha sisse jälle tagasi minema, aga jalgu ei wõinud temale ka Taara tarkus enam tagasi anda. Hobuse seljas sõitis ta siis sala teedel põrgu piiridele, kunni Alla-ilma ukse ete jõudis, kus üht healt ülewalt kuulis hüüdwat: „Kassa kalju rusikaga!" — Kaste läega löbb Kalewipoea wasta põrgu wärawat, nõnda et kalju korraga löhki kargab, aga ka tema enese käsi kangest löbgi kiwirahtu sisse kinni jääb. Seal istub ta nüüd praegu weel hobuse seljas, põrglaste poegi walwates, aga ise ka kalju külles kinni. Küll' püüab ta oma lät aegaealt sealt lahti kiskuda:

„Rapputab ja rakkatelleb

Maapõhja muidisema,

Künkastida kõikumaise,

Mere walgel wahutama,

Maana käsi hoiab meesta:

Et ei mahti wärawasta,

Kaitseb poega põrgust peaseks.

Aga üksford algab aega,

Kus kõit piirud kahel otsal

Lausa lähwad lõkkendama;

Lausa tuleleeki lõitab

Käte kalju kammitsasta:

Küll siis Kalew jõuab koju

Dma lastel' õnne tooma,

Cesti põlwe uueks looma!"

122. Eesti keel.

Pääasi, kust ühe rahwa waimuharimise järke äratunnakse, on tema keel. Keel on ühe rahwa harimise kandja ja sellepärast ka tema kauni korra ja priiuse sünnitaja, on tema kõige kallim pärandus. Keel on, kes üht rahwast rahwaks teeb; ta warjab üht lõpmata wäge ja wõimu enese sees. Keel ja mõistus käiwad käsi käes, sest keel on awalikuks saanud mõistus. Sellepärast wõime ka sest, kui kaunis ühe rahwa keel on ja kui palju teda haritud, kõige paremine äratunda, missuguse waimuharimise järje peal rahwas ise seisab.

Kuulus keele-uurija Faehlmänn kirjutab Eesti keelest: „See keel seisab nagu üks suur kunst-töö meie ees. Keelt nimetan ma kunst-töökse — ta on seda niisama hästi, kui iga muu. Paabelist labkudes sai iga rahwas oma jau kaasa, ja tahame seda jagu toore matteriali aru sisse panna, siis löi iga rahwas sest toorest matterialist ühe kunst-töö, kas nägusa ehk näuta, ning see kunst-töö tunnistab nagu iga seesugune töö oma meistri suurust. Ja nõnda peame ka meie, kui kõige seaduse-korralisema keele, see on: oma Eesti keele sügawuste sisse tungime, hüüdma: Selle rahwa mõõdanik, kellest see keel loodud, ei ole tühine olnud, kui ka tema teud teaduste paberi sissekorrassa, keda maailma histooriaks ja maailma kohtuks nimetatakse, ülesse ei ole tähendatud.“

Nõnda õnsa Faehlmänni sõnad. Iga Eesti poeg aga pidagu oma ilusat keelt kalliks, nagu auusa mehe kohus!

123. Oma keel ja rahwas.

1. Sest a'ast, kui elukäigil

Ma noorelt kodunt läind,
On mitmed keele-murded
M'ul uulte üle käind.

2. Mo ema-keel, mis kätkest

Ma olin pärinud,
Ei läind m'ul ial meelest,
Ei saanud unust'tud.

3. Kui hiljem kuulsad mehed

Mind sõbraks nimetan'd,
Kät andes kõrges paigas
Mind lahkelt teretan'd;

4. Siis igatsus mind ajas,
Et wõõra mägedes,
Ehk waikses metsa warjus
Ja kauni orgudes:

5. Ma pidin laulu looma,
Kust hüüdis Eesti heal,
Mis mõnda südant wõitnud,
Ja mitmel keele peal.

(F. R. Kreutzwald.)

124. Kust ma laulu lahutasin?

Kust ma laulu lahutasin,
Loo-wiisisi loomasin,
Sõnu sõnassa sõlmsin,
Häidu ajasta arutin?
Eit mind kätkis kiigutades,
Wibu-ridwa wiibutades,
Suigutas mind laulu suuga,
Kena louga magamaie.
Une ukkud kätki ümber,
Suigutajad sāngi-sambas,
Uinu-wahid wibu-winnas,
Kosutasid eide laulu,
Senni kui waus südamesse,
Sala-põldu idanema.
Kui ma poisiks kaswasin,
Asja-ajajaks wenisin,
Saadeti mind karja saatma,
Lehmi leidma leppikusse,
Karja kaitsma kaasikusse,
Wallikaid waarikus warjama.
Linnud libeda keelega
Kandsiwad laulu nokka otsas:
Laulu-räästad rāgastikus,
Pesilinnud põesastikus,
Pääsokesed pääwa paistel,

Warblased kattukse warjula.
Igal mehel oma wiisi,
Loodud lugu lustiline:
Lõokesel lõõritelles,
Künnilinnul lõksatelles!
Tuule hoog tõi tõised wiisid:
Wihma-wilet m'ul pilwesta,
Merelt wirwendawa wiisi
Laenetelta lahingi lugu.
Tuulispask a'as pasunada,
Torupilli laane ladwad.
Nende laulumeeste lugu
Äratas mind kogemata,
Ajast seemne idanema,
Mis nii kaua põua põllus
Kasteetta maganenud.
Siis ma warmalt nokka westsin,
Laulu lugu alustasin,
Regewārssi weeretasin.
Künnil, aastel, loogu wõttes
Oma laulu lõksatellin!
Louga ühes üles kaswin,
Saime meheks me' mõlemad,
Saime peiuks peenikeseks,
Neiu kõrwa kostemaie.

(F. R. Kreutzwald.)

125. Wiru laulik.

Kui mina lugu luuletama,
 Hakkan lausu laulamaie,
 Kalewida kuulutama:
 Siis jääb walda waatamaie
 Küla kulda kuulamaie,
 Saksad serwi seisamaie,
 Mõisa hulgad mõtlemaie,
 Kuulama minu kõnesi,
 Minu laulu lõksatusi.

Tuleb taga targem aega,
 Parem pidu meie põlwe:
 Siis ma laulan muiste laulud,
 Lõksutan lauliku lugud,
 Weeretellen wanad wiisid,
 Mis ma Harjusta arwasin,
 Mis ma Wirusta wedasin,
 Mis ma Läänest lunastasin,

Taara hiiesta tabasin.
 Seal laulan tule tuisusse,
 Lõhna lume angesse,
 Pistan pilwed põlemaie,
 Lumekibemed kuumendama!
 Nii oli wanast Wirus wiisi,
 Järwe lauliku loomused.

Kui ma lausa lugu laulan,
 Kalewida kuulutellen,
 Olewida ilmutellen:
 Mittu wõib hobu wedada,
 Mittu kõrbi kergitada,
 Linalakk ehk liigutada?
 Kannaks Kalewi hobuda,
 Alewi halli ratsuke
 Üksina mo laulu hulgad,
 Kuulutuste kulla koormad.

(Kalewipoeg, VIII. 55—88.)

126. Uhe Gesticlase auus meel.

Peale selle, kui nelja pere isad Laiuse mõisast aastal 1852 negrutiks olivad antud, tuli nimetatud mõisast minu juure Mart Smit, üks waene sulane, kellel selle sündmuse kurb lugu südamesse oli tunginud ja küsis minu käest otjust, kas teda küll' tema sõsara mehe Süri eest negrutiks peaks wõetama. Tema süda üttelda temale, et ta Süri asemel ära peada minema; tema waeße sõsara filmapijarad langeda temale hinge peale ja nende weikse lapse nuttuheal ei anda temale rahu — ta olla jo üksina mees, n. n. e. — Kui ma tema kristliku meelt ja tema südame tundmist sain heaks kiitnud, seadsin ma temale aga ka ete, mis tema tulewa aea kohus saaks olema, keda ta kergemeelelikul, filmapijarilisel tujul mite oma peale ei tohtida wõtta, n. n. e. Tema aga jäi selle juure, kooli-aeast saani wäga hästi teada, kuidas ristiniimine peada elama ja jurema, ja tema südames olla nõu kindel, Sumala healt kuulda ja oma wenna eest kõik kannatada. Tema sai nüüd minu käest soowitud ristmise tähe kätte ja läks otsekohe mõisa, et sealt tarwilikuid kirjasi wasta wõtta.

Kui ta nende paberitega külasse tagasi tuli ja kui nähti, et tema nõu kindel oli, palus teda ühe tõise negrutiks antud mehe kurb sugulane wäga, sada rubla hõbedat wasta wõtta ja mite oma sõjamehe, waid selle mehe eest negrutiks minna, et ta lahti peaseks. Tõeste, wäga suur summa ühe waese sulasele! Mart Smit aga tõukas need 100 rubla enesest ja andis kindla otsuse, et ta kellegi rahasumma eest, olgu see ka ei tea kui suur, ei tahta minna, aga Sumala käsu järele hea meelega ja ilma palgata oma sõjamehe ja tema weikse lapse eest.

Ta läks ka tõeste 50 wersta jalgi kunni Tartu linna, ehk küll' pealegi hirmus ilm oli — seadis ennast ise wastawõt- mise komisjoni ete, ja sai oma härda palwe peale selle komis- jonist Jüri asemel wasta wõetud. Jüri on siis ka jo koju tagasi tulnud ja õnnistab oma näälemehe mälestust, kes temale naise ja lapse tagasi on annud. (D. A. v. Jannau.)

127. Jakob Jürjew.

1. Kas kuulda on ka meie maal

Mis juhtus Jakob Jürjewal'?

Ta oli teenja wäe peal,

Kaks majakut ta hoole all,

Mis Kuura rannas Lomesnees,

Ta kaitset tule torni sees.

2. See juhtus ühel Jõulukuul,*)

Et merest puhkus winge tuul;

Suur meri oli rühles kõik,

So ära löpen'd laewa-käik.

Kui aga päike tõusis seal,

Siis merest kõlas ime-heal.

3. Kas kirjgab kangel mere aul?

Kas on see west-nätku laul?

Kes wõib seal laulda rüha sees?

Kas on ehk uppund meremees?

Kõik rahwas, kuuldes, kahwatab:

Oh häda! mis see tähendab?

4. Siis Jakob ruttas kiitrile,

Läks ruttu tuletornile,

Ta wahtis, sihtis — Taabife!

*) Aastal 1844.

Seal rüha wahel paadife!
 Ja selle weikse paadi sees
 Näe — pitkasi üks ainus mees!

5. See surma ootab külma käes,
 Jo mattab ise ennast mees,
 Ta laulab püha laulu seal —
 See on see ime mere heal.

— Mis näha? — Tõiseb küsifid.

„Mees hädas! api, api nüüd!“

6. Ei kellegil nii julge meel,
 Seft firreke ei kanna weel.

Siis ütleb Jakob: „Lähem ma,
 Oh Jumal aitab peastada!“

Ja ruttas, ühes laud ja kõis,
 Et rahwas waates hirmu täis.

7. Ta abikaasa nuttuga:

„Oh olgu Jumal sinuga!“

Üks ainus mees weel armuga

Seal ütles: „Mina tulen ka!“

Siis waprast läksid edasi,

Ei waatnud enam tagasi.

8. Küll' pliksus jää ja kärises,

Küll' praksus ring ja wärises!

Kui tõine, raske tehaga,

Ei julgend eemal' astuda,

Läks Jakob ifa julgemaks,

Ja jõudis rannast wersta kaks.

9. Kus nüüd ta? Enam paista meest

Ei kusagiltgi mere seest!

Oh, seal ta tõuseb laua peal!

Weel teda Jumal hoidis teal.

Waat', jälle waub, jälle wees! —

Nii oli seitse korda sees.

10. Küll' oli suur ta häda oln'd,

Tal südamest see tõutus tuln'd:

„Kui jõuan peasta hädalist,

Siis kiritule annan wist

Kaks kõrbe lühtrit ristiga

Ja ühe waha küünslaga!“

11. Nüüd seisib Jakob paadi ees,

Weel mehel leidis elu sees;

U ümber paadi jeätus nõrk,
See oli uus ja raske wõrk.

Ja hüüdis: „Sumal sinuga!
Nüüd roni mööda lauda sa!“

12. Siis tõine: „Laf' siin suren ma,
So laud seal, ei mind kannata!“

U Jakob: „Darm sul alles weel,
Ka aerud, purjud paadi peal;
Need seada risti lauaga,
Siis astu wiimse jõuga!“

13. Seal mees siis wõttis wiimse jõuu
Ja katsus täita seba nõuu;
U et jo jalad külmetand
Ja ise kõndida ei saan'd,
Siis Jakob teda kõnnitas
Ja iga wiist toibutas.

14. Küll' olnud suure häda sees
See waene, wäeti Lättimees:
Kaks päewa jää ning külma käes
Ja nälja surm ta silma ees;
Sis laulnud wiimse healega —
Heal kostnud randa tuulega.

15. Ta olnud Kuresaarel tööl,
Noor mees ja väga julge meel;
Siis jõuluks weikse wenega
Ta kippund koju minema:
U külm ja raske udu wõl —
Ei annud jõudu tema tööl.

16. Mees elab täna pääwal weel*)
Ja ühtepuhku mere teel,
Ta käsi on pal hästi käin'd,
Ta ammu rikkaks meheks läin'd.
Ja Jakob Jürjew? — rikkust küll:
Kui peast ja aumärk soldatil!

17. Kui Jakob hakkas surema,
Siis kutsus naise, poea ta
Ja ütles: „Polnud jõudu m'ul
Lühtrist kinki kirikul;

*) Kaul on tehtud aastal 1866.

Sest täitke minu lubamist,
Siis heidan hinge rahulist.' —

18. Saat', Kuuramaal jo lühtrib seal
Ja kirjutus on nende peal,
Need tunnistavad rahwa ees,
Et meie wend on igamees;
Sest saatis Sumal Getimeest,
Et peastaks Lätlast surma käest.

(Dr. Bertram.)

128. Kallim kingitus.

1. Kuulen ühte nime
Kõlawat,
Laewa wõlwiist wasta
Hõiskawat!
Kuu ja tähed temast
Keerawad!
Temast lilleõilmed
Ohkuwad!

2. Temast lindude laul
Pajatab!
Metsakohin temast
Tunnistab!
Ehatulel tungib
Põue m'ul,
Hüüab kullatiirest
Koidikul!

3. Nearattas weered
Wuhinal,
Pääwad päiwi sundwad
Tuhinal —
Ika nende keerul,
Ika ja
Kuuled ühte sõna:
Gestimaa!

4. Ja so oma süda,
Kuulata:
Kuidas oskab wasta
Hõisata!
Heliseb nii waljult
Pääw ja wõ
Südamest see sõna
Tagase!

5. Sumalatel andeid
Palsu on,
Nende käte pandud
Rõõm ja õnn —
Kallimat neil kinki'
Polnudle,
Kui: et sugust sünd'sin
Gestlane!

(L. Koidula.)

VI. Gesti kodumaa.

129. Isamaa truuus.

1. Mo armas, kallis isamaa,
S'ul laulan mina rõõmuga!
So peal ma olen sündinud,
So peal ka suureks kaswanud;
So peal ma elan, suren ka,
Mo armas, kallis isamaa!

2. So muksariüppes magawad
Mo wanemate wanemad.
Ma, nende järestuleja,
Ka pole muud kui sureja;
So riipe pean ka langema,
Mo armas, kallis isamaa!

3. So eest ma lähen surema,
Ehk waenlastega wõitlema;
Kas surm ehk elu minuga,
Ma ika rahul sinuga,
Ja laulan suure rõõmuga:
Mo armas, kallis isamaa!

4. Sind käte peal ma kannaksin,
Ja sinu eest ka annaksin
Mo ihu, wara filmapilk,
S'ul saagu wiimne were-tilk.
Nii tahan ma sind armasta,
Mo armas, kallis isamaa!

(M. Sooberg.)

130. Gesti wennad, laulgem rõõmsast.

Gesti wennad, laulgem rõõmsast,
Kiitkem oma isamaad!
Tuhat suuga hüüdkem wahwast,
Et kõik rahwas kuulewad:
Gestimaad ja Gestirahwast
Meie süda armastab;
Mitku Sumal kõrgest taewast
Meie kallist isamaad!

Gesti metsad kahisegu
Gesti meeste laulu ees;
Gesti poisid meestest kuulgu,
Dypigu ja nooruses
Gesti isamaale laulma,
Kes meid kõiki sünnitan'd,
Seba maad ja paika kiitma,
Mis meid üleskaswatan'd.

lähed nimetatud kirjastusele, kus täine öde
 Pühast Järvest lõues
 Need kaks ise
 järele Pühajärvest lõues
 juba vanaajaluse laul
 praegu kõige kummalis

Igal pool, kus Gestirahvas
 Glawad, seal kuuldaske,
 Et neil isamaa ka armas,
 Temal' kiitust lauldaske.
 Gestil meel ja Gestil süda,
 Gestil laulud meie süda;

1842. aastal
 1843. aastal
 1844. aastal
 1845. aastal
 1846. aastal
 1847. aastal
 1848. aastal
 1849. aastal
 1850. aastal
 1851. aastal
 1852. aastal
 1853. aastal
 1854. aastal
 1855. aastal
 1856. aastal
 1857. aastal
 1858. aastal
 1859. aastal
 1860. aastal
 1861. aastal
 1862. aastal
 1863. aastal
 1864. aastal
 1865. aastal
 1866. aastal
 1867. aastal
 1868. aastal
 1869. aastal
 1870. aastal
 1871. aastal
 1872. aastal
 1873. aastal
 1874. aastal
 1875. aastal
 1876. aastal
 1877. aastal
 1878. aastal
 1879. aastal
 1880. aastal
 1881. aastal
 1882. aastal
 1883. aastal
 1884. aastal
 1885. aastal
 1886. aastal
 1887. aastal
 1888. aastal
 1889. aastal
 1890. aastal
 1891. aastal
 1892. aastal
 1893. aastal
 1894. aastal
 1895. aastal
 1896. aastal
 1897. aastal
 1898. aastal
 1899. aastal
 1900. aastal

1842. aastal

1842. aastal

1842. aastal
 1843. aastal
 1844. aastal
 1845. aastal
 1846. aastal
 1847. aastal
 1848. aastal
 1849. aastal
 1850. aastal
 1851. aastal
 1852. aastal
 1853. aastal
 1854. aastal
 1855. aastal
 1856. aastal
 1857. aastal
 1858. aastal
 1859. aastal
 1860. aastal
 1861. aastal
 1862. aastal
 1863. aastal
 1864. aastal
 1865. aastal
 1866. aastal
 1867. aastal
 1868. aastal
 1869. aastal
 1870. aastal
 1871. aastal
 1872. aastal
 1873. aastal
 1874. aastal
 1875. aastal
 1876. aastal
 1877. aastal
 1878. aastal
 1879. aastal
 1880. aastal
 1881. aastal
 1882. aastal
 1883. aastal
 1884. aastal
 1885. aastal
 1886. aastal
 1887. aastal
 1888. aastal
 1889. aastal
 1890. aastal
 1891. aastal
 1892. aastal
 1893. aastal
 1894. aastal
 1895. aastal
 1896. aastal
 1897. aastal
 1898. aastal
 1899. aastal
 1900. aastal

1842. aastal
 1843. aastal
 1844. aastal
 1845. aastal
 1846. aastal
 1847. aastal
 1848. aastal
 1849. aastal
 1850. aastal
 1851. aastal
 1852. aastal
 1853. aastal
 1854. aastal
 1855. aastal
 1856. aastal
 1857. aastal
 1858. aastal
 1859. aastal
 1860. aastal
 1861. aastal
 1862. aastal
 1863. aastal
 1864. aastal
 1865. aastal
 1866. aastal
 1867. aastal
 1868. aastal
 1869. aastal
 1870. aastal
 1871. aastal
 1872. aastal
 1873. aastal
 1874. aastal
 1875. aastal
 1876. aastal
 1877. aastal
 1878. aastal
 1879. aastal
 1880. aastal
 1881. aastal
 1882. aastal
 1883. aastal
 1884. aastal
 1885. aastal
 1886. aastal
 1887. aastal
 1888. aastal
 1889. aastal
 1890. aastal
 1891. aastal
 1892. aastal
 1893. aastal
 1894. aastal
 1895. aastal
 1896. aastal
 1897. aastal
 1898. aastal
 1899. aastal
 1900. aastal

läheb nimetatud järwest läbi Saksu-soo peale, kus tõine õde, Pühast järwest tulles, temaga ühte jookseb.

Need kaks jõe-soonekest, kellest üks Emalättest, tõine jälle Pühajärwest tõuseb, alustawad kuulsat Emajõe, mis juba wanapõlwe lauludes ja juttudes kiidetud oli ja weel praegu kõige kuulsam meie maa jõgedest on. Otsegu mõistlik lapsuke, kes jalga hakkanud toetama, ruttab Emajõe neitsike rõõmsal meelel teele, teretab naeratades taewa ilu: pääwal päikest, ööse kuud ning tähti; teretab labkeste puid, rohtu ning lillikesi kaldal, kuuleb lehe kohinat ja linnu laulu, aga ei mahi kusagil aega wiita, waid lippab ühtepuhku edasi ja mõtleb lapse kombel: „ehk edespidi weel ilusam!“ Et nüüd Issanda loodud ilu ika enam näha saaks, sellepärast ei jookse ta otsekohe, waid ühtepuhku loogeti ja ristati otsegu jänes. Räästo mõisast kallab ta Sangasti kiriku poole, wõttab lisadust mitmest allikast ja ojast, iseäranis lgasti raja peal, kus mittu weikest jõge tema sülle wauwad. Üks kaunis jõekene tuleb Urwasto kiriku poolt, tõine weel suurem ja nägusam Tõlliste mõisa ligidal Walga linnast; seda wiimast kutsutakse Põdeli jõeks.

Nende abi-jõgedega ühendatud ruttab Ema neitsike Wirtsjärwe poole. Küll' läheb järwe nähes tüttarlapse süda arglaseks ja mõtleb iseeneses: „Kuidas sealt läbi peasen?“ Aga kui lõunapoolse järwe otsa saab, ütleb ta: „ma mõistan ojuda,“ ja kargab sedamaid järwe. Waata kuidas mo neitsike supleb ja liikmeid sirutab ja järwe laenetest läbi tungib, kunni ta põhjapoolse järwe kaldale jõuab, sealt hommikut wasta pöörab, Pedja jõega koku juhtub, keda ta kaissu wõttab ja siis kiireste Tartu poole tõttab. Linna nähes silitab ta juukseid, kohendab kaela-rättikut ja pühib tolmu silm-näu pealt maha, sest päike paistis heledaste, ning pani tee tol-mama. Aga et kenas linnas wäga palju tarku mehi elab, kes Kalendrit ja kõiksugu imewärkisi teewad, sellepärast ei julge Ema-neitsikene aega wiita, waid hüüab naeratawa pa-lega: „Tere ja Jumalaga!“ ning pistab Luunja mõisa poole. Luunjast wõttab teed Meksi, Meksist Kastri mõisa, kus Aiia jõgi tema sülle langeb, kellega seltsis ta Peipsi järwe läheb.

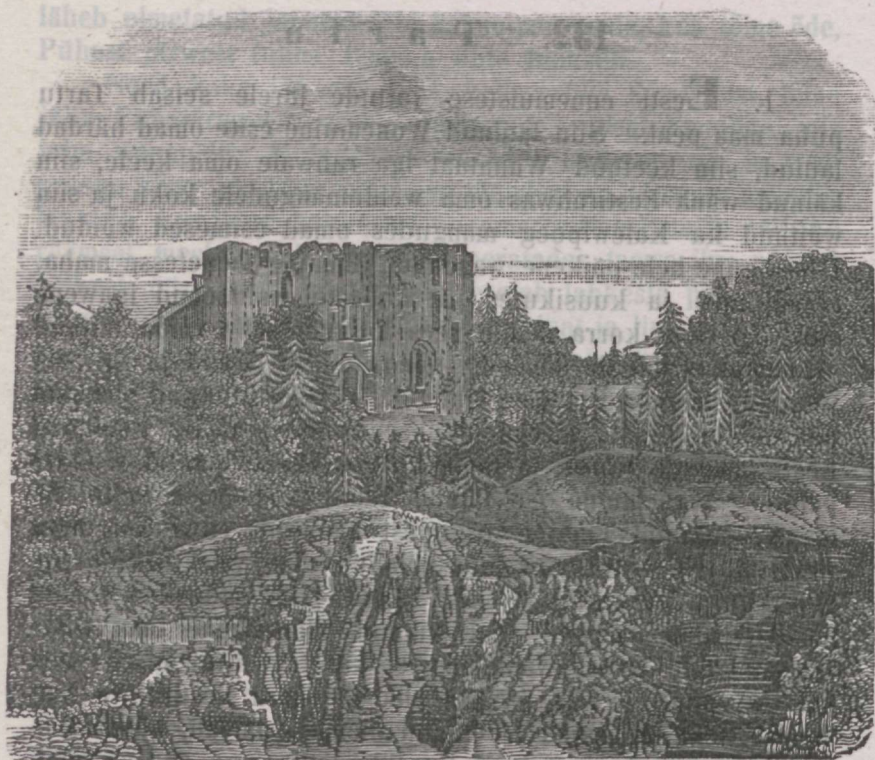
(Fr. R. Kreutzwald.)

132. T a r t u.

1. Eesti ennemuistese juttude järele seisab Tartu püha maa peal. Siin laulnud Wanemuine esite omad härdad laulud, siin keetnud Wanataat iga rahwale oma keele, siin käinud wana Eestirahwas oma wõidumängudele koku ja siin wõitnud ka Kalewipoeg mängudes omad esimesed wõidud. Ühesugune hele päikene waadanud Emajõe laenetsesse maha, tammikutes ja kuusikutes jõe kallastel walitsenud igawene suwi, ja kes korra nende sees käinud, selle rinda täitnud Wanemuine kandle healed, nõnda et ta läinud ja ka oma wendade südamed põlema laulnud. — Siis tulnuwad pimedad pääwad, wõõraste mõõgad kõlisenuwad, Emajõgi woolanud Eesti poegade weres, ja tammikute waikuse ajanud sõakära pelgu. Wanemuine ise läinud Taara kodadesse peitu, temaga kadunud Emajõe orgudest igawene suwi ära, ning wana sortsineiu winguw laul kõlanud üksi weel kiwide wahelt kuulja kõrwa. — Nõnda läinud jälle sadanded aastad mööda, üksi kewade aeal käinud Wanemuine oma wana armsat kohta wahel waatamas, et kas tagasi-tulemiseks aeg ehk jo sünnis ei olla, ja kas ehk jo Taara Eestirahwa katsumise aega ei saaks lõpetanud olema. Ja jah, nõnda käinud ta iga aasta ja tulnud kord ka jälle õige suurel wael, et tuhandate kaupa igalt poolt Eesti poegi koku jooksnud, wägew laulu-kaja kunni Kääpa jõeni ulatanud ja Kalewipoea mõõk sealt waljuste wasta kõlisenud. Neist healtest wäriseda õhk praegu weel ja olla lootust, et Jumal Eesti poegade katsumise aeale lõppetust saada tegema ja Wanemuine pea jälle jäädawalt meie seka elama tulema.

Nõnda juttustab Eestirahwa suu; waatame nüüd, mis meile aearamatud Tartust teawad rääkida.

2. Umbes aastal 1220 elas Tartu kantsis üks Wene wasáll, kes Eestlastega ühes Saksa rüütli-ordoga sõda pidas. Siis wõitis teda Saksa rüütel Johann von Apeldern, Riia piiskoppi wend, ära. Pärast asus Lihula piiskop Hermann seie elama, ning wana Eesti linna järele jäänud waretetest ehitati uus linn üles; ka laskis Hermann ühe toreda kiriku Dom-mäe peale ehitada, kelle müürid nüüd weel seisawad ja kelle sisse nüüd uniwersiteedi suur raamatu-kogu omale seisukohta leidnud. Jo aastal 1245 oli kõik ümberkaudne maa piiskoppi alla heidetud ja tema piirid ulatasiwad kunni Wene rajani.

Tartu Doom-mägi.

Tartu oli sell' aeal kolmekordse kantsi-müüride sees ja üleüldse üks väga uhke linn. Nimelt oli tema kuuplemine väga laialine ja kuulus. Ta astus Hansa linna-kogusse ja läkkitas saadikuid Riia maapääwa peale, Ta tegi ise omale raha ja mõistis kohut elu ja surma üle. Tema rahwa arv oli nii suur, et katk, kes korra 15,000 inimest linnas maha murdis, siisgi terwet linna inimestest tühjaks ei jõudnud teha. Ühetõistkümnne kiriku tornid waatasiwad linna peale maha, ning Moskwa metropoliit Isidor kirjutab aastal 1437, et ta seda linna imekspannes olla waadanud ja sellesarnast asja enne weel ilmasgi ei olla näinud.

Aastal 1558 sai Tartu Wenelastest ümber piiratud ja ärawõidetud, ning järeltulewa 67 aasta sees sõdisiwad weel 6 korda, kord Rootslased, kord Poolakad Tartu all ja see läbi sai ta peaaegu täitsa ärahääwitatud. Uus aeg aga algas jälle aastal 1626 Tartule. Sell' aastal tuli Rootsi kuningas Gustaw Adolf Tartu ja tõi enesega üht rahu-aega ühes. Ta asutas mitmed kohtud, ühe kuningliku kooli, gümnaasiumi ja uniwersiteedi, kellest wiimane 15mal Wiina-

kuu pääwal 1632 pühitsetud sai. Kuningas Kaarel XI. aeal saiwad need asutused weel seeläbi täiendatud, et Saksakeele liig suurt woliust nattukene määrati ja ka Eestikeelele enam wõimust anti. Kaarel XII. aeal aga tõusis Rootsi ja Wene-maa wahel sõda, ning Tartu linn piirati aastal 1705 Wene-lastest ümber. Ta wõideti ära ja aastal 1708 lõhuti Peeter Suure käsu peale tema kantsid maha, majad põletati ära ja rahwas wiidi Wenemaale. Uniwersiteet oli kõige oma kraamiga Pärnu linna põgenenud elama, kus ta weel 11 aastat waewasel kombel kiratses.

Aga Tartu hakkas pea jälle toibuma, nõnda et tema rahwa arw jälle 21 tuhande peale on tõusnud. Tema majad seisawad kahel pool emajõe kallast, kellest kaks silda üle wiivad. Linnas on wiis kirikut: kolm protestanti ja kaks kreeka-katoligi usulistele. Koolides, kellest gümnaasium, koolmeistrite seminar ja kreiskool kõige tähtjamad, on palju lapsi ja noori mehi igalt poolt õppimas. Keiser Aleksandri I. aeal sai ka uniwersiteet jälle uueste Tartu asutatud, keda keisri herrast 12mal Jürikuu pääwal 1801 kinnitadi. Ligi 70 aastat on see suur-kool nüüd jo oma tööd suure õnnistusega edasi teinud ja ka palju Eesti poegi on seal seda kadumata wara saanud, kellega üksi wõimalik on, ennast ja tõisi õige wabadusele aidata. Ei ole ka meie keel ja tarwitused seal weel seda maksnud, mis n'ad õiguse pärast oleksiwad pidanud, siis loodame ommeti tulewikus ka selle-poolst paremat järke tulewat. Praegu on Tartu uniwersiteedi peal 60 prohwessori õppetust andmas ja õppilaste hulk on ligi kaheksa sada.

3. Tartu kõige suurem ehte on tema Doom-mägi, Wnemuine ennemuistene iste-järg, kelle puid sa suwe-õhtudel nüüdgi weel nagu selle wanapõlwe õnne-korrast kuuled kahisedes juttu ajawat. „Waata,“ ütlewad need kahisejad healed, „nagu Hermann'i uhkest kättega tehtud ehitusest need waremed üksi järele on jäänud, nõnda on kõik wäljaspidine au ja suurus: ta kaub ruttu ära ja tast ei jää sagedaste waremeidgi järele. Sellewasta inimese waimu-ehitused, neid ei wõi keegi ärarikkuda, ja hukkatakse n'ad ka ühel kohal ära, tõisel tõusewad n'ad jälle ülesse. Seesugused waimu-ehitused on ka Eesti poegade usk ja armastus: usk oma tulewiku peale ja armastus oma maa ja sugu wasta. Kunni weel üksainus Eestlane elab, senni ei saa ka need oman-

dused ärakautatud olema, waid n'ad kestawad ühesuguses wõimus edasi, olgu küll sagedaste wõõra silmale nägematal kombel. Näed sa seal kaugel metsa ääres õitsi-tuld? Waata, selle tule ääres juttustab tuline kõne sest, mis enne olnud, ja hale laulu-wiis, kes nagu luikede heale-kõla taewa all läbi õhtuse waikuse kajab, kaebab sest, mis praegu on. See kõne ja see laul aga, need on Eestirahwa teadused ja kunstid, sest teaduste ja kunstide najal ajawad iga rahwa waimu-ehitused ennast nähtawale. Sina, kelle südames ka seesugune usk ja armastus elawad, mine ja ehita ühes!“ —

133. Mo meeles seisab alati.

1. Mo meeles seisab alati

Mo hiilgaw isamaa!

Rus rahwas waikne, südamlit

Ja lootuses nii kannatlik:

Mo armas, kallis maa!

2. Kuis kuffulind siin kõrgelt hüüd',

Kuis metsad kohawad,

Ja orud rahus hingawad,

Rus lehed kaunilt hiilgawad

Ja ehad punawad!

3. Weel kõlab keel siin kindlaste

Ta wana põhjusel;

Weel mäed siin juttu westawad

Ja orud kõned kannawad,

Suus sõnu lehtedel.

4. Ja Gesti poegist tunnistab

Neil sõna, rikkas heal:

N'ad wahwad wõitjad sõdades

Ja kündes, käiwad külwates

Siin isa pinna peal.

(S. W. Jannsen.)

134. Emmujärw ja Wirtsjärw.

(Ennemuistene jutt.)

Silja aega pärast seda, kui Wanaisa helbus inimeste sugu meie maale elama asutanud, maapinda wiljakandjaks neile õnnistanud, metsad lindudega ja neljajalgsetega täitnud, olla tema ka ühe järwe loonud, selge, külma ja karastawa weega, kust rahwas igal aeal karastawat keelekastet wõinud leida. Kõrgel järwekaldal kaswanuwad haljendawad tamme ja pärnapuu metsad, metsade warjul õitsenuwad ilusamad lilled ja puide ladwadel wilistanuwad koibikul ja widewikul laululinnud, et üsna lust ja ilu igalt poolt inimeste südant rõõmuga pidanud täitma. Seesugust õnnepõlwe olla Wanaisa tahtmine lastele walmistanud.

Uga rahwa õnnepõlwel ei olla pitka wiibimist olnud, sest inimesed läinuwad ülemeeliseks, teinuwad, mis kuri süda neile käskinud ja läinuwad aegamööda oopis hukka, nõnda et Wanaisa neist midagi meelehead enam ei saanud, waid kõrwad temal alati nende kurjust kuulsdes ubiseftiwad. Seal ütelnud Wanaisa ühel pääwal: „Ma tahan ülekäte läinud lapsi nende kurjuse pärast karistada, mis ma sellega teen, et karastawa wee kõige järwega nende käest ärawõttan, misläbi ehk janu-piinamine neid saab parandama ja pittamööda parema teele juhutama.“ — Ja waata! ühel pääwal tõusnud lõunapoolt must ähwardaw äikese pilw ülesse, tulnud ligemale kunni Emmujärwe koha, kuhu pilw kui puhkama jäänud ja oma serwa samba kombel järwe poole langetanud. Äkkitselt hakkanud järwe wesi kihisedes samm sammult kõrgemale kerkima, tõusnud kühmul niikaua, kunni ta pilwe sambaga koku puutunud, ja nõnda kadunud mõne filmapilgu pärast kõik wesi järwest, et piista järele ei jäänud. Must äikese pilw sõudnud oma koormaga edasi ja kadunud õhtu eel waatajate filmist. Paik, kus järw enne seisnud, leitud tühi, ega olnud muud sinna jäänud kui muda ja kõntsa konnadele; ka seda kuiwatanud mõne pääwa pärast päikese terad ja tuule-õhud ära.

Nüüd tõusnud rahwal suur kisa ja kaebamine janu piinas, sest et nemad muud keelekastet kusagilt enam ei leidnud, kui seda, mis wihma-wesi madala paikadesse loifu koku walgutanud.. Aegamööda täitnuwad wihma-sagarad ja kewadised lume-sulad ka endise Emmujärwe koha kaldani täis, aga see oli pehme wirtsu-wesi, mis täieste janu ei kustutanud ega kehale

karastust jõudnud anda. Rahwas annud järvele kui sõimaks Wirtsjärw nimeks ja antud nimi on täna pääwani järvele jäänud. Endised ilusad kõrged kaldad haljendawa lehtpuu metsadega ja õitsewa lillidega on ammugi järwe ümbert kadunud ja sood nende asemele tulnud, kus palju muud ei kaswa, kui mõned kudurad männid.

Kui hiljemine janu-häda ülekäte läinud inimesi nattuke parandanud ja nende häda kaebused ja palumised igapääw libedamalt Wanaisa kõrwa ülestõusnuwad, pehmitanud tema oma südant ja heitnud jälle armu nende peale. Siisgi ei antud neile endist järwe enam tagasi, waid Wanaisa laskis maa alla igasse paika kitsad urgas-need uurida, walas endise Emmu-järwe wee sinna ja andis ühtlasi weele kasku woolata ja sinna ja tänna maast ülesse kerkida, et inimesed oma janu wõitfiwad kustutada. Et nüüd maa-alused wee-sooned üle-liiga külmaks ja suwel üle-liiga soojaks ei saakfiwad minema; teinud Wanaisa tarkus seda seadust, et kewade külma-kivi allikatesse pannakse, mis sügise wälja wõetakse ja talweks üks sooja-kivi tema asemele pannakse, misläbi allikad ial ei wõi külmetada, kui muud wee-objad, jõed ja järwed jea kätte alla lähewad.

(Fr. R. Kreuzwald.)

135. Isamaa ilu hoieldes.

Isamaa ilu hoieldes,

Wõõraste wasta wõideldes

Wärisesid waprad wallad,

Kolletasid kihelkonnad

Muiste põlwe mulla alla.

Nende piina pigistused,

Nende waiwa wäsimused,

Muiste kallid mälestused,

Kostku meile kustumata!

(Kalewipoeg, S. 157—165.)

136. Wiliandi.

1. Wana Gestlaste kaunid omandused, nimeft nende wirtsus, truuus, üksmeel, wahwus, isamaa armastus ja nende ärameelitamata ja äramiüumata waim, tegiwad neid tõiste oma-

aegse rahwale kangel ümberlaudu kuulsaks. Ja et Gesti maa ühtlase ka üks rikkas maa oli kõõfsugu kauni annete poolest, keda rahwa wirtuse ja hoole läbi siin figitati, sellepärast käis mitmegi naabri südame himu tema peale, et teda kui head saaki omale mõiks pärida. Need naabrid oliwad nimelt Daanlased ja Sakslased, kellest wiimased 1159masti aastast saani peale Kristust seie hakkasiwad käima ja aastal 1186 täitsa meie maale elama asustiwad.

Sell' aeal elasiwad siin maal kolm waba rahwast: Lätlased, Liivlased ja Gestlased, kellega Sakslastel seie tules tege- mist oli. Gimesed heitsiwad kergeste Sakslaste ja risti-usu alla. Liivlased oliwad sellepoolest palju wisamad. Aga Gestlased ei tahtnuwad milgi kombel kellegi alla heita. Nende palaw ja kustumata wabaduse ja isamaa armastus sundis neid murdmata meele-kindluse ja imelikku wahwusega pealetungijatele wasta panema. Sellest siis tuli, et nende ja Sakslaste wabel hirmsad werised taplused tõusiwad, mis katku, alaliste riisumiste ja armetuma rööwimistega seltsis järestiku 16 aastat, s. o. 1208—1224, kestiwad. See wäga werine ja kole sõda ja tema kannul käija katt laastasiwad meie kalli ja armsa isamaa hirmsaste ära ja tegiwad ta inimestest peaaegu koguni tühjaks. Tema sai nagu werega joodetud, mis meie auusa eeswanemate, aga ka Sakslaste ja nende abiliste Lätlaste ja Liivlaste, soontest wälja pidi woolama.

Sell' aeal oli Gestlaste maa tema praegustest rajadest laiem ja mitme maakonda jautatud, kellest Sakkala maakond, praeguse Wiliandi maal, kõige kuulsam oli, sest siin elasiwad Sakkalased, kõige wägewam ja wahwam Gesti-rahwa sugu. Temast hommiku poole oli suur Ugaunia (Ungannia) maa Tartu, Ottepää ja Waigala linnadega; temast põhja poole Nurmekond ja Paala maakond Paala (Põltsama) linnaga, noagu ka Tärwe, Wiru, Harju ja Vääne maakond oma linnadega, kellest Lindanisa, Warbola ja kõised meile tutwad on.

Sakkala maal oliwad sell' aeal kolm linna: Wiliandi, Burke ja Dlewe. Nende linnade sees, kes sügawa kraawide ja kõrge mitmekordse wallide läbi kindlaks oliwad tehtud, elasiwad Gestlaste kuulsad wanemad, kellest meil aga faks nime- pidi teadupärast on: Lembito ja Meeme.

Üks neist kõige kuulsama ja kindlama Gesti linnadest oli wana Wiliandi, keset wiljarikkast Sakkala maad. Wana

kuulus Wiliandi linn seisis praeguse weikese Wiliandi („Wiliandi“) toha peal, pisukesega aga sügawa ja kõrgelseisawa Mäda järwe õhtupoole järsu kalda peal, kes oma wet kabele poole heidab ja nimelt Rõypu- ja Pärnu-jõe läbi Lääne merde ja Tänäsilma jõe läbi Wirtsjärwe. Meelele saab ta wet rõhkeste allikatest ja loopeolt sisse nõrisesa weikese Walu-ojast. See koht oli selle maa päälinnaks kõige sündsam, sest siit wõidi iga ümberkaudse maa üle walitseda, Lääne merest kunni Wirtsjärweni ja Põltsamaa ja Rakwere rajadest kunni Ruhjamaa ja Salatši jöeni. Siin seisis wana Wiliandi linn oma sügawa kaewanduste ja mitmekordse wäga kindla wallidega. Siin elaswad Sakkalaste wanemad, kes mite üksi oma, waid ka wõõra rahwa juures kuulsad oliwad, sest nende nõu ja etewõtmine mõus palju ja nende käst ulatas kaugele. Sellepärast oliwad nemad kõige oma wendade juures auu sees, aga ka kardetawad Gestlaste waenlastele. Wiliandi nimetatud tähtjus paistis ka juba waraselt selle maa waenlaste silma, sest kes selle maa ja rahwa üle wõimust tahtis wõtta, pidi enne Wiliandi ärawõitma. Sellepärast on ka wana Wiliandi linna lugu kõige kuulsam siin maal ja wäga hirmus ja werine.

2. Kui Sakslased juba 22 aastat, s. o. 1186—1208, ristis-ufuga Lätlaste ja Liwlaste seka oliwad pestitanud, ei olnud Gestlased neid sugugi weel oma maale wasta wõtnud, waid kõwaste sõdides wasta pannud, iseäranis mere peal, mis peale aastal 1208 ülewäl nimetatud 16ne aastane hirmus sõda Gestlaste ja Sakslaste wahel, kellel Lätlased ja Liwlased abiks oliwad, tõusis. Pärast seda kui kolm aastat siin maal oli sõditud ja wastastiku riisutud, hakkas 1211 suur taplus Sakkala maal ja Wiliandi linna all. Sinna tuli suur Sakslaste sõawägi kõige rüütlitega oma päämehe Bertholdi all, ja Lätlaste ja Liwlaste sõamehed nende pää Ruskiniuse all, ning hakkaswad linna all sõdima. Et Gestlased neile wahwaste wasta paniwad, pidiwad nemad taganema ja mittu rüütlit nende käte wangi jätma, kelle raudriided Gestlastele wäga kaksuks tuliwad.

Selle peale hakkaswad Sakslased linna ümberpiirama, aga Liwlasti ja Lätlasti saatsiwad n'ad ümberkaudist maad ärahäawitama ja sõawäele moona rööwima. Need käiswad kõik kohad läbi, surmasiwad armetumal kombel kõik inimesed ära, keda eest leidiswad, ja tõiwad linna alla tagasi tulles, peale riisutud wara ka palju auusamaid Gestlasti enesega wangis.

Neid Gestlasi wiisivad Berthold ja Rusfinius enesega ühes walli alla linnahoidjate ete, ja ähwardasiwad neid piinata ja surmata, kui wastapanejad Sakslasti mite kobe linna ei lasestiwad ja ristiusku wasta ei wõttafiwad. Kui Gestlased ennast ähwarduste läbi ei lastnuwad hirmutada ega meelitamiste läbi petta, pealegi raudriietes ennast näites ja oma kindla wallide peale toetades weel enam ähwardasiwad wasta panna, seal surmas Rusfinius oma seltsimeestega kõik wangistatud Gestlased ära ja ähwardas nendega linnas sedasama teha, kui n'ad weel kauem julgefiwad wasta panna. Et linnahoidjad ka selle läbi oma kindlat meelt murda ei lastnuwad, siis hakkasiwad waenlased kõigilt poolt wägewaste linna peale käima. Sakslastes surmasiwad oma ambu-küttide abiga palju linnahoidjaid walli pealt ja ehitasiwad mitmekordsed puu-tornid, nimega torni-kattused, üles, keda rullide peal linna wallide lähedale lükkasiwad, et nende pealt odade ja noolibega linnahoidjate wasta sõbida, ja torni alumise korra pealt linna wallist alt läbi kaewata. Ühtlasi loopisiwad waenlased ühe masinaga nagu suure-tükkiga kiwa linna, mis läbi palju inimesi ja loojukseid surmasiwad ja palju hooneid purustasiwad, sest et Gestlased ennast enne selle wasta ei teadnuwad warjata. Siisgi paniwad nemad wägewa waenlasele wahwaste wasta, nõnda et palju Sakslasti langes, nende seas ka kuulus ja wahwa rüütel Arnold.

Nüüd kandsiwad Lätlastes ja Liwlastes palju waid walli alla kõrgesse kihti koku, et sealt riida pealt ülesse walli otsa wõikfiwad ronida; aga wastapanejad püüdsiwad neid puu-kihte põlema panna ja wiskasiwad astjate sees linnast tuld peale, mis waenlased lumega jälle ära kustutasiwad. Wiimaks saiwad n'ad ommeti ühelt kohalt puu-kihti wallini kõrgendada ja hakkasiwad warsi walli lõhkuma, ses rõõmsas lootuses, nüüd pea linna saada; aga imeteledes leidfiwad nemad selle puu walli taga weel kõise kindlama, keda nemad mite enam ei jõudnuwad äralõhkuda. Pealegi tuliwad linnahoidjad seal nii raskeste nende peale, et n'ad pidiwad taganema. Sealt maha ronides tahtfiwad linna põlema pista, mis aga Gestlased ära keelasiwad. Tõisfel hommitul parandasiwad Gestlased omad wallid kõik ja hakkasiwad uue rammu ja wahwusega waenlase wasta panema.

Nõnda kestis see tuline taplus wiis pääwa ja wõd ühtepuhku edasi. Wiimaks tuli linnahoidjatele suur weenälge kätte; pealegi oli linnas nii palju surnuid, et neid enam ei jõuetud maha matta, ning ülejäanud sõameestest oli ka palju haawatud.

Et nüüd linnahoidjad pitema wastapanemise tundsiwad asjata olewat, siis tegiwad nemad, Sakslaste uue pakkumise peale, nendega rahu, ja nõnda, et Gestlased risti-usu lubasiwad wasta wõtta, aga Sakslased nendega wennalikus armastuses tahtsiwad elada, kelle töutuse peale Gestlased neile käemehi rahu finnituseks andsiwad. Kattoliku preestrid wõeti ka lohe linna wasta, kes rahwa ja majad pühitsetud weega äraripputasiwad, aga ristimise töb suure were ärawalamise pärast pärastpoole toime-tada jätsiwad.

Uga see rahu ei kestnud kaua. Sest kui Sakslased oliwad kuulda saanud, et Gestlastel jälle nõu olla nende wasta wälja astuda, tuliwad nemad kõige rüütlite kui ka piiskoppi sulaste ja Lätlaste ja Liinlastega warsti jälle Sakkala maale, paniwad kõik külad põlema, surmasiwad kõik Gesti mehed ära, ja wõtsiwad naised koju tagasi minnes wangi. Seda tegu maksiwad Sakkala Gestlased ühes tõiste naabritega ja yma wahwa wanemate Lembito ja Meeme juhatusel all neile jälle kätte, aga pidiwad siisgi Sakslaste läbi pea jälle uut hirmust piinamist kannatama. — Nõnda sõditi ja rööwiti lühikeste ja arwa wahepidamistega iga aasta.

3. Aastal 1223 hakkas Wiliandis jälle hirmus sõda. — Et piiskopp mite üksi risti-usku meie maale ei tulnud kuulutama, waid ka maad ennast omale ja Sakslastele ärawõitma, siis arwas tema igauht kohta, kus rahwas oliwad lubanud risti-usku wasta wõtta, nagu ärawõidetud omanduseks, ja seadis sinna ühes preestritega tõised Sassa ametnikud tema nimel rahwa üle walitsema. Nõnda oli ka 1211 Wiliandis sündinud, mis Sakkala Gestlased wist esiofta ei teadnuwad ega arwanuwad, sest et leppituse juures wennalik seisus tõine tõise wasta tingimiseks oli tehtud. Uga kui nüüd nende wabaduse armastus niisugust walitjust ei wõinud sallida, siis tõusis nimetatud aastal Kiiinla päawal Gestlaste ja Sakslaste wahel linnas tüli, nõnda et Sakslastest mittu ära saiwad surmatud, nimelt ka üks kohtu herra Moriz.

Selle peale heitsiwad kõik Sakkalased kui üks mees koku, et oma wabaduse kaitsemiseks Sakslaste wasta panna. Kui nemad Wiliandi neist oliwad puhastanud, läksiwad n'ad Paala linna ja Järwe maale sedasama tegema. Uhtlasti saatsiwad nemad weel sellsamal päawal omad saadilud Ottepähä ja Tartusse, et üheslääkitatud werised mõõgad, Sakslaste raudriided ja hobused sealt maa wendadele tunnistaksiwad, mis neil

korda läinud, ning lastsiwad neid nagu ka Saaremaa Gestlasi, waenlaste wastu sõta kutsuda. Wenelastega tehti warssi leppitust ja wõeti neid linnadesse abiks. Kõik linnad tehti kindlaks, aga iseäranis Wiliandi, ning õppiti wiskamise masinaid, mis Sakslaste käest ära oliwad wõidetud, hooplaste tarwitama ja järele tegema. Selle peale saatsiwad Sakkalased kui päämehed omad saadikud Sakslaste juure Riiga, selle sõnumega, et Gestlased küll' hea meelega rahu soowiwad, aga nõnda, et neid risti-usu ja Sakslaste walitsemisega mitte enam ei peata wawatama; nemad ei tahta millasgi selle alla ennast heita, waid wasta panna, kunni Gestimaal weel aasta wanune ehk küünra pikkune poisikene järele jäänud.

Et Sakslastel niisugune pakutud leppitus wasta meelt oli, siis heitsiwad nii hästi kõik rüütlid kui ka piiskoppi sulased ja muud Sakslased, ühes Lätlaste ja Liwlastega, uueste ühte nõuusse kõik Gestimaad ühel hoobil ärawõita, selle tingimisega, et üks kolmandil sest maast Riia piiskoppile, teine kolmandil edespidise Tartu piiskoppile ja wiimane kolmandik rüütlitele pidi saama. Nüüd käisiwad nemad riisudes ja põletades Gestimaad läbi, kunni n'ad wiimaks Sakkala maale ja Wiliandi linna ete jõudsiwad. Aga et Gestlased seal neile wahwaste wasta paniwad, pidiwad nemad taganema ja linna rahule jätma. Selle asemel riisusiwad nemad kõik ümberkaudsed maad ära, sõdisiwad Paala linna wasta kolm pääwa ja põbrasiwad siis suure saagiga koju poole tagasi, peale selle, kui meesterahwa wangidel pääd otjast ära oliwad raiunud, aga naisterahwad elnsalt kaasa wõtnud. Gestlased maksiwad neile seda nõndasamuti pea jälle käte.

Selle peale kutsus piiskopp warssi uueste kõik omad käsualulised Wiliandi linna wasta sõta. Sakslaste ühendatud sõwarägi, 8000 meest, piirasiwad sell'samal aastal 1. Augustil Wiliandi linna ümber ja hakkasiwad kõigest wäest tema peale käima, nõnda et werine taplus laks terwet nädalat järestiku kestis. Küll' paniwad Gestlased imeliku wahwusega oma waenlastele wasta, aga nende arw oli palju wähem, ja hirmsa kuuma, kattu ja nälja käte nõrkewad needgi wiimaks ära. Seepärast andsiwad nemad leppituse kombel linna Sakslaste käte, kes neid seeford küll' elusse jätsiwad, aga kõik Wenelased, keda n'ad linnast leidsiwad, warssi üles poosiwad.

Paala linnaga sündis pea sarnane lugu. Küll' palusiwad Gestlased saadikute läbi Wene würstist enesele Sakslaste

wasta api, aga see jäi hiljaks: Sakslased jätwad wõitjaks ja nimetatud kahe linna, Wiliandi ja Paala, peremeheks.

Wiliandi langemisega pidiwad kõik Geshlased oma maa ja wana wabadusega pea Sakslaste kätte langema, mis ka aasta pärast, see on a. 1224, Geshlaste wiimse linna, kindla ja kuulsa Tartu langemisega täieste sündis. Sell'jamal aastal walitses ordo-meister Wolquin (ütle: Wolkwiin) Wiliandi kui tähtja paiga wälja, ning seie ehitadi nüüd kindel rüütlite loss, kellest praegu nähtawad müüri wareded täheks järele jäänud. Wana kuulsa Geshlaste Wiliandi asemele sündis pea lossi lähedale Sakslaste läbi, kes kui kaupmehed ja käsitöölised seie rohkeste elama asusiwad, uus „Wiliandi“ linn, kes rüütlite walitjuse ja kaitsmise all seisis. Muudugi pidiwad Geshlased, kui alamad, rüütlitele ja piiskoppidele iga aasta maksu (kümnest) maksma ja aegamööda ka kui orjad nende sõna kuulma ja tahtmist täitma.

Selle seisuse sisse ei tahtnuwad Geshlased, kes enne wabad ja oma enese kui ka selle maa isandad oliwad olnud, sugugi harjuda. Weel lord püüdsiwad Wiliandi Geshlased Sakslaste rasket ikket oma kaelast wistata ja oma endist wabadust kätte saada. Et neil aga seks enam wõimu ei olnud, siis pidi ka walus api tulema. See sündis nõnda: Aastal 1345 Toomapäawal ehk 6. Oktobril, kui Wiliandi Geshlased oma seatud aastase kümne-maksu rüütlitele pidiwad wiima, täitsiwad nemad wilja asemel kõik kottid wägewa ja wahwa meestega täis, kes bö-aeal, kus n'ad kui wilja-kottid lossi hoowis seisiwad, salaja lossi wärawad oma wäljas waritsewa kaaswendadele pidiwad lahti tegema ja nende abiga rüütlite peale lossis wõimust saama. Nende wäga kawal nõu oleks wist korda läinud, kui üks wana naine seda mite enneaegu ei oleks rüütlitele awaldanud, mis peale need, asja ete ärateades, woovid küll' lossi hoowi lastsiwad tulla, aga kõik kottid oma pitka odadega läbi pistsiwad ja armetumaid nende sees hirmsal kombel ärasurmasiwad. Wäljasseisjad-wennad ei wõinud luffus uste tagast neile mite api tulla. Selle peale läks Geshlaste ikke weel palju raskemaks.

4. Peale 200 aastat elasiwad Wiliandi linn ja tema Saksa kodanikud rahus ja uhkeste, siis tuliwad neile, nagu enne Geshlastele, Wenelaste läbi hirmsad sõ-aead kätte. Kuulus loht pidi jälle palju werewalamist nägema ja tema kodanikud seda rohkeste maitzma. Sest Wenelased tuliwad aastal 1481

Wiliandi linna alla ja põletasivad ta kõige Sakslaste seaduste ja iseõiguste kirjadega ära. Linna kodanikud ehitasivad linna aegamööda küll' jälle üles ja saiwad ka omad wanad õigused kätte, aga linnal puudus tema endine võimus, au ja ilu, mis ta enam ei olegi kätte saanud. Ja see tuli iseäradis sest, et rüütlite selts, kui selle linna pää, raisku oli läinud. Nemad hakkasivad ühes linnaga langema. Ei jõudnud ka Lutheruse usu walgus, mis sell' ael siin maal hakkas paistma, seal enam midagi parandada.

Aastal 1558 tuli Wenelane uueste seie maale ja wõitis kõik ära. Weel seisis Wiliandi linn kui selle maa wiimane wari, ning wana rüütlike meister Fürstenberg pidi teda omakstega Wene sõjapealiku Kurbski wasta hoidma. Aga see oli asjata: linn sai 22. Juulil 1560 oopis puruks lastud. Wiis maja oliwad weel seisma jäänud, nende seas wist ka praegune Saani kirik. Kodanikud põgenesivad kõik lossi sisse warju, sest lossi müürid arwati ärawõitmata kindlad olewat. Aga kui Saksa soldatid lossis oma seatud palga warsti kätte ei saanud ega neile Riiaft abi ei tulnud, andsivad nemad ise oma wana Fürstenbergi ja lossi Wenelaste kätte.

Aasta pärast seda lugu sai seiemaanine Sakste võimus siin maal üleüldse wähendatud, sest meie maa sai siis enamast Rootsi ja Poola walitsuse alla. Aastal 1582 sai ka Wiliandi maa ühes linnaga Poolakaste kätte, kes oma kurjuse ja Jesuitide kawalusega rahwast nii hästi kui linna piinasivad. Aastal 1600, s. o. 18 aastat hiljem, peastis Rootsi sõawäe pealik hertsog Kaarel neid sest lahti ja andis neile nende wanad õigused jälle kätte. Aga see ei kestnud kahte aastatgi, sest 1602 lõhkus Poola pealik Zamoiscki linna müürid, kes weel hästi ärakuivanud ei olnud, oma sõawäega oopis jälle maha ja wõitis lossi ära. Aastal 1606 pani Rootsi ritmeister Lasse Anderson, pool wiha ja pool nalja pärast oma soldatitega linna põlema, sellepärast et ta lossi kätte ei saanud. Kahe aasta pärast saadeti teda jälle sinna, ja siis on tema ühe pääwa sõdimise peale linna ühes lossiga ärawõitnud. Et linn alaliste sõdade läbi oopis otsas ja kõik maa ümberkaudu paljaks riisutud oli, pealegi katk ülejäänud inimesi äwardas ärgneelata, siis ei wõinud ka ärawõitjad siin ennaft kaua üles pidada, waid otsisivad muialt paremat saaki. Sellest siis tuli, et Rootslased linna warsti jälle maha jätiswad, mis

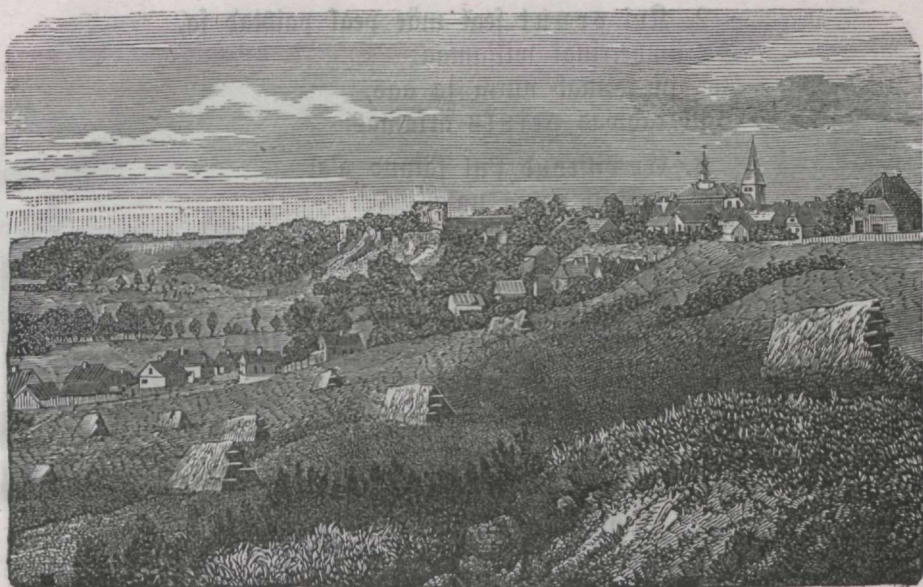
Poolakad nüüd uueste oma walitsuse alla wõtsiwad, kus n'ad kunni 1625=ma aastani walitsesiwad.

Aastal 1629 sai enamast kõik see maa ja ka Wiliandi linn uueste ja kauema aea peale Rootsi walitsuse alla ja hakkas iseäranis tema kuulsa⁹ kuninga Gustaw Adolfsi hoole läbi omast peaaegu surnud seisusest jälle pisut toibuma. Wiliandi linn aga ei tahtnud naljalt enam elule tõusta, nii wäga oliwad alalised ja sagedad sõad ja rööwimised teda ära kurnanud. Wiliandi loss oli grahw Jakob de la Gardie käte antud, ja linn oli nagu tema sulane. Wiekümne aasta pärast, see on aastal 1682, oliwad linnas jälle 43=me maja sees 55 kodaniku elamas, ja 12 maja ehitati uueste juure, aga linn oli 80 aastat otja kiwi wareme sarnane olnud.

Kui Wiliandi loss oma mõisadega Kaarel XI. all de la Gardie suguseltsi käest tagasi kroonu käte sai ja rentnikutele wälja renditi, siis läks linna lugu, ehk küll' rentnikud ka Sakslased oliwad, wäga halwaks, sest need rentnikud tahtsiwad linna üle niisama waljuste walitseda, nagu oma mõisa waldade ja nende pärisorjaliste rahwa üle. Sellepärast pidiwad sell' ael linna kodanikude prouad ka Wiliandi mõisa peal oma wõllitega kedramas käima.

Nõnda pidiwad Wiliandi linna-rahwas palju nuhtlust kannatama, kunni see süü, mis enne Gestlastele tehti, ära oli tasutud. Weel kaks korda saatis Sumal hirmsad ja suured nuhtlused selle linna peale, sest weel kaks korda pidi ta ära põlema, kunni rahu sai, ja nimelt suure põhja sõa ael 1703 Wenelaste käe läbi ja 1770 tulekahju läbi, mis „Turo“ kõrtsist wälja oli peasnud. Pealegi on ka suur katt sell' ael palju linna-rahwast tapnud.

Kuulsa Wene keiserina Katharina II. hea walitsuse ael, kes Gestt-rahwa põlwe wäga kergitas, tuliwad ka Wiliandi linnale paremad pääwad. See wäga armuline ja hea keiserina peastis linna lossi mõisnikute kange walitsuse alt lahti ja kinkis linnale tema paremaks edasi=saamiseks Wiiratsi mõisa omanduseks, kes weel praegu linna käes on. Sest aeast saani hakkas linn aega mööda kaswama ja elama, ehk ta küll' endist suurust ega auu enam käte ei ole saanud. Nüüd oli ka jo rohkeste prii Gestlaste selle linna elama asunud, kelle hull wäga tõusis, kui äraannustamata suur keiser, õnnis Aleksander I., terve Gestt-rahwa priiks oli lastnud. Ehk küll' selleaegne elu ja

Wiliandi linn.

olu meie maal neid Gestlasi weel sundis, ennast wõõra nime ja kätte all ärapeitma, siiski tõusis linna tähtjus nende Gesti kännust wälja läinud kaupmeeste ja käsitöliste osawuse läbi märka suuremaks. Praegusel aeal aga, kus meie suure keisri Aleksandri II. üliwäga armulise ja isaliku walitsuse all wabadad seadused ka Gesti talupoegade seisust on tõstmas, ja kus enam üksigi auus Gestlane sunnitud ei ole, oma kallist nime ärasalgama, niisid kasvab Wiliandi linn iga aastaga silmnähtawalt suuremaks. Tähtjaks on ta iseäranis oma käsitöö ja kauplemise läbi saanud, nimelt kauplemise teel linadega, keda Wiliandi maal suure osawusega haritakse ja valmistadakse, nii et Wiliandi linad kaugel wäljamaal kuulsad on.

(H. Wühner.)

137. Oma linnale.

1. Kui Wanemuine peidu a'alt
 Mul kandle laenaks kõrgelt maalt,
 Siis Wiliandi, Gesti linn,
 Sul kaunist kiitust laulaksin.

2. Kui pruut seal mäe peal paistad sa,
So ümberringi wiljamaa;
So õisi kannab nurm ja aas,
Sul rahwas peiuks ärkamas.

3. Ei õitsenud sul läinud a'al
Üht roosilissi rinna na'al,
Waid leina laulu hüüdis lind,
Sest — orjawiitsad pekšid find.

4. Müüd Maarja rüppe peidetud,
Kellest ja häta heidetud;
Ei rikku jõudnud kurjad wäed,
Mis loonud kaunilt Looja käed.

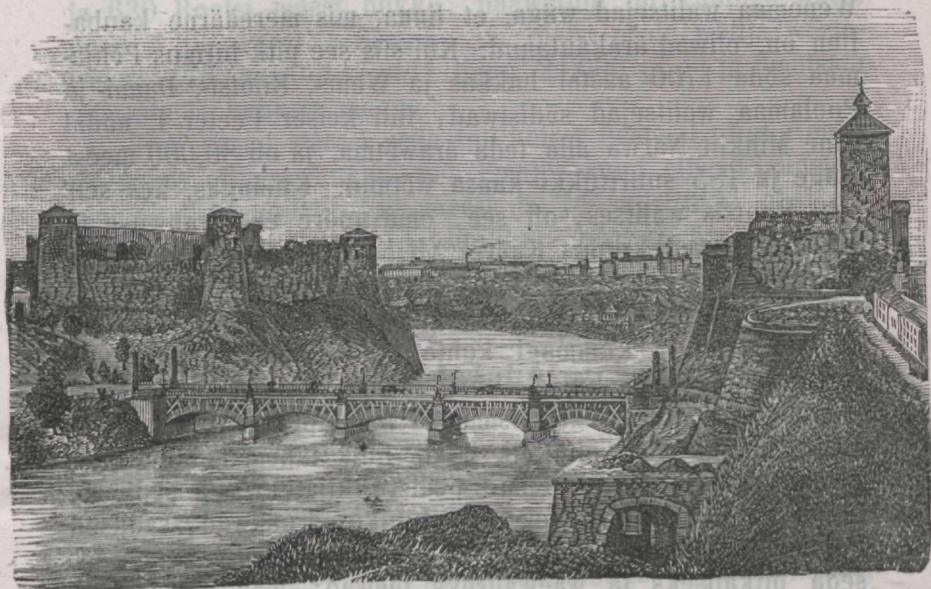
5. Küll' käin'd sul sõalaste jalg,
Ja niiske seisnud sinu palg';
Küll' hirmsad tormid pime'l ööl
So ümber mäsjan'd wõidu tööl:

6. Kõik aga ei sult häwita
Dõ jõudnud oma katkuga,
Sest Gest i weri, waim ja meel
So walwja wendes elas weel!

7. Neid kolme hoia, isamaa,
Neid truult põues kaswata!
Siis saame ka weel saajale,
Ja uue õnne aeale! (H. Reinwald.)

138. N a r w a.

Narwa ja Rakwere linna hakkati Daanimaa kuninga Woldemari käsu peale ühel ja sell'samal aastal, mis oli 1224 pärast Kristuse sündimist, ehitama; on siis Tartu linn Narwast 194 aastat wanem. Ase, kuhu teda rajatnd, on kauba-ajamiseks hea ja paras. Linn on Naroowa jõe kalda peal ja on jõe suu ja tema wahet 12 wersta maad. Keskmised laewad tulewad merest kohe linna alla; muud kui kolme mastiga laewad, mis määratumad on, jääwad jõe suhu. Linn ei ole küll' mite suur, aga wäga kindel, ja jooksewad wallidega müürid ja kiwiseinadega laiad kuiwad kraawid tema ümber. Wiimasel aeal on neid wallisi

Narwa linn.

hakkatud maha kiskuma, et linnal enam ruumi oleks, ennast lajali lautada.

Wanast, kui teda alustati, oli jõgi rajaks; nõnda et maa, mis teisil pool jõge, Wene suurewürstide päralt oli. Kui need wiimsed nägiwad, et Daani kuningas linna oma kalda peale oli ehitanud, hakkasiwad nemad kohastiku oma kalda peale ka kindlat linna tegema. See on seesama, kellel need kõrged müürid ja tornid, ning keda Iwanowi linnaks ehk Iwangerodiks nimetatakse ja on tema nüüd ligi 400 aastat seisnud. 1558 aastal wõitis Wenemaa suurwürost Iwan Wassiljewitsh Narwa linna enese käte, ja hakkas sest aeast kauba-ajamine seal väga tõusma ja kerkima. Kaup, mis senni aeani enamiste Pärnust Tartu kaudu oli Wenemaale läinud, hakkas nüüd Narwast sinna minema. Tuli siis palju wõõra-maa kaupmehi Narwa asuma, muist Saksa- muist Inglismaalt; ka Tatterlased ja Persia rahwas tuliwad sell' aeal, ja weel kauagi pärast, oma koormakandja kaamelitega kaupa tooma ja wiima.

Ei seisnud linn kauemine, kui 23 aastat Wenemaa walitsejate all, sest et nende käest Rootsi kuningate käte läks, kes teda 123 aastat käes pidasiwad: aga kahetsesiwad

Wenemaa walitsejad wäga, et linna, mis mereäärne kaubalinn on, oliwad ärakautanud. Kui siis see pitk hirmus Põhjamaa sõda 1700 aastal hakkas ja Wene-, Rootsi-, Daani- ja Poolamaa walitsejad sõdisiwad, tuli keiser Peeter I. nädal enne Mihklit Narwa alla teda ärawõtma, ja oli 80,000 meest wäge ja 185 suurttükki kaasa wõtnud. Kuningas, kes sell ael Rootsis walitses, oli see, oma noore ea, wahwuse ja wapruse pärast kuulus Kaarel XII. Wiidi temale kohe sõna Rootsi, et Wene wägi linna ümberpiiranud, Pühajõel ja Sillamäel ning Waiwara mägede peale suured wallid ja kantsid teinud, kummagi kohta 6000 meest pannud, ja Narwa alla, Wepskülast kunni Joala, kolmandama kantsi loonud, kus suur wägi seismas ja linna peale laskmas oli.

Kuninga wägi oli kõik laiali, hulk lähemal, hulk kaugemal, suures hulgas tõiste pealetükkijate wasta sõdimas, ja oli ka jo sügisene aeg, mill' lühikesed päawad, sadused külmad ilmad ja rasked teed sõawäe liikumist keelawad, seda pitkaliseks ja waewaliseks teewad; maa peale selle tühjaks söödud, muist põllud ka hoopis tegemata jäänud ja rahwas enamiste metsa karanud.

Sellest kõigest ei hoolinud noor kaheksatõistkümnne aastane kuningas Kaarel koguniste, waid kogus sealt ja tealt ülejäänud wäge koku, nii palju kui ial oli saada ning käskis kõik Rakweresse koguda, kuhu suure moona aida oli muretsenud.

Tuli kuningas neli päawa enne Marti Pärnu kaudu Rakweresse, kus oma korjatud wäe eest leidis: aga polnud seda mite enam kui 8440 meest; ommetegi oli julgust küll selle wähesese rahwaga Narwa linnale api minna ja teda peasta.

Wiis päawa enne Kadrinat jõudis linna alla, ja andis oma wäele aega lõunani puhata. Kohe pärast lõunat hakkas waenlase peale; ja tuli ka korraste suur lumesadu kange tuulega temale api, mis waenlase wasta silmi käis ja teda aitas wõita. Taplemine oli hirmus ja tegi öö pimedus temale otsa. Wene wägi oli wõidetud, läks suure ruttuga ära, jättis kõik oma sõa waranduse ja moona sinna, kus ta oli, et aga üle jõe peaseda. Aga Jumal paraku! kui tormates üle silla oli minemas, murdis sild ja uppus mittu tuhat meest ära. Ses hirmsas lahingis sai 18,000 Wene

ja 630 Rootsi meest hukka; haawatuid oli kuninga väest peale 1200 meest. Saagiks jäi platsi peale wõitja wõetawaks: 173 suurtükki, 171 lippu, 24,000 püssi ja ilmonsata inimeste ja hobuste moona.

Neli aastat pärast seda tuli keiser Peeter I., kui Rootsi 14 laewa oli ärawõitnud, mis Emajõe suud oliwad hoidmas, ning kellel igapähe 230 meest ja 14 suurtükki peal oli, ja wõttis Tartu linna 14. Juulikuu pääwal ära. Sai see tehtud, siis läks wägi otsekohe Narwa linna ümberpiirama. Keiser ise läks kaasa, et kui wõimalik linna käte saada, ilmasüüta wereärawalamist keelata. Enne kui tükkilaskmine hakkas, laskis keiser kindral Horni küsida, kas heaga linna käte saada? Aga wahwa kindral ei wastand sõnagi, muud kui hakkas kohe wallide pealt suuretükkidega müris-tama. Paisati siis Wene leerist kahe pääwaga 3000 pombi linna. Need paniwad teda mitmest kohast põlema ja tapsiwad palju linna rahwast. Jättis siis keiser kaheks pääwaks laskmise seisma; ja läkkitas wahemehe, kes kindraliga, kes linna hoidis, käteandmise pärast pidi rääkima: sest keiser teadis, et linnas ei moona ega wäge suurest ei olnud, ning et ka Rootsi kuninga poolest sell' korral apitulemist polnud lootat. Seepärast laskis kindral Hornile tähendada, et linna, mis ommetegi ei jõudnud hoida, heaga pidi käte andma ja wereärawalamist keelma. Aga ei wõtnud inimene ei kuulatagi; waid hakkas uueste pealetükkijate peale laskma. Paiskas siis Wene wäe suure-tükki-wägi weel 7000 pombi linna, mis ütlemata kahju ja õnnetust tegiwad. Jättis siis keiser weel kolmat korda tükkilaskmise seisma ja saatis sarwe-mehega kindrali käte raamatu, kuhu oli sissekirjutatud: „Mina annan sinule homme lõunani aega äraarwata, mis sa tahad teha ja mis õige on teha. Sinul ei ole ei wäge ega moona küll, sina ei jõua linna hoida, abi ei saa sinule kusagilt poolt tulema; mikspärast sina siis linna lased ärarikkuda ja tema wiletsat rahwast ärahukkata? Mina pakkun sinule ja linnale armu, ja lõppeb kohe wereärawalamine, kui sell'samal tunnil tõutad homme lõunal linna mo käte anda. Kui seda teed, siis annan sinule luba oma wäega, mis sul weel järel on, Rootsi minna; ja ei pea minu wägi linna tülles ei wäheha lapsele liiga tegema, ega pea ei ühelgi juukse karwa tema pääs kõwerdatama. Aga kui sa mo armupakkumist põlgad, siis ei saa ei linna ega tema kodanikude peale armu heidetama,

ega pea siis ei hingegi peasema ja halastust leidma, ei noor, ei wana, ei naised ega lapsed; waid kõik peab hukka saama ja mõök neist läbi tungima.“

Kui seegi armusõna ei mõõdunud, siis lasti weel 2358 pombi linna peale, ja tuli 9. Augustikuu pääwal wall ja müür, mis mere pool otsas wasta Naroowa jõge on, maha. Joosti siis kohe wiiest kohast õnnetuma linna peale tormi, ja wõeti seda wägiselt. Kes jõuab ülesrääkida seda häda ja ahastust, seda tapmist ja wereärawalamist, mis seal siis sai olema! Ega jõudnud keiser muidu oma wäe tulise wihale otsa teha, muud kui et oma enese käega neid mõõgaga läbi ajas, kelle hirmus werehimu keelmisest ei hoolind. Kindral Horn oli Iwanowi kindla linna, mis tõistpoolt jõge on ja weel wõtmata oli, eest ära peasenud; aga ei olnud moona ega saanud ennast kauemine kui 9 pääwa pidada, siis andis ennast linnaga käte. Kui keisri ete tuli, lõi see tema kõrwa peale ja ütles: „Sina mõistmata! — kui sa teadsid, et sa linna ei jõudnud hoida, miks sa siis läksid ilma asjata werd ärawalama? Kas sa jõuad seda kurja, mis oled teinud, Jumala ees ärakosta?“

Sai siis Narwa linn nõnda Wenemaa walitsuse alla, ja et teda küll' wäga oli rikkunud ja õnnetust ja waewa waenu aeal paljugi temal olnud, aitas teda siisgi keisri arm jälle peagi üles ja tegi kauba-ajamisele hõlpu. Tuli igal aastal saa kaupa Hollandi maalt laewu palka, saelaudu, linu ja kanepit wiima, tõiwad sinna palju raha ja muud tarwitawat kaupa. Ehitasiwad kaupmehed Joala, mis 2 wersta linnast on, märka suured saeweskid, kus ööd ja pääwad aasta otsa laudu ja plankisi lõigati. Peipsi kaudu toodi Pihkwast ja Ouduwest mittu sada lodja täit linu ja kanepit, mis kõik Narwa kaupmeeste käe läbi wõõrale maale toimetati. Sai siis linn peagi rikkaks, ning tundsiwad tema kodanikud, et Jumal neile head teinud, neid Wenemaa ülema walitseja käe alla heites. Praegu on Narwa tähtjas wabriku linn, kus mittu tuhat inimest mitme miljon rubla eest kaupa aastal walmistawad.

(O. W. Masing.)

139. P ä r n u.

Magu Tallinn mere pealt waadata kõige toredam wälja näitab, nõnda paistab ka Pärnu linn mere poolt kõige ilusamalt

teefäija silma. Linna enese sees suuremaid iseäralisi ehitusi ja iludusi näha ei ole, aga oma kauplemise poolest, nimelt linade ja lina-seemetega, on Pärnu üks meie kõige tähtsama linnadest ehk küll' tema rahwa arv suurem ei ole, kui umbes 10,000 hinge. Kewade ja suwe aeal on sellepärast Pärnu jõe peal palju kihinat ja kahinat, sest kõikjulgused wõõra ja oma maa laewad ootawad siis sadamas, ning teede peal linnast jõeale ja jõeelt linna peaaegu muud ei olegi näha, kui lina- ja muu kauba-loormate liikumist. Saab kord raudtee Pihkwa raudtee pealt Tartu ja Wiliandi kaudu kunni Pärnu walmis olema, siis wõiks väga kergeste sündida, et Pärnu kõige tähtsamaks ja suuremaks Eesti linnaks tõuseks, mis meie rahwa ja nimelt meie laewameeste kasuks väga soowida oleks. — Pärnu ligidal on kuulus Sindi riide-wabrik.

140. Wana Kalewi hand.

(Waata: Kalewipoeg, II. 203—392.)

Wana Kalew oli kord haige maas. Seal pani Linda, tema kallis abikaasa, leppatriinu lendama, et ta Põhjamaalt läheks arsti abi tooma, sõna-targa käest nõuu küsima. Leppatriinu läi lendu, ika edasi üle maa ja mere, edasi läbi mitme kuningriigi. Siis küsis ta kuud, kes wasta tuli, kas taat terweks saada? Aga

„Kuu küll' kuulis kurwal palgeil,
Ei ann'd wastust küsijale.“

Ka eha-tähe käest küsis ta otsust:

„Tere, tähte, terawsilma,
Nugisilma noorukene!
Pajatele, taewa poega:
Kas saab terweks taadikene,
Peaseb rauka woodi wangist?“

Aga täht kustus taewa weerde ära, ilma et küsijale wastust oleks annud. — Ka põlew-pale päikese käest, keda ta taewa külles üles nägi tõuswat, ei saanud ta ühtegi otsust.

Lõppeks jõudis ta Põhjamaale, ja kes temale seal wasta tuli?

„Tuli wasta tuuletarka,
Soomest wana sõnatarka,
Kulla mäelta Manatarka.“

Leppatriinu rääkis, mis t'al tee peal juhtunud, kuidas ta tähtede käest ilmaaegu wastust palunud ja küsis tarkade käest, et nemad taadi pärast otsust annakšivad. Need, ta soovi mõistes, kostšivad kolmel keelel kõneldes:

„Mis on pöuda põletanud,
 Nurmel palaw närtšitanud,
 Kuude walge koletanud,
 Tähte filma suretanud, —
 Sest ei tõuse taimekesta,
 Slutšewat idulesta.“

Ja waata, enne weel, kui Leppatriinu koju jõudis, oli jo Kalewi-taat surma suiku langenud.

Ennetu leš Linda nuttis oma kadund kaasat leinates taga ja kastis tema furnukeha oma pisaratega,

„Leinas kalli mehe surma
 Seitse ööd ilma uneta,
 Seitse päawa söömata,
 Seitse koitu kurwastusel,
 Seitse eha leina walus,
 Et ei nahka filmil' saanud,
 Ega lõppend laugult pisar,
 Nuttuwesti palgedelta,
 Piina koorem hinge pealta.“

Siis pesti ta kallist furnukeha wee sees, filis juuksed hõbe harja ja kuld kammiga siledaks, ja

„Pani selga siidi särgi,
 Sametise furnuriüüdi
 Kuldatoime kuue peale,
 Hõbe wõõda wammuffille.
 Pani alla udulinad,
 Rattis peale peened linad.“

Nüüd kaewas Linda haua walmis, pani furnukeha sisse ja mattis ta maha. Et aga tulewa aea poegadel tunnistähte saaks, kust wana taadi woodit ära wõikšivad tunda, hakkas ta kiwa haua peale kogu kandma ja kandis nii kaua, kuni terve mägi kogu oli weetud. See mägi on praegu weel alles, ja nimetatakse teda meie pääwil Tallinna Doompää mäeks.

„Sealap wana Kalew puhkab,
 Unub igawesta unda.“

141. Ülemiste järw.

(Waata: Kalewipoeg, H. 393—477.)

ma mehe, wana Kalewi haua peale kiwa koku kandes, oli Linda ühel pääwal jälle suure kiwiga töööl, kes aga weel paigale ei olnud jõudnud, kui jo kandja wäsind piha pealt maha kukkus. Kurb lesk istus kiwi otsa, ja oma kallist meest taga leinates hakkas ta haledaste nutma:

„Oh, mis wilets waene leske,	Šunapuusta õilmekesed,
Maha jäänud marjukene,	Kasesta urwad kauwad,
Kes kui tuba toeta,	Alanewad haawadesta,
Hooneseinad kattukseta,	Taganewad tammedesta,
Kui üks wäli warjuta	Warisewad wahterasta,
Iga tuule tuigutusel,	Käbi kukkub kuuskedesta,
Wete laente weeretawal	Pihlaka kobarad kauwad!
Üksi peab elama,	Ei minu pidu parane,
Üksi kurbtust kannatama!	Ei minu elu ülene,
Leppasta lehed lähewad,	Wähene ei waewa pääwad
Toomingast tuulel tuiskawad,	Pisar'rohked piina pääwad!“

Nõnda nuttis Linda kaua leinapõlwe pisaraid edasi, kunni maha-langenud silmaweest wiimaks loiguke, loigust tiigike ja tiigist terve järwekene tõusis. See järw seisab tänapäaw weel Tallinna ligidal alles ja teda nimetab meie põlwe rahwas Ülemiste järweks.

„Kui sa juhtad, wennikene,	Kasta kõrwikese keelta,
Järwe kaudu teeda käies	Wiida aega kiwi ääres,
Linna poole liugumaie,	Mõttele muiste lugusida,
Järwest mööda weeremaie:	Kalewi põlwe käikisi!“
Puhka hobu järwe kaldal,	

142. Linda.

1. Sealt Lääne-mere kalda pealt

On kuulda Linda leina healt,

Ta ohkab raskest südamest,

Ja leinab kallist mehekest.

2. Oh Kalew, et nii wara sa

Jo pidid surmas närtsima!

Ma olen üksi ilmas nüüd,
Ei olnud s'ul ei minul süüd.

3. Mo silma-wesi täitis jo
Tükk' kuiwa heinamaad ja soo;
Weetilgad järweks jooksewad,
Kus lapsed kaldal mängiwad.

4. Seal mängib ükskord rõõmsaste
So kõige noorem pojuke,
So kotkas ja so rauast rind,
Mo tuike ja mo pesalind.

5. Oh Kalew tuleks uuest' sa
Weel tedre tüttart kosima!
Kui kaua, kallis, tahad sa
Küll Kalmu kambris wiibida!

6. Kui kuuled sarwe pae pealt
Ja wainult Wanemuine healt,
Siis surma lõngad lahuta
Ja tõuse uue jõuuga!

7. Ei saa siis Linda leinama,
Ei silma-wesi woolama,
Siis tulen uue iluga

Ja uuest' hõiskab Eestimaa. (Fr. Kuhlbars.)

143. Tallinna Doompää mägi.

Doompää mäge Tallinnas on jo sagedaste kirjades selle linna krooniks nimetatud. Gesti ennemuistene jutt nimetab teda wana Kalewi hauaks, keda Kalewi leinaja lest Linda mehe mälestuseks kogu oli kannud. Küll wõiswad Gestlased wanal aeal seda kohta kalliks pidada ja sagedastegi seal wägewa mehe haulal oma jõudu karastada wägewa tegudele. Puud ja lillid ehitasiwad sell' aeal mäge ja linnud laulsiwad tema peal hommikust hommikuni.

Uga korraga oliwad linnud ja laulud Kalewi haualt kadunud, puud langesiwad ja nende asemele tõusiwad wägewad müürid üles, kes Gesti poega enam ei lastnud Kalewi waimust, kellel siin enam päris-koda ei olnud, osa saada. Küll' käis Gesti poeg ka raskele aeal siin weel sagedaste hüüdma:

„Eks jo tõuse, taadikene,
Istu püsti, isafene,

Õnnistama õnnetumaid,
 Karastama kalmu-käijaid!
 Lahkunud neist lahked tuuled,
 Kadund kanged kalmu tuuled,
 Võimus viidud meie väesta,
 Käte kangus meie käesta.
 Tõuse, tõuse, taadikene,
 Istu püsti, isakene,
 Hävad hüüdavad taga hiie,
 Ohud ootavad taga oru!"
 Wana Kalew kostab wasta,
 Käägib kalmu rohu alta:
 „Ei wõi tulla wõiduteela,
 Ei wõi astu' aasalella;
 Müürid muljutawad pinda,
 Tornid rahutumad rinda;
 Rasked müürid, toekad tornid,
 Targal sõnal tautatud,
 Nõidus-paelal nõelutatud.
 Dota, poega, seitse pääwa,
 Seitse rasket riiu aega,
 Siis on nõidus-kõied katkend,
 Targa tööde liidud lõppend.
 Küll' siis tulen, taadikene,
 Küll' siis ilmun, isakene!" (C. R. Linnutaja.)

Ligi seitse sada aastat läksiwad mööda, kus Gesti kael wana Kalewi haua ühtegi tegemist ei tohtinud olla. Meie aeal on asi jälle tõiseks muutnud. Gesti poead käiwad jälle nagu endisel aeal Kalewi haua, kust wõõras wägi on kadunud. Aga uus aeg tarwitab tõist kombet ja tõist kaju. Kus wanast püha hiis seisis, kus linnud Wanemuine kandle healtega wõidu laulsiwad ja kus Gesti poeg oma käerammu kalju-weega käis kastmas: sealt kostawad nüüd õrila healed ja rahukuulutuse sõnad, seal käiwad Gesti poead oma waimu nende õppetustega kosutamas, kes meie aeal maailma ärawõidawad; seal seisab Gesti Kaarli kirik, oma kahe torniga taewa poole näidates, ja seal seisab Gesti Kaarli kool wana kantsi waremete wahel, kingitud meie armulise keisri herrast Gesti rahwale. — Tõeste, Tallinna kroon, tema Doompää mägi, on omad wana-aea Gesti ehte-pärliid jälle tagasi saanud, ehk küll' uuel kujul ja olekul!

144. Miks Tallinn ial walmis ei tohi saada.

(Gesti ennemuistene jutt.)

Igal sügisel tõuseb korra pimedal keskööl üks weike hall mehike Ülemiste järwest, läheb mäge pidi alla linna wärawasse ja küsib wärawa wahilt: „Kas linn juba walmis, ehk kas on weel midagi ehitamist seal?“ Nagu nüüd suuremates linnades ika juhtub, et ehitamise tööl palju ial puhkamist ei leita, waid kui uusi hooneid ei ehitada, tuleb wanade kallal mitmes paigas kohendamist, lappimist ja tõistite seadmist, nõnda et palju ialgi töö-wahet ei ole, kus kõik amet-mehed puhkasiwad. Aga peaks ka kogemata ühel puhul kõik ehitamise töö seisma, siisgi ei tohita seda järwe mehikesele kuulutada. Sellepärast on kohtu poolt linna wärawa wahtidele kindel käss antud, halli wana-mehikese küsimise peale igakord wastuseks anda: „Linn ei ole weel kaugeltgi walmis, seal on palju ehitamist poolikul, mis ehk mõne hea aasta aega ära kulutawad, enne kui kõik tööd korrale saawad.“ — Wõõras wanamehike wangutab siis wihaselt pääd, pobiseb sõnu, mis waht ei oska, pöörab kanna pealt ümber ja läheb Ülemiste järwe tagasi, kus tema alaline asupaik on. — Peaks temale küsimise peale kogemata wastuseks antama, et walmis linnas midagi ehitamist enam ei olla, siis saaks sellsamal tunnil Tallinnale ots tulema, sest et Ülemiste järw kõige weefoguga Laagna mäelt orgu alla langeks ja linna kõigega äraupputaks. (Fr. H. Kreuzwald.)

145. Priinsele.

Mis wara waitfelt minu pües tuias,
 Kui nooreks meheks olin ärganud,
 Mis unenägudesse lahelt luitas
 Kui wõsel rahul olin puhanud,
 Weel koidikul kui heal m'ul kõrwas uikas,
 Ja ärsjal lõtkeks ülespuhutud —
 M'ul julgusega südant, hinge täitis:
 Kas see kõik üsna walefuju näitis?
 Mis kõrw m'ul oli kuulnud wanast põlwest,
 Kui Gestimaast ja rahwast räägiti,
 Mis hiljemine tähteis taewa wõlwest
 M'ul Looja wägewusest ilmut'di;

Mis film m'ul nägi orjakütke sõlmeft,
 Kuis päris põlves rahwast piinati —
 Ma tundsin feft, et süda ohkas sooja:
 Ei ole õnnepääw weel läinud looja!

Sa waike bö, ja fina, armas kannel,
 Teil' olen salamõtteid awaldan'd;
 Müüd tunnistagem waikele õhtu tunnil,
 Mis kaebdust teile olin usaldan'd;
 Mis mina kuuldes, nähes — hädal, õnnel,
 Ja mis m'ul lootes südant paisutan'd.
 Oh priius, priius! s'ule olin laulnud
 Ja mõtte luulel sinu nime kiitnud.

Sa wärsind päike poln'd weel alla läinud;

Seal priius juba orjakütkeid taub,

Ja Gestrachwas õnnepääwa näinud,

Kui õhtu udu pilwest maha waub.

Kas oled priius meil ka wõõrsil käinud,

Et pimeduse udu filmist kaub?

Oh, wiibi weel, et sinu kotka tiivad

Ka waimu-kütkeid Gesti-rahwalt wiivad!

(Fr. H. Kreuzwald.)

146. Särama!

1. **K**uis käib s'ul kuldne päike,

Mo armas isamaa,

Kes muiste õnne läike

S'ul süütas särama?

2. Ta tõuseb Taara kijas

Küll' end'se iluga,

Näeb aga sinu majas

Kõik kurtes puhkama!

3. Oh et üks taewa wägi,

Sind wõttaks ärata,

Küll' siis so õnne mägi

Lääks uuest särama!

(A. Reinwald.)

E i s a :

Lühikene Eesti Grammatika.

I. Sõnadest ja nende muutustest üleüldse.

Snimene võib mõttelda, see on tema võib iseenesest ja iga muu asjast midagi ütelda ja tunnistada. Seda, mis meie ühest ehk teisest asjast ütleme ehk tunnistame, nimetatakse mõtteks. Mõtteid ei või mite iseenesest näha ega kuulda; nemad on meie sees. Meid võib aga kuuldawaks ja nähtawaks teha, nimelt kuuldawaks kõne ja nähtawaks kirja teel. Kõnelema tähendab sellepärast: oma mõtteid kuuldawalt sõnade teel wälja ütleva. Kirjutama tähendab: oma mõtteid nähtawalt sõnade teel wälja ütleva.

Kõik sõnad langewad kahte pää-jaku, need on:

1. **Aru-sõnad.** Nemad annawad ila aru kas mõnest olemusest (midagi, mis on), tegemusest (mis olemus teeb), ehk olust (kuidas olemus on). Sellepärast on kolm selst aru-sõnu:

a) Nime- ehk asja-sõnad (Substantiva). Näituseks: Mart, Peeter, mees, jõgi, elajas, raud, kari, usindus, kartus, tarkus n. n. e.

b) Aea-sõnad (Verba). Näituseks: lõõma, jooksuma, sadama, nälgima, himustama, n. n. e.

d) Dmanduse-sõnad (Adjectiva). Näituseks: kõrge, paks, puhas, magus, wärsk, tark, parem, n. n. e.

2. **Koundamise-sõnad.** Need ei anna iseenesest ühestgi asjast aru, waid koundawad paljalt aru-sõnu nii ühte, et nende aru-andmisele kindel määrus saab. Näituseks: „maja“ — „minema“ on kaks aru-sõna, kes aga sell' kombel üksteise taga seisest ühtegi ei tähenda. Paneme aga koundamise sõna „poole“ nende wahete, siis tuleb wälja: „maja poole minema.“ Kounduse sõnu on kuus selst:

a) **Gest-sõnad** (Pronomina), keda asjade nimele asemel tarvitatakse. Näituseks: mina, sina, nemad, ise, see, kes, kumb, iga, muu, n. n. e.

b) **Arvu-sõnad** (Numeri), kes asjade arvu (paljust) ülestunnistavad. Näituseks: üks, kaks, sada, tuhat, esimene, neljas, kümnes, n. n. e.

d) **Ubi-sõnad** (Praepositiones), keda nime-sõnadega ühendatakse ja seeläbi asjade tähendust tegemuste kohta äramääratakse. Näituseks: enne, ilma, üle, kaudu, pärast, pärast, pidi, saani, saadik, poole, n. n. e.

e) **Kõrvalised-sõnad** (Adverbia), kellega wahel äramääratakse ühest poolt rääkija kohta, aea ja kumbe wahel. Näituseks: siin, seal, üleval, kõrval, kaugel, kusagil, homme, toona, küllalt, n. n. e.

g) **Liidu-sõnad** (Conjunctiones), kellega üsifiluid üttelust ehit ütteluste liikmeid kogu liidetakse. Näituseks: ja, ehk, ka, sellepärast, aga, et, waid, n. n. e.

h) **Hüüdmise-sõnad** (Interjectiones), kellega rõõmu, walu, imestamist, põlgamist ehk muud tundmist tähendatakse. Näituseks: õitsa! hoi! oh! noh! ai! ae! jah! oot' oot'! eest! n. n. e.

Üleval nimetatud arude äramääramine ei sünni aga mite üksi foundamise-sõnade abiga, waid ka aru-sõnade eneste muutuste teel. Näituseks: „Lind“ — „laulma“ (kaks aru-sõna) ei tähenda sell' kombel ühtegi, aga muutuse abiga sünnib: „Lind laulab.“ Ka foundamise sõnadel on muutusi, aga eesfeiswa tükkides saame üksi nime- ehk asja-sõnade ja aea-sõnade muutustest rääkima, kes kõige tähtsamad on, ja kellest esimest asjamõõdu, teisest aeamõõdu muutuseks nimetatakse.

II. Asjamõõdu muutused (Declinationes).*)

A. Üsifilud muutused ja nende sündimine.

Gestikeeles on kaks selti muuteid (Causus); need on: **Räänd=muuted** (Causus flexiones) ja **Liite=muuted** (Causus suffixivi). Esimesed sünniwad sõna lõppuse käänamiste teel (näituseks: tuli, tule, tuled, tuld, n. n. e.); teised sünniwad kindla jätkude läbi, keda käänd=muutele külge liidetakse (näituseks: tule=st, tule=sse, tule=ta, n. n. e.).

*) E. Ahrensi põhjus=õppetuste järele kogu seatud.

1. Rääänd=muuted.

Need on järeleiswad kolm:

1) Definitiwus (Saksakeele Nominativ ja Accusativ), küsimise peale: kes? mis? Näituseks: üksikus (singularis) tuli, paljus (pluralis) tuled.

2) Relatiwus (Saksakeele Genitiv ja Accusativ), küsimise peale? kelle? Näituseks: üksikus tule, paljus tulede.

3) Indefinitiwus (Saksakeele Nominativ ja Accusativ), küsimise peale: mida? keda? Näituseks: üksikus tuld, paljus tulesti. — Need muuted sünniwad järeleiswal kombel:

Definitiwuse paljus sünnib relatiwuse üksikusest seeläbi, et d lisaks saab. Näituseks: tuled (tule + d), nahad (naha + d), n. n. e.

Relatiwuse üksikus sünnib definitiwuse üksikusest ja lõpetab nelja wokaaliga: a, e, i, u. Näituseks: loodi (definitiwus lood), tule (tuli) nooriku (noorik) n. n. e. Seal juures langeb definitiwuse raske mõnu sagedaste kergeteks, ja kerge mõnu raskeks. Näituseks: naha (def. nahk), hoopä (def. hoopas), waiba (def. waip).

Relatiwuse paljus sünnib indefinitiwuse üksikusest seeläbi, et wokaali järele de, konsonanti järele aga e juure lisatakse. Indefinitiwuse t lõppetuses muudab e ja r jarel wahel pehmeks ja on d. Näituseks: nahkade (nahk + de) loodide (loodi + de), noorikute (noorikut + e), küünalde (küünalt + e). Arwa sünnib ta ka relatiwuse üksikusest seeläbi, et te ehk de juure saab. Näituseks: tulede, lumed, n. n. e.

Indefinitiwuse üksikus sünnib definitiwusest. Tema lõpetab relatiwuse wokaaliga, kes aga siin pikkaks wenib, ehk konsonantitega d ja t. Näituseks: nahkâ (nahk + aa), loodi (lood + ii), tuld (tul(i) + d), küünalt (küünal + t). Üksi t saab wahel ka relatiwuse külge liidetud. Näituseks: noorikut (nooriku + t), rüütli (rüütli + t).

Indefinitiwuse paljus sünnib relatiwuse ehk indefinitiwuse üksikusest. Esimesel loul on tema lõppetus id, teisil si. Näituseks: Sumalaid (Sumala + id), riideid, (riide + id) raamatuid (raamatu + id), harjakseid (harjakse + id); ehk: pulkâsi (pulkâ + si), ahjâsi (ahjâ + si). Sagedaste sünnib ta aga ka definitiwusest sell' kombel, et pitka wokaalidega â, ê, î ehk ü lõpetab. Näituseks: hoopâ (hoop + â), pulkê (pulk + ê), õisi (õis + î), jalgâ (jalg + â), nahkû (nahk + û).

2. Viite=muuted.

Neid on üheksa; nimelt:

1) **Essiwus**, küsimise peale: **kellena?** Näitusels: noorena, lapsena, haigena, n. n. e.

2) **Faktiwus**, küsimise peale: **kelleks?** Näitusels: tuleks, wihuks, nahaks, n. n. e.

3) **Illatiwus**, küsimise peale: **kellesse?** (kelle sisse?), eht: **kuhu?** Näitusels: pauna, koku, liku, tupâ, luusse, ahelasse, tulesse, n. n. e.

4) **Inessiwus**, küsimise peale: **kelles?** (kelle sees?), eht: **kus?** Näitusels: paunas, tules, kogus, leus, tuas, luus, ahelas, n. n. e.

5) **Elatiwus**, küsimise peale: **kellest?** (kelle seest?), eht: **kust?** Näitusels: paunast, tulest, tuast, ahelast, n. n. e.

6) **Allatiwus**, küsimise peale: **kellele?** (kelle juure?), eht: **kuhu?** Näitusels: tulele, laudile, wennale, n. n. e.

7) **Adessiwus**, küsimise peale: **kellel?** (kelle juures?), eht: **kus?** Näitusels: tulel, laudil, wennal, n. n. e.

8) **Ablatiwus**, küsimise peale: **kellelt?** (kelle juurest eht kelle pealt?) eht: **kust?** Näitusels: tulelt, laudilt, wennalt, n. n. e.

9) **Karitiwus**, küsimise peale: **kelleta?** Näitusels: tuleta, wennata, ahelata, tuata, luuta, n. n. e.

Need liite=muuted, kellest essiwus ja illatiwus ühtlasi ka käänd=muuted on, sünniwad järeleiswal kombel:

Essiwus sünnib sell' kombel, et tema lõppetuse=jätt na indefinitiwuse külge liidetakse, kui indefinitiwuse wokaaliga lõppetab; muidu aga relativuse külge. Näitusels: nahkâna (nahkâ + na), rõõskâna (rõõskâ + na); ja jälle: noorena (noore + na, siin relativus, sest indefinitiwus „noort“ ei lõppeta wokaaliga), lapsena (lapse + na), haigena (haige + na). Üksi tõise muutuse sõnades, kellel lõppetuseks s on, muudab ennast indefinitiwuse t ümber ja on d. Näitusels: täidena (indef. täit), uudena (indef. uut), kõrdena (indef. kõrt), kes sõnabest: „täis,“ „uus,“ „kõrs“ tulewad.

Essiwuse paljus sünnib seeläbi, et tema lõppetuse=jätt na indefinitiwuse paljuse külge liidetakse. Näitusels: juurina juuri + na), uufina (uufi + na). Neljandamas muutuses kantab aga sõna enne oma lõppu-konsonandi ära. Näitusels: rikkaina (riffai(d) + na.)

Illativus on üksi neljandamas muutuses üls liite-muude, kus ta relativusest seeläbi sünnib, et sse jätkuks saab. Näituseks: asemesse (aseme + sse), wärawasse (wärawa + sse). Kolmes esimeses on ta käänd=muude ja sünnib iga ühes ise kombel. Esimeses muutuses langeb ta indefinitivusega ühte; üksi pehme tüwi-konsonant saab wahel kõwaks muudetud. Näituseks: kõrwâ, kraawi, kaskê, katti, onni, karjâ, ahjâ; ehk: koku (indefinit. kogû), likû (ligû), pakû (pagû), jõe (jõgê), lake (lage), määkê (määgê), wäkê (wägê), kotâ (kodâ), latû (ladû), sõtâ (sõdâ), api (abi), tupâ (tubâ), tõpê (tõbê). Seltsakse ka: hätâ, häpi, jakû, kupû, mutâ, patâ, ritâ, utû, wakû — asemel: hädasse, häbisse, jagusse, kubusse, mudasse, padasse, ridasse, udusse, wagusse. — Mõned sõnad sünniwad selle muutuses siiski ka täitsa relativusest ja saawad sse lisaks. Näituseks: imesse, toorusse, n. n. e. Tõises muutuses sünnib illativus indefinitivusest seeläbi, et sellele e otša jätkatakse. Siin muudab ennast indefinitivuse t nende sõnades, kellel s lõppuseks, ja on illativuses d; sõnades aga, kellel mite s lõppuseks ei ole, langeb t puhtast wälja. Näituseks: tõtê (tõt + ê), kätê (kät + ê), wetê (wet + ê); ehk: kõidê (kõit + ê; t asemel d), täidê (täit + ê; t asemel d), hiidê, uudê, laandê, kõrdê, tõrdê; ehk: keelê (keelt + ê; t langeb wälja), meelê, poolê, tuulê, äärê, juurê, suurê, n. n. e. Kolmandamas muutuses jautab ennast pikk wokaal mõne sõna juures kahets lühikeseks ümber ja saab h wahele. Näituseks: maa, illativus: maha; pää — pähâ; suu — suhu; soo — soho. Tõised sõnad saawad sse jätkuks.

Illativuse paljus sünnib iga muutuses seeläbi, et relativuse paljusele sse külge liidetakse. Näituseks: kõrwadesse (kõrwade + sse), tõrtesse (tõrte + sse), pilwetesse (pilwete + sse), puudesse, ahelatesse, wooditesse. (Beale selle sünnib ta wahel ka indefinitivuse paljusest, kus selle muute d asemele sse tuleb. Näituseks: pilweisse (indefin. paljus: pilweib), ehteisse, riideisse.)

Rõik tõised liite=muuted sünniwad ühel kombel ja ühe seaduse järele, nimelt nende üksikus relativuse üksikusest, aga nende paljus relativuse paljusest, muud kui et igal ühel ise omad lõppu=jätkud on, keda nimetatud muutele külge liidawad.

Üleüldse on Ahrensi järele neli asjamõõdu muutust, kellesse ülewal nimetatud sõnad ennast lajewad mahutada, ja selle juures indefinitivuse lõppu=jätkud tunnistuse täheks on.

Uhendatud sõnad lähewad nende asjamöödu muutuste järele, kelle järele wiimane sõna käib, nõnda näituseks „maa-ilm“ esimese, „sool-wesi“ teise, „jää-maa“ kolmandama, ja „talurahwas“ neljandama asjamöödu muutuse järele.

B. Esimene asjamöödu muutus.

Indefiniitwuse lõppu-jättud $\left\{ \begin{array}{l} \text{üfsifused: — } \hat{a}, \hat{e}, \hat{i}, \hat{u}. \\ \text{paljused: — mite id (waid ka: } \hat{a}, \hat{e}, \hat{i}, \hat{u} \\ \text{ehl si.)} \end{array} \right.$

Definiitwus kes? mis?

üfsifus:	laew	nahk	waip	asj	tuba	jõgi
paljus:	laewad	nahad	waibad	asjad	tuad	jõed

Relatiwus kelle?

üfsifus:	laewa	naha	waiba	asja	tua	jõe
paljus:	laewade	nahade	waipade	asjade	tubade	jõgede

Indefiniitwus keda? mis?

üfsifus:	laewâ	nahâ	waipâ	asjâ	tubâ	jõgê
paljus:	laewû	nahû	waipâsi	asjû	tubâsi	jõgêsi

Esifus kellenä?

üfsifus:	laewâna	nahâna	waipâna	asjâna	tubâna	jõgêna
paljus:	laewâna	nahâna	waipâsina	asjuna	tubâsina	jõgesina

Faktiwus kelleks?

üfsifus:	laewaks	nahaks	waibaks	asjaks	tuaks	jõeks
paljus:	laewâdeks	nahâdeks	waipâdeks	asjâdeks	tubâdeks	jõgêdeks

Allatiwus kellesse? kuhu?

üfsifus:	laewâ	nahâ	waipâ	asjâ	tupâ	jõte
paljus:	laewâdesse	nahâdesse	waipâdesse	asjâdesse	tubâdesse	jõgêdesse

Suessiwus kelles? kus?

üfsifus:	laewas	nahas	waibas	asjas	tuas	jões
paljus:	laewâdes	nahâdes	waipâdes	asjâdes	tubâdes	jõgêdes

Glatiwus kellest? kust?

üfsifus:	laewast	nahast	waibast	asjast	tuast	jõest
paljus:	laewâdest	nahâdest	waipâdest	asjâdest	tubâdest	jõgêdest

Allatiwus kellele? kuhu?

üfsifus:	laewale	nahale	waibale	asjale	tuale	jõe
paljus:	laewâdele	nahâdele	waipâdele	asjâdele	tubâdele	jõgêdele

Adeffiwus kellel? kus?

üfsifus:	laewal	nahal	waibal	asjal	tual	jõel
paljus:	laewâdel	nahâdel	waipâdel	asjâdel	tubâdel	jõgêdel

Ablatiivus kellest? kust?

üffitus:	laewalt	nahalt	waibalt	asjalt	tualt	jõelt
paljus:	laewâdelt	nahâdelt	waipâdelt	asjâdelt	tubâdelt	jõgêdelt

Karitiivus kellest?

üffitus:	laewata	nahata	waibata	asjata	tuata	jõeta
paljus:	laewâdeta	nahâdeta	waipâdeta	asjâdeta	tubâdeta	jõgêdeta

(laewuta)

Sellesama asjamöödu muutuse järele lühewad ka: Kask, wakk, lipp, koht, jalg, king, roog, saag, jõud, silb, wend, põld, pulk, mõõk, jõbb, kaup, hilt, ait, mõõt, haab, härg, jälg, hein, ilm, pill, ader (adr), kabi, kiri, ahi, wari, ema, õla, jagu, figa, koda, pada, rida, saba, nimi, regi, töbi, n. n. e.*)

D. Õine asjamöödu muutus.

Indefiniitwuse lõppu = jätkud } üffituses: — t (d)
 } paljuses: — i (si).

Definiitwus kes? mis?

üffitus:	keel	õis	laps	käsi	tuli	lumi
paljus:	keeled	õied	lapsed	käed	tuled	lumed

Relatiivus kelle?

üffitus:	keele	õie	lapse	käe	tule	lume
paljus:	keelte	õite	laste	käte	tulêde	lumêde

Indefiniitwus keda? mis?

üffitus:	keelt	õit	last	kät	tuld	lund
paljus:	keeli	õisi	lapsi	käsi	tulêsi	lumêsi

Gsiivus kellenä?

üffitus:	keelena	õiena	lapsena	käena	tulena	lumena
paljus:	keelina	õisina	lapsina	käšina	tulêšina	lumêšina

Faktiivus kelleks?

üffitus:	keeleks	õieks	lapses	käeks	tuleks	lumeks
paljus:	keelteks	õiteks	lasteks	kätteks	tulêdeks	lumêdeks

Platiivus kellesse? kuhu?

üffitus:	keelê	õidê	lapsê	kätê	tuldê	lundê
paljus:	keeltesse	õitesse	lastesse	kätessesse	tulêdesse	lumêdesse

*) Meist sõnadest wõib koolmeister lastele mõningad ülesanda, wahetundides ülewal seiswal kombel tabeliks seada ja üleskirjutada, kus juures lohe awalikult saab, kas lapsed sest aru on saanud ja seda selgetks õppinud, mis eesfeiswä tükkides selletadi.

Indefinitivus kelles? kus?

üksitus:	keeles	dies	lapses	käes	tules	lumes
paljus:	keeltes	dites	lastes	kätēs	tulēdes	lumēdes

Relatiivus kellest? kust?

üksitus:	keelest	diest	lapsest	käest	tulest	lumest
paljus:	keeltest	ditest	lastest	kätēst	tulēdest	lumēdest

Allatiivus kellele? kuhu?

üksitus:	keelele	diele	lapsele	kälele	tulele	lumele
paljus:	keeltele	ditele	lastele	kätēle	tulēdele	lumēdele

Abessivus kellel? kus?

üksitus:	keelēl	dīel	lapsel	kāel	tulēl	lumel
paljus:	keeltel	ditel	lastel	kätēl	tulēdel	lumēdel

Ablatiivus kellelt? kust?

üksitus:	keeltelt	dīelt	lapselt	kāelt	tulēlt	lumelt
paljus:	keeltelt	dītelt	lastelt	kätēlt	tulēdelt	lumēdelt

Compositivus kellelta?

üksitus:	keelēta	dīeta	lapseta	kāeta	tulēta	lumeta
paljus:	keelteta	dīteta	lasteta	kätēta	tulēdeta	lumēdeta

Selle asjamõõdu järele lähemad weel: hool, leem, äär, piir, saar, küüs, reis, kõrs, tõrs, uks, mesi, tõst, west, ani, weri, uni, meri, n. n. e.

E. Kolmas asjamõõdu muutus.

Indefinitiwuse lõppu-jätkud } üksituses: — d
paljuses: — id.

Definitivus kes? mis?

üksitus:	maa	pää	jeä	hea	puu	wõi
paljus:	maad	pääd	jeäd	head	puud	wõid

Relatiivus kelle?

üksitus:	maa	pää	jeä	hea	puu	wõi
paljus:	maade	pääde	jeäde	heade	puude	wõide

Indefinitiwus keda? mis?

üksitus:	maad	pääb	jeäb	head	puud	wõid
paljus:	maid	päid	jeäid	headid	puid	wõid

(jeäsi)

Compositivus kellenä?

üksitus:	maana	pääna	jeäna	heana	puuna	wõina
----------	-------	-------	-------	-------	-------	-------

Faktiwus kelleks?

üksitus:	maaks	pääks	jeäks	heaks	puuks	wõiks
paljus:	maadeks	päädeks	jeädeks	headeks	puudeks	wõideks

Illatiivus kellesse? kuhu?

üffitus:	maha	pähä	jeäse	heasse	puusse	wõisse
	(maasse)					
paljus:	maadesse	päädesse	jeädesse	headesse	puudesse	wõidesse

Inessiivus kelles? kus?

üffitus:	maas	pääs	jeäs	heas	puus	wõis
paljus:	maades	päädes	jeädes	heades	puudes	wõides

Elatiivus kellest? kust?

üffitus:	maast	pääst	jeäst	heast	puust	wõist
paljus:	maadest	päädest	jeädest	headest	puudest	wõidest

Allatiivus kellele? kuhu?

üffitus:	maale	pääle	jeäle	heale	puule	wõile
paljus:	maadele	päädele	jeädele	headele	puudele	wõidele

Adessiivus kellel? kus?

üffitus:	maal	pääal	jeäl	heal	puul	wõil
paljus:	maadel	päädel	jeädel	headel	puudel	wõidel

Ablatiivus kellelt? kust?

üffitus:	maalt	päält	jeält	healt	puult	wõilt
paljus:	maadelt	päädelt	jeädelt	headelt	puudelt	wõidelt

Caritiivus kelleta?

üffitus:	maata	pääta	jeäta	heata	puuta	wõita
paljus:	maadeta	päädeta	jeädeta	headeta	puudeta	wõideta

Selle kolmandama asjamõõdu muutuse järele lähewad weel: koi, kuu, luu, muu, wõ, püü, soo, suu, süü, täi, tee, töb, tui, wõb, woo, wäi. Mõnel neist sõnadest on nüüd indefiniitivuse paljusel si lõppu=jätkus (koisi, püüsi, soosi, suusi, teesi, töösi, tuiisi), aga wana seaduse korralised käänud on: koid, püid, soid, suid, teid, töid.

G. Neljas asjamõõdu muutus.

Indefiniitivuse lõppu=jätkud } üffikusel — t
 } paljusel — id.

Definiitivus kes? mis?

üffitus:	Sumal	usflit	koobas	riffas	ase
paljus:	Sumalad	usflitid	koopad	riffad	asemed

Relatiivus kelle?

üffitus:	Sumala	usflitu	koopâ	riffâ	aseme
paljus:	Sumalate	usflitute	koobaste	riffaste	asemete

Indefinitivus leda? mis?

üfstitus:	Sumalat	ußlitut	koobast	riffast	aset
paljus:	Sumalaid	ußlituid	koopâid	riffâid	afemeid

Essivus tellena?

üfstitus:	Sumalana	ußlituna	koopâna	riffâna	asemena
paljus:	Sumalaina	ußlituina	koopâina	riffâina	asemeina

Faktivus tellets?

üfstitus:	Sumalats	ußlituts	koopâts	riffâts	asemets
paljus:	Sumalateks	ußlituteks	koobasteks	riffasteks	asemeteks

Allativus telledse? tuhü?

üfstitus:	Sumalasse	ußlitusse	koopâsse	riffâsse	asemesse
paljus:	Sumalatesse	ußlitutesse	koobastesse	riffastesse	asemetesse

Inessivus telles? tus?

üfstitus:	Sumalas	ußlitus	koopâs	riffâs	asemes
paljus:	Sumalates	ußlitutes	koobastes	riffastes	asemetes

Elativus tellest? tust?

üfstitus:	Sumalast	ußlitust	koopâst	riffâst	asemest
paljus:	Sumalatest	ußlitutest	koobastest	riffastest	asemetest

Allativus tellele? tuhü?

üfstitus:	Sumalale	ußlitule	koopâle	riffâle	asemele
paljus:	Sumalatele	ußlitutele	koobastele	riffastele	asemetele

Adeffivus telled? tus?

üfstitus:	Sumalal	ußlitul	koopâl	riffâl	asemel
paljus:	Sumalatel	ußlitutel	koobastel	riffastel	asemetel

Ablativus tellelt? tust?

üfstitus:	Sumalalt	ußlitult	koopâlt	riffâlt	asemelt
paljus:	Sumalatelt	ußlitutelt	koobastelt	riffastelt	asemetelt

Raritivus telleta?

üfstitus:	Sumalata	ußlituta	koopâta	riffâta	asemeta
paljus:	Sumalateta	ußlituteta	koobasteta	riffasteta	asemeteta

Meljangdama asjamõõdu muutuse järele käivad veel: isand, kawal, alam, ašel, wäraw, raamat, tüdruk, rebel, noorik, firik, aulik, mõisnik, harjas, wõdras, harakas, puhas, waras, lallas, kaigas, koorem, armas, wappar, wäher, küünal, pannal, tüttar, aasta, hommiku, hoone, kewade, äffe, pale, riie, murre, wiide (aea-), sibe, pime, waene, pattune, hobune, hõoletu, õnnetu, n. n. e.

III. Aeamõõdu muutused (Conjugationes).

A. Aeamõõtudest ja nende sündimisest üleüldse.

Kõige tähtsamad aeamõõdud, leda siin tähele tuleb panna, on:

1) Käskja kõne mõõdu sõna=juur ehk imperatiivus. Tema lõppetab ita wokaalidega a, e, i, u, ehk: â, ê, î, û; ükst ühejättuliste sõnade juures tuleb ka ä, ö, ü etc. Näituseks: Käägi! wiida! ohkä! üttele! sõi! n. n. e.

2) Indefiniitivus, kes käänamiste teel imperatiivusest sünnib, aga sell kombel, et kui imperatiivus raske mõnuga (pikka wokaaliga) on, siis indefiniitivus kerge mõnuga (lühikese wokaaliga), ja kui imperatiivus kerge mõnuga (lühikese wokaaliga), siis indefiniitivus raske mõnuga (pikka wokaaliga) on. Näituseks:

Imperatiivus: Indefiniitivus:

Raske mõnu: puhkä!	hüppä!	Kerge mõnu: puhata,	hüppata,
üttele!	tõmba!	ütteleb,	tõmmata,
hardä!	ärkä!	karrata,	ärgata (ärata),
kaü!	sajä!	kaduda,	sadada,
weä!	sigi!	wedada,	sigida,
sõdi!	terjä!	sõbida,	terjata,

Kerge mõnu: mähi!	kisu!	Raske mõnu: mähiida,	kisiida,
jahi!	kingi!	jahtida,	kingida,
kaabi!	ole!	kaapida,	olla,
mune!	põle!	muneda,	põleida,
sure!	raiu!	surrä,	raiuida,
hirnu!	istu!	hironda,	istida,
hüüa!	kosta!	hüüida,	kosta,
mõista!	pista!	mõista,	pista.

Imperatiivus ja Indefiniitivus on sellespärast tähtjad aeamõõdud, et kõik tõised neist saawad sünnitatud: mõned kindlalt igal korral kas imperatiivusest ehk indefiniitivusest, tõised jälle pea ühest pea teisest, sedamõõda, kas neil raske ehk kerge mõnu on. Selle järele tulewad kõik aeamõõdud nelja liiki seada. Need on:

1) **Imperatiwusest** sünnivad igal korral:

a) Kindla kõne olewik. Näitusels: Imperatiwus: puhka! — Kindla kõne olewik: puhka=n, puhka=d, puhka=me, puhka=siwad, n. n. e.

b) Soowitaw kõne. Näitusels: puhka=ksin, puhka=ksime, puhka=ksiwad, n. n. e.

2) **Indefiniwusest** sünnivad igal korral:

a) Kõik tõised käskja kõne moodud (peale „sõna-juure“). Näitusels: Indefiniwus: puhka-ta. — Käskja kõne: puhka=ku! puhka=lem! puhka=ke!

b) Wahesõna minewik. Näitusels: puhka=nud.

d) Adwerbialis. Näitusels: puhka=tes.

3) **Raske mõnu** (olgu ta imperatiwuse ehk indefiniwuse juures) sünnivad:

a) Kindla kõne minewik. Näitusels: puhka=stin, puhka=sid, puhka=sime, puhka=siwad, n. n. e.

b) Kõik tõised aegamööbse sõna juure moodud (peale Indefiniwuse ja Adwerbialise). Näitusels: Illatiwus: puhka=ma; Inessiwus: puhkamas; Elatiwus: puhka=mast; ja lõppels: Karitiwus: puhka=mata.

d) Wahesõna olewik. Näitusels: puhka=w.

4) **Kerge mõnu** (olgu ta imperatiwuse ehk indefiniwuse juures) sünnib:

Terwe tehtawik. Näitusels: Tehtawiku illatiwus: puhka=tama; tehtawiku kindla kõne olewik: puhka=takse; tema kindla kõne minewik: puhka=ti. — Tehtawiku juures tuleb weel tähele panna, et tema lõppu=jätkudes l, n, r järele mite t ei tule, waid d. Näitusels: Mite: üttel=tud, pan=tud, laul=tud, waid: üttel=dud, pan=dud, laul=dud.

Külge liidetud lõppu=jätkud on iga aegamöödu kohta ena-mast ita neetsamad, ja seadumööda, kas n'ad raske ehk kerge mõnu sees seisawad, kõwad ehk pehmed. Järeleiswad tabelid saawad seada, mis ülewal õppetati, selgemalt silma ete seadma.

Esimese tabeli peal on imperatiwusel raske mõnu, tõise peal kerge mõnu, ja kolmas tabel on eitamise aegamöödu muutus.

B. Sõna „ütléma“ aeamõõdu muutus.

Tegewik (Activum):

Teghawik (Passivum):

I. Käskja kõne mõõt, ehk: moodus imperatiwus.

(tema) üttele = gu!*) (ehk: belgu)
 üttele = gem!
 üttele = ge!
 (nemad) üttele = gu!

üttele = dagu

II. Kindla kõne mõõt, ehk: moodus indikatiwus.

Dlewik:

(mina) üttele = n
 (sina) üttele = d
 (tema) üttele = b
 (meie) üttele = me
 (teie) üttele = te
 (nemad) üttele = wad

Dlewik:

üttele = daksse (beldaksse)

Minewik:

(mina) üttele = sin
 (sina) üttele = sid
 (tema) üttele = s
 (meie) üttele = sime
 (teie) üttele = site
 (nemad) üttele = siwad (= sid).

Minewik:

üttele = di.

III. Soowitawa kõne mõõt ehk: moodus optatiwus.

Dlewik:

(mina) üttele = ksin
 (sina) üttele = ksid
 (tema) üttele = ks
 (meie) üttele = ksime
 (teie) üttele = ksite
 (nemad) üttele = ksiwad (= ksid).

*) Üksitu sõnade juures tuleb gu asemel ku lõppu-jätkuks. Näituseks: hüppa-ku, larrra-ku (indefinitiwus: hüppa-ta, larrra-ta).

IV. Negamöödse sõna juure mööt, ehk: moodus infinitiivus.

Indefinitiivus: üttele=da (õelda)

Illatiivus: üttele=ma Illatiivus: üttele=dama

Inessiivus: üttele=mas

Elatiivus: üttele=mast

Karitiivus: üttele=mata

Adverbialis: üttele=des (õeldes).

V. Wahesõna ehk: partiziivium.

Dlewif: üttele=w

Dlewif: üttele=daw

Minewif: üttele=nud.

Minewif: üttele=dud.

D. Sõna „mähkima“ aeamöödu muutus.

Tegewik:

Tehkawik:

I. Käskija kõne mööt, ehk: moodus imperatiivus.

mähi! (sõna juur)

mähi=tagu.

(tema) mähki=gu!

mähki=gem!

mähki=ge!

(nemad) mähki=gu!

II. Kindla kõne mööt, ehk: moodus indikatiivus.

Dlewif:

Dlewif:

(mina) mähi=n

mähi=tasse

(sina) mähi=d

(tema) mähi=b

(meie) mähi=me

(teie) mähi=te

(nemad) mähi=wad.

Minewif:

Minewif:

(mina) mähki=fin

mähi=ti

(sina) mähki=fid

(tema) mähki=š

(meie) mähki=fime

(teie) mähki=fite

(nemad) mähki=fiwad (fid).

III. Soovitawa kõne mõõt, ehk: moodus optatiivus.

Dlewik:

(mina) mähi = ksin

(sina) mähi = ksid

(tema) mähi = kš

(meie) mähi = kšime

(teie) mähi = kšite

(nemad) mähi = kšiwad (= kšid).

IV. Negamööbse sõna juure mõõt, ehk: moodus infinitiivus.

Indefinitiivus: mähki = da

Illatiivus: mähki = ma

Illatiivus: mähi = tama.

Inessiivus: mähki = mas

Elatiivus: mähki = mast

Karitiivus: mähki = mata

Adverbialis: mähki = des.

V. Wahesõna ehk: partiziivium.

Dlewik: mähki = w

Dlewik: mähi = taw

Minewik: mähki = nud

Minewik: mähi = tud.

E. Gitamise aeamööbdu muutus.

Tegewik:

Tehtawik:

I. Käskja kõne mõõt, ehk: moodus imperatiivus.

ära ütlä, mähi!

(tema) ärgu üttel = gu, mähki = gu!

ärgem üttel = gem, mähki = gem!

ärke üttel = ge, mähki = ge!

(nemad) ärgu üttel = gu, mähki = gu!

II. Rindla kõne mõõt, ehk: moodus indikatiivus.

Dlewik:

ei (ma, sa w.) ütlä, mähi,

Dlewik:

ei üttel = da, mähi = ta,

Minewik:

Minewik:

ei (ma, sa w.) üttel = nud, mähki = nud.

ei üttel = dud, mähi = tud.

III. Soowitawa kõne mood, ehk: moodus optatiivus.

Olewik: ei (ma, sa, ta.) ütle-ks, mähi-ks.

Siin on tähele panna, et kindla kõne olewik tegewikus ifa imperatiivusega ühte läheb, ja et ka soowitaw kõne imperatiivusest sünnib, nagu tõiste aeamõõdu muutuste juures. Kindla kõne minewik tegewikus läheb wahesõna minewikuga tegewikus, ja kindla kõne minewik tehtawikus läheb wahesõna minewikuga tehtawikus ühte. Kindla kõne olewik tehtawikus sünnib aga tema eitamise aeamõõdu minewikust tehtawikus.

plm

